

Св. Франциск
БИБЛИОТЕКА

ПРОСЛАВА

Кол. №: 1542

НАШИТЪ ПОЛКОВОДЦИ

Редакторъ: ПЕТКО ПЪЕВЪ

Година I
Книга III

Излезли книги отъ БИБЛИОТЕКА „ПРОСЛАВА“:

Книга I — Генералъ-лейтенантъ
Иванъ Колевъ — легендарниятъ начал-
никъ на българската конница. Цена лева . 35

Книга II — Генералъ отъ пехо-
тата Данаилъ Николаевъ — патриар-
хътъ на българската армия. Цена лева . . 40

Книга III — Генералъ отъ пехотата
Стефанъ Тошевъ — победителятъ въ Доб-
руджа Цена лева 40

Библиотека „ПРОСЛАВА“ излиза съ четири
книги годишно.

Не желаете ли и вие да станете неинъ
абонатъ?

Годишенъ абонаментъ — 120 лева

Сумитъ могатъ да се изпращатъ чрезъ по-
щенска чекова смѣтка 2676.

Всичко, което се отнася до библиотеката се
адресира:

Библиотека „ПРОСЛАВА“

Булевардъ „Царъ Освободителъ“ № 17 — София

Генералъ Тошевъ

Излъзли

Кни
Иванъ
никъ на

Кни
тата Д
хътъ на

Кни
Стефанъ
руджа .

Библиот

Не
абонатъ

Год

Сул
щенска

Вс
адресир

Б

Булева

ПЕТКО ПЪЕВЪ

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА
СТЕФАНЪ ТОШЕВЪ

СОФИЯ

ПРЕДГОВОРЪ.

Много сж отличията между дивака и културния човѣкъ. Най-важното, което ги различава е чувството на време, или, както нѣкои го наричатъ, „историческото чувство“. Само културниятъ човѣкъ има понятие за минало, настояще и бждеще. Първобитниятъ човѣкъ живѣе съ настоящето, не мисли за бждещото, още по-малко за миналото. Това историческо чувство е скъпо достояние на културнитѣ народи и азъ съмъ много радостенъ, че редактираната отъ г. Петко Пѣевъ Библиотека Прослава ще допринесе сигурно за изостряне на това чувство, чрезъ създаване на единъ култъ около имената на нѣколко заслужили наши военачалници. Тѣ сж създатели на българската армия, тѣ иматъ голѣмо участие и въ изграждането на Третото българско царство. Но тѣхното дѣло добива особено значение следъ подвига презъ 1885 година, когато малката българска армия, водена отъ 25 годишни капитани, не само запази родната земя отъ нашествието на врага, но дори навлѣзе победоносно въ сръбска територия и само поради намѣсата на Австро-Унгария не можѣ да събере всичкитѣ лаври на победата си. Тази малка война, отбелязана само съ нѣколко реда въ военната хроника на Европа, имѣ огромни послѣдствия за по-нататъшното развитие на отношенията въ Балканския полуостровъ. Преди всичко тя не само санкционира съ кръвта на храбритѣ ни войници, съединението на южна и северна България, но за дълго време закрепи положението на младото княжество като първа военна сила на Балканитѣ.

Въ своята книга „Влада Милана Обреновича“ сръбскиятъ писателъ Слободанъ Йовановичъ ето какъ пише за политическитѣ послѣдствия на тази малка война:

„Предъ очитѣ на Европа ние изгубихме всѣко воен-
но и политическо значение. На първо мѣсто изпъкнаха
българитѣ. Тѣ се тачеха като първа военна сила на Бал-
канитѣ. България, това бѣше „малка Прусия“, която се
готвѣше да наложи своето надмощие надъ цѣлия полу-
островъ.

Ето колко голѣми бѣха последицитѣ на тази малка
война. Оттукъ пъкъ става ясно каква благодарностъ
дължимъ на тия, които организираха и водиха младата
българска армия презъ войната. Между тия военачалници
изпъкна симпатичната и характерна фигура на покойния
генералъ Тошевъ и на него библиотека Прослава е
посветила третата си книжка. Отъ все сърдце пожелавамъ
на г. Пѣва успѣхъ въ неговото хубаво начинание.

Тодоръ Кожухаровъ.

БИБЛИОТЕКА ПРОСЛАВА.

Свободна България не бѣ свободна въ своята цѣлостъ.
Сждбата бѣ пожелала да се остави не малкъ дѣлъ
отъ националния идеалъ за осществяване и отъ следва-
щитѣ поколѣния.

Тая сждба на Третото българско царство очѣрта
неговия исторически пѣтъ и оформи неговия идеалъ. А
той не можеше да бжде другъ освенъ обединение на цѣ-
лия български народъ въ една свободна и независима
държава.

Откърменъ отъ тоя свѣтъ идеалъ, младъ и необуз-
данъ въ своитѣ стремежи, българскиятъ народъ искаше
съ единъ замахъ да го осществи. Само въ нѣколко десе-
тилѣтия той пожела да постигне това, което дори голѣми
народи не дрѣзваха да достигнатъ и за цѣло столѣтие. И
въпрѣки това, трѣбва да признаемъ, че въ своето дрѣзно-
вение, въоръжениятъ български народъ не бѣ далечъ
отъ догонването на своя идеалъ. Неговитѣ победни зна-
мена се носѣха по всички посоки на Староланинския полу-
островъ. Той извика удивлението на цѣлия свѣтъ. Съз-
даде подвизи и епопеи, на които могатъ да завиждатъ и най-
могъщитѣ народи.

А ето годинитѣ отминаватъ и много бисери отъ на-
ционалната духовна съкровищница сж обречени да бждатъ
покрити съ праха на забвението. Голѣмитѣ водачи оста-
ватъ неизвестни. А поколѣнията ще бждатъ ли лишени отъ
толкова скъпо заплатенитѣ поуки?

И ако до сега все пакъ е направено по нѣщичко за
вписване въ духовната съкровищница на народа величави
епопеи, трѣбва да признаемъ, че твърде малко е сторено
за опознаване духовнитѣ великани, които създадоха тия
епопеи.

Да отминаваме съ пренебрежение личността — това е
нашенска, българска черта. Дали това се дължи на известна
завистъ, небрежностъ или криво разбрана демократич-
ностъ, която не търпи високо издигнатитѣ се наши съо-
тественици — върху това тукъ нѣма да се спираме.
Ние ще се задоволимъ да отбележимъ само факта, че

мнозина заслужили българи, които биха правили честъ на всѣки културенъ народъ сж забравени и дори отричани отъ своитѣ съотечественици. А поколѣнiята не знаятъ даже тѣхнитѣ имена.

Отъ бившата полукултурна турска провинция само въ нѣколко десетилѣтия бѣ изградена модерна държава. А кои сж нейнитѣ зидари? Могатъ ли днесъ нашитѣ интеллигенти да посочатъ дори имената на тия, които изградиха съвременна политическа, стопанска, културна и военна България? Не сме ли обладани отъ пораженския духъ на отрицание?

Библиотека Прослава си поставя задачата да изпълни тая празнота. Тя ще посочи голѣмитѣ водачи на българския народъ отъ Третото българско царство. И колкото това ще бжде, за да имъ се отдаде заслуженъ данъ на признателностъ, толкова ще бжде и за примеръ и поука на следващитѣ поколѣния.

Библиотека Прослава започва съ прославата на българскитѣ полководци.

Нашата армия създаде редица епопеи, които извикаха удивлението на цѣлия свѣтъ. А кои сж тѣзи, които подготвиха нашия въоръженъ народъ? Кои сж тѣзи, които съ своя гений само въ нѣколко седмици събориха въковна империя? Кои сж водачитѣ на въоръжения български народъ, които го покриха съ слава?

Библиотека Прослава ще отговори, именно, на тия въпроси. Тя ще посвети на всѣки заслужилъ полководецъ по една специална книга.

И като предлага книга за генералъ Стефанъ Тошевъ, редакцията на Библиотека Прослава има съзнанието, че далечъ не е изчерпано всичко, което би могло да се напише за него. Но то е достатъчно, защото когато се прочете „челото несъзнателно се издига високо“, а „душата се изпълва съ вѣра въ бждещето“ — както пише Началникъ щаба на армията г. генералъ Юрданъ Пѣевъ въ своя предговоръ къмъ втората книга на Библиотеката.

Отъ Библиотека Прослава.

ВЕЛИКАТА ЖАЖДА

Когато настана голѣмата суша, земята се пропука. Тя жадуваше за капка животворна влага. Полскитѣ цвѣта скоро клюмнаха, изсъхнаха, стопиха се. Дрѣвчетата упорствуваха малко повече, но сушата достигна коренитѣ имъ, защото бѣха плитко подъ повърхността. И кичеститѣ дрѣвета залинѣха. Само гордиятъ джбъ издържа страшната суша на земята и преживѣ въковетѣ, защото неговитѣ корени достигаха дълбоко въ недрата на майката земя. Само тамъ великата суша не достигна. Само отъ тамъ коренитѣ изсмукваха необходимитѣ жизнени сокове.

Тѣй джбѣтъ издържа много стихии и много нещастия на земята, тѣй надживява той въковетѣ.

Такава е сждбата и на народитѣ. Такава бѣ сждбата и на българския народъ.

А той бѣ изправенъ предъ велико изпитание — да бжде или да не бжде. Защото двойно робство го сковаше — робство политическо и робство духовно. И настана страшна суша за народното съзнание и за народната душа.

Тъмно було се сгжстываше надъ нѣкогашното обширно българско царство, докато най-после за цѣлия свѣтъ то потъна въ пълненъ мракъ.

Поколѣнiята минавата едно следъ друго и хората напълно забравиха за съществуването на българския народъ. И стана нѣщо още по-страшно — самитѣ българи започнаха да забравятъ, че сж българи.

Но тъкмо по това време случи се нѣщо съвършено неочаквано. Вsrѣдъ дълбокия мракъ искра свѣтна отъ Хилендаръ.

Това бѣше презъ пролѣтѣта на 1762 година, когато скромниятъ, но упоритъ хилендарски монахъ отецъ Паиси завърши своята „Славянобългарска история“. И въ нея той хвърли първата свѣтлина „за народа и за царетѣ, и за българскитѣ светии, и за всички български дѣла и събития“.

И когато тоя вдъхновен монах тръгна на дълъг и на ширъ изъ българската земя, той едва ли си даваше смѣтка, че съ своето дѣло създаваше епоха.

— О, неразумний... упрѣкваше той забравилитѣ своя родъ. Но изжаднѣлата душа на народа се разтваряше дори предъ упрѣцитѣ и жадно поглѣщаше думитѣ на монаха, като небесно откровение.

— Какво може да направи единъ монахъ, единъ човѣкъ, бихме казали ние днесъ.

А той създаде възраждането на цѣль народъ. Истина, отецъ Паиси не разполагаше нито съ сръдства, нито съ техника. И все пакъ, той успѣ. А успѣ, защото имаше дветѣ качества, които бѣха необходими тогава, които сж необходими още повече и днесъ — трудъ и идеализъмъ въ безвъзмездна служба на своя народъ.

Каква огромна разлика между него и днешнитѣ „водачи“ и интелигенти!...

Затворенъ въ своята неприветна килия отецъ Паиси пишеше съ пачето перо до късна нощъ при свѣтлината само на мъжедущето кандило. А когато завърши своята „Славянобългарска история“, той метна торбата презъ рамо, притисна своето творение въ пазвата си и тръгна между народа. Той нѣмаше сръдства дори за хлѣбъ. И все пакъ, той не работѣше за себе си. Можемъ ли ние да го разберемъ?

Една мразовита зимна утрината намѣриха всрѣдъ полето умрѣлъ отъ премръзване нѣкакъвъ монахъ. Селяни изкопаха гробъ и го погребяха тамъ, безъ да изпълнятъ религиозния обичай, безъ да се прочете поне една молитва за упокоение душата му. Никой тогава дори не подозираше, че тоя монахъ е вдъхновениятъ родолюбецъ отецъ Паиси. Пъкъ и неговитѣ съвременници не сж могли още да го оценятъ, както обикновено става съ великанитѣ на духа.

Странна съдба. Тоя, който разнасяше огнени слова, умрѣ отъ премръзване! Мразъ сковаваше тогава и земята, и душитъ, и народното съзнание. Но както гордиятъ джбъ надживява вѣковетѣ, защото неговитѣ корени сж проникнали дълбоко въ недрата на земята, тъй и народътъ, който е запазилъ дълбоко въ съзнанието си своитѣ традиции, своята вѣра и своя езикъ, сигурно ще надживѣе изпитанията на вѣковетѣ.

Семето бѣ хвърлено. То намѣри благоприятна почва въ народната душа. И заредиха се редицата народни будители отъ края на XVIII и първата половина на XIX вѣкове.

Известниятъ котленски попъ Стойко стана по-късно епископъ Софрони Врачански. Той продължи дѣлото на Хилендарския монахъ.

Още презъ своя животъ Софрони Врачански трѣбва да е почувствувалъ народния подъемъ. Когато въ 1806 година рускиятъ царъ обяви война на Турция и войскитѣ му навлѣзоха въ България, бѣловласиятъ Софрони вече виждаше зората на изгрѣващата свобода. Изпълненъ съ надежда, той издаде позивъ къмъ българския народъ, който завършваше:

„Ето радвайте се, защото сега иде обща радостъ за цѣла България: приближава вашето избавление и спасение...“

Появи се и Неофитъ Хилендарски Бозвели, чието пламенно слово се разнасяше отъ уста на уста:

— Почнете да живѣте като словестни човѣци. Да се сплотимъ въ едно българско общество. Да си направимъ народна българска църква...

И съ едно повишено самочувствие той гърми:

— Слушайте ме и бждете единни!

Чувате ли мои съвременници? Тоя зовъ бѣ отправенъ за българитѣ отпреди единъ вѣкъ. А не знаея защо, менъ ми се струва, че той е тъкмо за насъ...

Въ края на осъмнадесетия вѣкъ въ подножието на величествения Пиринъ се роди другъ единъ духовенъ великанъ — Неофитъ Рилски. Първото си образование той получи въ училището при Рилския манастиръ, чието име взе когато стана калугеръ. А когато усвои всичко по славянската и гръцката книжнина, което можеше да му даде това училище, той бѣ изпратенъ въ прочутата по онова време гръцка школа въ Мелникъ, която завърши за четирѣ години.

По-късно, когато голѣмиятъ родолюбецъ Василъ Априловъ бѣ решилъ да открие въ Габрово първото българско модерно училище по европейски образецъ, замислиха и за подходящи учители. По това време славата и името на младия български ученъ Неофитъ Рилски се носѣше по всички краища на българската земя. И нѣмаше

нужда да бжде търсенъ много бждещиятъ учителъ на новото модерно училище. На втория день отъ новата 1835 година Неофитъ Рилски пристигна въ Габрово за да открие всрѣдъ неописуемия възторгъ на габровци училището, което стана разсадникъ на просвѣта и наука.

Отгаденъ всецѣло на своето посвещение Неофитъ Рилски имаше предвидъ просвѣтата на цѣлия български народъ. А и народътъ жадуваше да го има въ своята срѣда.

Единъ отъ ученицитъ на Неофитъ Рилски въ новото габровско училище билъ и хаджи Захарий отъ Стара-Загора. Тоя ученикъ се е показалъ достоенъ за своя голѣмъ учителъ.

Този, именно, младежъ станалъ после учителъ въ габровското училище. Но скоро то станало тѣсно за неговитъ стремежи. Душата му се разтворила отъ жажда за повече просвѣта и той заминалъ за Русия. Тамъ, въ Одеса, свършилъ духовна семинария, а следъ това тръгналъ по необятна Русия. Но и въ Москва, и Петербургъ, и на всѣкжде кждето отивалъ, той носилъ въ сърцето си една голѣма любовъ — любовта му къмъ Родината и къмъ измъчения български народъ.

Тая голѣма любовъ е извикала у него смѣлата за онова време мисль, че превъзпитанието на българския народъ трѣбва да почне отъ просвѣтяването и превъзпитанието на българската девойка и българската майка. Това не е било, достатъчно за него. Той е билъ отъ ония българи, които не сж се задоволявали съ хубавитъ пожелания и идеи. Като истински дѣлови човѣкъ, веднага потърсилъ пжта за реализиране на хубавата идея.

Той е знаелъ, че за това сж необходими срѣдства. Макарь и самъ да е билъ беденъ, това не е го спрѣло. Той използува връзкитъ си съ нѣкои благородни руси, съобщава имъ своята идея и сполучва да ги спечели. Нѣкои отъ тѣхъ се съгласяватъ да издържатъ на свои срѣдства въ рускитъ училища български деца, които по-късно да се върнатъ въ Родината си вече като учители.

Когато х. Захари, нареченъ въ Русия — Княжески, успѣлъ да издействува тия частни стипендии, връща се самъ въ България, отива въ родния си градъ Стара-Загора, убеждава родителитъ и избира петъ деца за бждещи възпитателки и възпитатели. Между тѣзи деца е била

и тринадесетъ годишната Анастасия — бждещата майка на бждещия прославенъ български генералъ Стефанъ Тошевъ.

Презъ едно мартенско утро на 1850 година, тия деца, които никога не бѣха напускали бащина кжща, напуснаха родни огнища и качени на коне тръгнаха на далеченъ пжтъ — за необятната земя на руския царъ.

Преди още да тръгне за Русия малката Анастасия бѣ вече ученичка на стария даскалъ Паню. Тукъ обучението се водѣше по Рибния букваръ на д-ръ П. Беронъ, по наустницата, Псалтиря и Апостола. Стариятъ учителъ сѣдналъ на малко дюшече въ „класната“ стая караше всички ученици съ високъ гласъ да повтарятъ изученото. По-късно малката Анастасия продължи учението си при калугерката х. Анна, която освенъ горнитъ предмети предаваше и ржкодѣлие, което се състоеше въ влачене на вълна.

Отъ тая обстановка ученичката Анастасия се намѣри изведнажъ въ Русия, настанена въ единъ пансионъ въ Одеса. Тукъ тя остана цѣли седемъ години.

Презъ единъ майски день на 1857 година въ Стара-Загора се забеляза едно необичайно оживление. Жени и мъже, старци и деца бѣха излѣзли край вратитъ на кжщитъ си, други бѣха се отправили вѣнъ отъ града, а въ Муратлийската курия една значителна група бѣха излѣзли съ печени агнета. По лицата на всички граждани се четѣше нѣкаква радостъ.

Въ тоя, именно, день старозагорци посрѣщаха своитъ нови учителки, които се завръщаха отъ далечна Русия. Нѣкогашното малко момиченце Анастасия, което преоблѣчено въ мъжки дрехи, за да не го познаятъ, бѣ напуснало бащинъ домъ се завръщаше като израстнала мома, следъ седемъ годишно отсъствие. Тѣснитъ и криви улици на града бѣха задрѣстени отъ посрещачи. Бившата учителка на Анастасия — калугерката х. Анна — бѣ наредила всичкитъ си ученички, за да цѣлунатъ ржка на пристигащата бждеща учителка.

Още сжщата година презъ есенъта се отвори ново девическо училище въ метоха при църквата Св. Димитъръ, въ което новата учителка Анастасия предаваше: четене, писане, Законъ Божи, смѣтане, а по ржкодѣлие ученичкитъ шиеха по канава, бродираха по хасе, тюль и юпюръ.

Следъ една година, обаче, училището бѣ затворено

поради появилата се страшна епидемия въ града. А и когато се прекрати, училището все още не се отваряше, каточели първият възторг изгасна.

Презъ това време въ града се настани нѣкакъвъ протестантски мисионеръ. Той се указа много тактиченъ и много ревностенъ при провеждането на своята мисия. Въ скоро време успѣ не само да опознае, но и да привлече къмъ себе си по-първитѣ граждани. На всѣкжде той се показваше доброжелателъ на българитѣ и изпълненъ само отъ желанието да просвѣтява тѣхнитѣ деца. Той почувствува жаждата на българина за просвѣта и пожела да използва тази жажда за целитѣ на своята пропаганда. Не мина много време и той откри свое училище.

Но нека бждемъ справедливи и признаемъ, че той постъпваше много ловко. Устройваше за децата забави, а за възрастнитѣ разни проповѣди, въ които не забравяше да засегне най-чувствителното мѣсто на тогавашнитѣ българи — тѣхното освобождение.

Така тоя усърденъ мисионеръ успѣ да привлече децата на по-виднитѣ граждани въ своето училище, а тѣхнитѣ родители съвсемъ незабелязано почнаха всѣки недѣленъ день вмѣсто на църква да отиватъ на протестантскитѣ проповѣди.

Въ много скоро време тоя чужденецъ се затвърдяваше вече въ града и почна да хвърля погледъ за нови завоювания. Отвори пансионъ и за деца отъ по-далечни градове. Отначало прибра нѣколко бедни деца и съ издръжката, която имъ даваше, той искаше да купи душитѣ на тия крехки създания и душитѣ на тѣхнитѣ бедни родители.

Изглежда, обаче, че тогавашнитѣ българи, макаръ и да се намираха въ робство, скжпѣха повече за своята вѣра и за своята народностъ, отколкото нѣкои днешни българи. И тия прости хорица, безъ да сж чели много както нашитѣ съвременници, бѣха разбрали съ своята здрава интуиция мждрата мисль на Колета Иверъ — „у всѣки народъ традицията остава и води тайно душитѣ.“

Стреснаха се тогава старозагорци и решиха да дадатъ отпоръ на протестантската пропаганда, като отворятъ отново девическото училище. За него тѣ си имаха вече и подходящата учителка Анастасия.

Сега обаче, се изпрѣчиха освенъ интригитѣ на засилената протестантска пропаганда, но и разни предразсъ-

даци. Пъкъ и положението на младата учителка бѣше се вече измѣнило.

Още не бѣха се изминали две години отъ връщането ѝ отъ Русия младата девойка се задоми за мѣстния търговецъ на медни издѣлия Тошо Тошевъ.

Членоветѣ на черковната българска община дошли въ дома на младото семейство и убеждавали мжжа да се издигне по-високо отъ махленскитѣ клюки, че ужъ той „за пари прави жена си даскалица“.

Самата Анастасия ако би изхождала отъ личнитѣ си интереси би предпочела домашното си спокойствие, но когато ѝ заговорили, че само тя като учителка може да се противопостави на чуждата пропаганда и да запази бждешитѣ български майки за тѣхната вѣра и тѣхната народностъ, въ нея нѣщо трепнало. Въ тоя моментъ всикитѣ лични смѣтки и общи предразсѣдаци заглѣхнали и тя се отдала на скритата своя мечта.

За сжщото онова време самата тя пише:

„Ако и занята съ домакинството, като съпруга и майка, неотстъпно ме мжчеше мисльта лилѣяна толкова години въ гърдитѣ ми: за идеала ми, целта ми, която не можахъ да достигна — да бжда полезна на своитѣ сестри българки“.

Тѣй стана откриването на първото класно училище въ Ст.-Загора презъ 1863 г. и младата учителка се отдаде съ цѣлата си душа на просвѣтна и обществена дейностъ, за да бжде „полезна на своитѣ сестри българки“.

Все по това време тя се зае и за образуване на женското дружество „Майчина грижа“, което си постави благороднитѣ задачи — да се подпомагатъ беднитѣ ученички и да се самообразоватъ членкитѣ на дружеството.

Славата на училището бързо растѣше. Започнаха да пристигатъ ученички не само отъ близкитѣ градове, но дори отъ северна България и отъ Добруджа. Тогава при училището се отвори девически пансионъ, който привличаше жаднитѣ за просвѣта девойки.

Само следъ нѣколко години ученичкитѣ на Анастасия Тошева бѣха вече подготвени сами да станатъ учители.

По това време не само българитѣ, но и българкитѣ жадуваха за просвѣта. Анастасия Тошева носѣше духа на отецъ Паисий и Неофитъ Рилски, още живъ неинъ съвре-

меникът. Тя обаче, запали духовната искра и въ сърдцата на бждещите български майки. Скоро нейните ученички се пръснаха по всичките крайща на българската земя. Тъ станаха учителки не само въ близките до Ст.-Загора градове, но нѣкои отъ тѣхъ преминаха Балкана и отидоха въ северна България, други преминаха въ долината на Вардаръ и стигнаха въ Щипъ, Велесъ, Охридъ, а нѣкои отидоха въ Пиротъ и Нишъ. Голѣма бѣше българската земя. И никой не оспорваше тогава на българитѣ нито Охридъ, нито Нишъ, нито Тулча.

Тая будна жена, която всецѣло бѣ отдадена на просвѣтна и обществена дейность, не забравяше и своето домашно огнище. На 18 декември 1859 година се роди първото ѝ дете, което кръсти Стефанъ. Дали тя е подозирала, че нейниятъ Стефанъ, роденъ въ робство ще стане по-късно генералъ на свободна България? Може би, наистина, тая млада учителка не е могла да знае кога ще изгрѣе толкова жадуваната свобода. Тя е чувствувала, обаче, че още съ своето майчино млѣко ще го закърми и въ голѣмата и безпредѣлна любовъ къмъ тѣхната измъчена Родина.

Малкиятъ Стефанъ растѣше и се развиваше въ сравнително най-благоприятни духовни и материални условия. Майка му бѣше една отъ най-просвѣтенитѣ за времето си българки и тя успѣ да развие въ него голѣма любовностъ и остра наблюдателностъ. Когато привечеръ женитѣ насядатъ на софа предъ кжщитѣ и се завързватъ махленскитѣ клюки, малкиятъ Стефанъ се завъртва ту при една, ту при друга група. Той слуша, наблюдава и подхвърли нѣкоя духовита шега.

А премине ли презъ турската махала и закачи ли го нѣкой, о, макаръ че е отъ безправната рая, той не остава длъженъ. Съ своя буенъ характеръ и властна натура, той респектира своитѣ връстници, пъкъ макаръ и тѣ да сж отъ „правовѣрнитѣ“ турци.

Когато Анастасия Тошева бѣше поканена и отиде въ Габрово за учителка въ девическото училище, Стефанъ бѣ вече близо на единадесетъ години.

Тукъ той продължи образованието си въ габровското мжжко класно училище.

Въ 1876 г. Анастасия Тошева се прибра отново въ Ст.-Загора, гдето я завари Освободителната война. Тогава

18

Стефанъ бѣ вече юноша завършилъ седемнадесетъ години. Невъздържанъ възторгъ бѣ го обладалъ. Пъкъ и можеше ли да бжде иначе, когато въ бащината му кжща се събираха девойки и се изучаваше руския химнъ „Боже Царя храни“! Нали той виждаше въ тѣхната кжща тайно да се приготвява знаме отъ фустана на една ученичка? Нали неговата майка бѣ тази, която приветствува генералъ Гурко на руски езикъ при влизането му въ града? Нали презъ краткото пребиваване на руситѣ въ града пакъ неговата майка бѣ въ центъра на всички обществени и родолюбиви инициативи?

Още отъ първия день отъ влизането на рускитѣ войски въ Стара-Загора израстналиятъ юноша Стефанъ Тошевъ почна дн се губи отъ кжщи по цѣль день. Той бѣше научилъ доста добре руски езикъ отъ майка си и бързо влѣзе въ връзка съ рускитѣ войници, дори и съ нѣкои офицери. Нищо повече не му харесваше отъ стегнатитѣ руски офицери. И може би, тъкмо по това време се е явилъ у него първиятъ копнежъ да стане и той нѣкога офицеръ. И то на свободна България.

Наистина, още много по-рано, още когато бѣше на ученическата скамейка, той съ увлечение слушаше тайно за Хаджи Димитъръ, за Стефанъ Караджата, а по-късно и за Христо Ботевъ. Тогава въ неговото младежко въображение нѣкакъ смѣтно и неясно се рисуваше надеждата за свобода. Но когато той слушаше всѣки день за рускитѣ победи, когато се разнасяше отъ уста на уста за приближаването на рускитѣ войски, неговото сърдце затуптяваше до изхвъркване отъ радостъ. А когато той видѣ съ собственитѣ си очи рускитѣ войски да влизатъ въ града, той вече се увѣри, че скоро, много скоро, може би, неговата родина ще бжде свободна.

Когато пъкъ импровизираниятъ хоръ, въ който взимаше живо участие неговата майка, изпѣ предъ великиятъ князе Николай и Евгений Максимилианови съставената отъ Славейковъ пѣсень „Руский царъ е на земята най-великъ, отъ всички прѣвъ“, сълзи отъ радостъ бликнаха отъ очитѣ на руси и българи. И въ тия радостни сълзи израстна още повече вѣрата въ руския царъ, а заедно съ това и въ близката свобода.

Но изглежда изгубената веднажъ свобода, за да бжде спечелена отново, трѣбва хората да я изкупятъ съ

скжпи жертви и да преминатъ презъ редица изпитания. Следъ неравния бой при Стара-Загора на 19 юли 1877 година армията на Сюлейманъ паша успѣ да превземе града и го опожари напълно.

Тогава повече отъ сто хиляди ужасени бѣжанци прехвърлиха Балкана и потърсиха спасение въ северна България. Въ тая дълга върволица бѣше и семейството на Тошо Тошевъ. И едва когато пристигнаха въ Габрово търговецътъ на медни издѣлия и народната учателка Анастасия Тошева разбраха, че вече сж свършено бедни и безъ подслонъ, дори безъ дрехи за преобличане. Ужасътъ е билъ толкова голѣмъ, че семейството продължило бѣгството си до Свищовъ.

Тукъ, при брѣга на Дунавъ, нещастнитѣ бѣжанци сж били далечъ отъ опасноститѣ на войната, но тѣ сж били вече далечъ и отъ театъра на военнитѣ действия. А тъкмо съ това не е могълъ да се помири буйниятъ Стефанъ. Той искалъ да бжде тамъ гдето гърмятъ топоветѣ, гдето се ре цава сждбата на неговата Родина. Нѣщо отвжтре му подсказвало, че Родината има нужда и отъ неговитѣ сили. И дори нѣщо повече. Въ своето увлечение струвало му се, че безъ него, може би, България не ще бжде освободена. Пъкъ освенъ туй той, цѣлъ е горѣлъ отъ жажда за възмездие, дори и за отмъщение. Неговиятъ бащинъ домъ, неговото родно огнище, цѣлиятъ градъ е билъ вече пепелище. А народътъ отъ дълги вѣкове страда отъ безправие то на голѣми и малки властници и на жестоки и невежи султани.

Стефанъ безспорно обичалъ своитѣ родители. Но въ него имало и нѣщо по силно отъ тая му любовъ. И той сжщо е могълъ да каже на своята майка, както Ботевъ бѣ писалъ на своята любима жена: следъ Отецеството, тебъ обичамъ най-много. Да, истина е, обичалъ е той майка си, но нищо не е обичалъ повече отъ своето Отечество.

Вълнуванъ отъ всички тия чувства Стефанъ Тошевъ не можеше да остане при своитѣ родители. И за да не имъ причини въ момента страдания, той безъ да имъ се обади ги напусна и отиде въ Търново. Тамъ той се представи въ нѣкакъвъ руски щабъ.

— Искамъ да се бия за освобождението на народа си, каза той на руски езикъ.

Рускиятъ офицеръ, на когото той бѣ се представилъ, остана възхитенъ не само отъ изявеното желание, но и отъ проявления темпераментъ. Офицерътъ, обаче, не можеше да скрие и очудването си, че тоя младежъ говори той хубаво руски езикъ.

— Моята майка е била въ Русия. Тамъ тя се е учила и сега е учителка, каза гордо младежътъ, на отправенитѣ му въпроси.

Въ сжщия день Стефанъ Тошевъ постжпи на руска служба и го използуваха като преводчикъ.

Роденъ въ епохата на великата жажда за просвѣта и свобода, откърменъ заедно съ майчиното млѣко въ любовъ къмъ Родината, израстналъ всрѣдъ борбитѣ за духовна и политическа независимостъ, най-после тоя осемнадесетъ годишенъ младежъ разтвори душата си и цѣлото си сжщество и се отдаде въ служба на своята Родина.

ПОСВЕЩЕНИЕ

Питатъ ли ме где зората
Ме й огрѣла първи пжтъ
Питатъ ли ме где й земята
Що най-любя на свѣта?

Иванъ Вазовъ.

Тая отъ Бога надарена земя бѣ останала тъй девствена, както Творецътъ бѣ я създалъ. Желѣзници, пжтища, благоустройство — всѣкакви културни начинания бѣха чужди на тая страна. А народътъ, който повече отъ хиляда години населяваше тоя земенъ кжтъ, вече отъ вѣкове живѣеше като безправна „рая“ на невежествени султани. Завокувателитѣ бѣха пълноправни господари на имота, живота и честта на населението.

Бѣше необходимо цѣло столѣтие, за да се възпламени хвърлената искра отъ Хилендарския отецъ Паиси, да се събуди народното съзнание и да се разпали жаждата за свобода.

И единъ день въ Санъ-Стефано се подписа документъ, съ който се създаваше една нова държава, или по-право възкресяваше се едно старо царство. А нѣкога то бѣ голѣмо и силно. Несговорчивостта и вжтрешнитѣ раздори, обаче, го хвърлиха въ тежко робствс. Испита-

нията бѣха тежки, а изкупленията продължителни. Но сѣдбата, каточели рече: стига! И изгрѣ свободата надъ измѣнения народъ.

Тогава трѣбваше всички да се заловятъ на работа за изграждане нови основи върху пепелището на старото царство. Задачата бѣ трудна дори за опитнитѣ майстори. И все пакъ вчерашнитѣ роби се заловиха за работа. Наистина, липсваше имъ опитностъ и култура, но затуй пѣкъ хвърлената искра бѣ пробудила народното съзнание и въ душата на народа трептѣше кристаленъ идеализъмъ за общото дѣло. Вѣрно е, че въ възрастнитѣ, — поколѣнието възмѣжало въ робство — заедно съ хубавитѣ качества бѣ примѣсено и нѣкакво робско чувство, но не по-малко вѣрно е сѣщо, че младежъта — най-големото богатство на единъ народъ — се отдаде на творческа работа съ пѣленъ възторгъ и най-чистъ идеализъмъ. Младежитѣ тогава се посвещаваха истински въ служба на народа. И тѣ се втурнаха въ различнитѣ посоки на общественя и държавенъ животъ.

Единъ отъ тия младежи — зидари, който посвети живота си въ служба на народа, бѣ познатиятъ ни младежъ Стефанъ Тошевъ. Буенъ и смѣлъ повече отъ своитѣ връстници, той избра за свое поприще военната служба.

По това време договорѣтъ за Санъ-Стефанска България бѣ още въ сила. Границитѣ на новото, на Третото българско царство, тогава обгръщаха по-големата частъ отъ земитѣ населявани отъ българи. Брѣговетѣ на откритото Бѣло море, долината на Вардаръ, вълшебната Прѣспа — нѣкогашна столица на царъ Самуила и Охрида синъ — всичко това бѣ включено въ границитѣ на България. Та нали още години наредъ майката на Стефанъ Тошевъ бѣ подготвила народни учителки и бѣ ги изпратила, именно, по всички тия крайща на българскитѣ земи?

Тѣкмо въ тоя високъ народенъ подемъ младежътъ Стефанъ Тошевъ постѣпи въ „командата на волноопредѣляющитѣ“, която бѣ учредена и събрана на дванадесети декември 1878 година въ Пловдивъ. Но още при първата стѣпка въ свободния си животъ крилетѣ на българския народъ бѣха подрѣзани въ Берлинъ. И той разбра, че бѣ обреченъ отъ сѣдбата да се закрепи, възмогне и обедини само чрезъ упорита борба.

Сѣщата година на дванадесети декември Стефанъ

Тошевъ издържа установения изпитъ и постѣпи въ новооснованото военно училище въ София.

Съгласно Берлинския договоръ рускитѣ окупационни войски бѣха задѣлжени да напуснатъ българскитѣ земи най-късно до първи августъ 1879 година. А до това време България трѣбваше да има вече своитѣ първи български офицери.

И тѣкмо заради това, следъ петъ месечна усиlena подготовка, софийското военно училище пусна първия випускъ млади български офицери. На десети май 1879 година Стефанъ Тошевъ бѣ произведенъ пряпорщикъ и изпратенъ на служба въ Източно Румелийската милиция. Тамъ получи назначение въ шеста Старозагорска дружина, която бѣ на гарнизонъ въ родния му градъ.

Младъ, строенъ, незавършилъ още двадесетъ години, пряпорщикъ Стефанъ Тошевъ посвети живота си на тежката военна служба съ всичкия идеализъмъ на своитѣ години. И може би, младежътъ отъ днешното болно време още не го е достигалъ. Задушаванъ отъ материализма и кариеризма всрѣдъ който израства, той едва ли може дори да си представи она чистъ и кристаленъ идеализъмъ, съ който живѣха и служиха на народа си младежитѣ отъ освободителната епоха.

И минаващъ по кривитѣ Старозагорски улици, младиятъ пряпорщикъ носенъ на крилетѣ на своя идеалъ, едва се докосваше до неравния калдаръмъ. Но въ сѣщото време той чувствуваше отправенитѣ къмъ него погледи не само на девойкитѣ, които биха се почувствували щастливи, ако биха доловили неговия погледъ; не само на майкитѣ, които облажаваха и дори завиждаха на неговата майка, а сѣщо тѣй на възрастнитѣ и на старитѣ, които се гордѣха съ него, че иматъ вече свои, български офицери. А въ всички погледи пряпорщикъ Стефанъ Тошевъ чувствуваше погледитѣ на цѣлия български народъ. И тогава той забравяше, че още нѣма двадесетъ години, въ мигъ израстваше предъ собственитѣ си очи и вече се виждаше възмѣжалъ войнъ.

Службата въ милицията на Източна Румелия, обаче, много не му хареса. Въ 1880 година той я напусна и постѣпи веднага въ войската на княжество България.

И заредиха ее днитѣ сиви и монотонни. Но пламенниятъ подпоручикъ Тошевъ намираше винаги сили и срѣд-

ства, да разнообрази, да съживи, да вдъхнови. И обучавайки българските младежи в казармата на военното изкуство, той не забравяше, не запускаше и себе си в стремежа към самоусъвършенствуване. Въ 1882 година той е вече поручикъ. А на тридесети август 1885 година е произведенъ капитанъ.

По това време събитията се развиваха бързо. На шести септември 1885 година бѣ обявено „Съединението“ на северна и южна България. Нѣколко дни следъ това капитанъ Стефанъ Тошевъ бѣ назначенъ командиръ на дружина въ трети пехотенъ Бдински полкъ. А когато малко по-късно българскиятъ народъ трѣбваше да приеме обявената му война, капитанъ Тошевъ получилъ вече своето посвещение на военната служба, поведе своята дружина, за да получи и своето бойно кръщение съ огънь и мечъ.

КРЪЩЕНИЕ СЪ ОГЪНЬ И МЕЧЪ.

По шосето отъ Брѣзникъ за Трънъ е разположено на махали селото Филиповци. Къмъ края на октомври 1885 година малкото селце бѣ изпълнено съ войници.

„Ще повѣрвашъ ли ти, ако ти съобща, че ние очакваме война съ роднитѣ братя сърби? — Разбира се, че не ще повѣрвашъ, както и ние не вѣрвахме докато не дойдохме тукъ, гдето всичко мирише на едно скорошно сблъскване. Толкова време стояхме на турската граница и никакви произшествия, никакви предизвиквания не се случиха, когато тукъ провокациитѣ следватъ една следъ друга, само и само да ни изкаратъ отъ търпение и да хвърлятъ вината върху насъ за почване на неприятелскитѣ действия...“

Тѣй пише по-късно въ едно отъ своитѣ „Писма отъ войната“ Стефанъ Тошевъ, който по това време съ своята дружина се намираше въ село Филиповци като резервъ на нашитѣ слаби части на позицията при Врабча и Трънъ.

Но това, което мнозина не искаха да допуснатъ е вече фактъ. На втори ноември 1885 година Сърбия объяви война на България, за да попрѣчи на обявеното вече Съединение. И все пакъ, това бѣ истинска изненада за българския народъ. Наистина, само три дни следъ „Съединението“ Сърбия объяви мобилизация и струпа заплашително своитѣ войски на нашата граница. Никой

българинъ, обаче, не допускаше, че нашитѣ братя могатъ да отидатъ до крайностъ. И тъкмо за туй, въпрѣки всички заплашителни признаци и предизвикателства, голѣма частъ отъ българскитѣ войски бѣ изпратена на турската граница и тѣ бѣха задържани тамъ до момента, когато кралъ Миланъ издаде своята фатална заповѣдъ за обявяване на войната.

Израчайтъ съ рѣдко самообладание развитието на събитията българскиятъ народъ прие обявената война съ буря отъ негодувания срещу нападателя. Но заедно съ това единъ неописуемъ възторгъ облада цѣлия народъ. Полковоетѣ и дружинитѣ литнаха къмъ западната граница. Доброволци, милиционери, опълченци грабнаха изоставенитѣ отъ руситѣ „кринки“ и се стекоха въ казармитѣ. Свободнитѣ мъже се явиха съ добитѣка и колата си и формираха съ безкрайнитѣ си кървени единственитѣ жизнени артерии къмъ фронта. А женитѣ и децата се заловиха да приготвяватъ бинтове за раненитѣ.

Манифестътъ за обявяване война завари капитанъ Тошевъ и дружината му въ с. Филиповци. Тамъ, въ това селце съ схлупени колиби той изживѣ върховни моменти. А нима може нѣкой другъ да предаде неговитѣ впечатления по-добре отъ самия него?

Но не е само това. Азъ съ вълнение признавамъ, че не мога да устоя на мисълта да възкреся неговия образъ, отъ небитието, да извикамъ неговитѣ мисли, чувства и възторзи отъ преди повече отъ петдесетъ години и да го оставя да ни говори самъ той въ едно отъ неговитѣ „Писма отъ войната“.

„Ти трѣбваше да бждешъ нѣкъде, за да видишъ какво стана съ бивака, когато азъ прочетохъ манифеста, съ който народа и войската се приканваха да се опълчатъ срещу врага...“

„Това бѣше надвечеръ и всрѣдъ затишието на часа... изреваха три хиляди гласа отъ едно ужасно, заканително, възторжено и победоносно ура...“

„Азъ съмъ чувалъ много пжти този викъ, но никога не съмъ усѣщалъ ноговото потресающе влияние, никога не бѣхъ опитвалъ онзи неговъ екстазенъ ефектъ. И не можахъ да повѣрвамъ, че само една условна дума „ура“ ще е въ състояние да доведе изведнажъ до възторженостъ и изтжпление хиляди хора...“

И по-нататък той каточели изтръгва от дълбочините на душата си някакъв зов:

„Война! . . . Отецеството въ опасност! Ето апелът на свещения дълг, който инстинктивно, съзнателно и на драго сърдце повдига вчерашните мирни синове и събъс ги тласка на границата“.

Капитанъ Тошевъ получи заповѣдъ да тръгне съ дружината си за Трънъ. И за онова утро на първия денъ отъ войната той записа:

„Бѣше студено, вървѣхме бодро и бързо въ пълень редъ. Очитѣ и ушитѣ ни бѣха наперени къмъ онази страна отгдето трѣбваше да чуемъ първото бойно ехо. Изведнажъ нѣкакво свиване на сърдцето, нѣкакви тръпки пробѣгнаха по гърба ми; гледамъ нѣкакво нѣмо запитване въ лицата на всички и едно неволно увеличаване на вървежа... Чувамъ: тра-а-ахъ, тр-р-р... тр-р-р... цѣли залпове ясно слушащи се отъ долината на Ерма“.

И въ тоя моментъ доблестниятъ офицеръ не помисли нито за опасноститѣ, които носи войната; нито за първитѣ жертви, които тя е вече грабнала; нито за неизвестността, къмъ която той отиваше. Една мисль само бѣ го облагода:

„Окъснѣхме ние, си помислихъ азъ. Навѣрно сърбитѣ сж нападнали вече и командувахъ бѣгомъ...“

Дружината пристигна скоро, но се указа, че стрелбата се е водила още на границата. И презъ цѣлия този денъ настѣплението на сръбската Моравска дивизия е било спрѣно, отъ кого мислите? Тази дивизия бѣ спрѣна отъ седемдесетъ опълченци и тридесетъ и двама жандарми, а може би и отъ духа на царъ Крума, който бѣ достигналъ нѣкога до Нишъ. И оттогава тая българска твърдина бѣ включена въ диадемата на българскитѣ царе.

Съ обявяването на войната, рано преди разсъмване на втори ноемврий 1885 година сръбското командуване насочи три свои дивизии по главната посока: Пиротъ, Царибродъ, Сливница за София. А въ сжщото време сърбитѣ използваха мѣстността и насочиха странична колона отъ други две дивизии, които трѣбваше да минатъ презъ Врабча и Трънъ за Брѣзникъ. Оттукъ тѣ трѣбваше да се стоварятъ на фланга на Сливнишката позиция, за да заплашатъ тила на нашитѣ войски и да се насочатъ къмъ София.

Позицията при Врабча се отбраняваше отъ шестъ

наши роти, срещу които се насочи цѣлата Шумадийска дивизия. А позицията при Трънъ се отбраняваше отъ три наши дружини, срещу които се насочи Моравската дивизия.

На втори ноемврий, както видѣхме вече, частитѣ на Моравската дивизия бѣха задържани отъ седемдесетъ опълченци и тридесетъ и двама жандарми на границата презъ цѣлия денъ.

Сжшиятъ денъ капитанъ Тошевъ бѣ назначенъ началникъ на позицията при Трънъ. За отбраната на тази позиция той разполагаше освенъ съ своята, още съ две дружини и една батарея.

Когато на трети ноемврий се появиха колонитѣ на Моравската дивизия и боятъ се разгорещи, никой не мислѣше да отстъпва предъ по-многочисления противникъ.

За този бой капитанъ Тошевъ пише:

„Макаръ и да виждахме, че този пътъ неприятелътъ непременно ще се хвърли на позицията и съ ножъ ще поиска нейното завладяване, ние стоиме спокойно съ едно съставено убеждение, че когато нашитѣ урнатъ на щикъ, то сърбитѣ нѣма да удържатъ... Това е то да чувствувашъ моралното превъзходство надъ противника“.

И наистина, „късно вечеръта се свърши боятъ. Следъ едно енергично атакуване въ нѣколко пункта, сърбитѣ бѣха отбитѣ по цѣлата линия“.

Тѣй капитанъ Тошевъ получи своето бойно кръщение съ огънь и мечъ. Но заедно съ това изтръгна и първата победа. Радостъта му, обаче, не бѣ за дълго. Късно презъ нощъта той получи заповѣдъ веднага да отстъпи за Брѣзникъ, защото многобройниятъ врагъ още презъ деня успѣлъ да отхвърли нашитѣ слаби нѣколко роти при Врабча и заплашвалъ пътя за отстъплението на Трънския отрядъ.

При това положение нѣмаше мѣсто за колебание. Но ако силниятъ човѣкъ е необходимъ при успѣхитѣ, за да ги спечелва и използва, той е още повече необходимъ при нещастията и затрудненията. Тукъ е много интересна характеристиката, която капитанъ Тошевъ дава за себе си:

„Не зная що за човѣкъ съмъ азъ, но имамъ едно голѣмо преимущество: да не се кахѣря много-много и даже въ най зоръ време, вътре въ десетъ минути да бжда окуражаванъ отъ надежди все повече и повече розови“...

„Така бѣше и въ този случай; не изминали още сто

крачки азъ почнахъ да тананикамъ: „кжде си вѣрна ти любовъ народна“...

Казватъ, че пѣсенъта успокоява. А може би, на младия капитанъ, току-що получилъ своето бойно кръщение, тъймо въ това страшно положение е било необходимо спокойствие повече отъ всѣки другъ пжтъ. И съ едно завидно самообладание той се подчини на волята на сждбата и даде своята заповѣдь за отстъпление още презъ нощъта.

И когато бѣха направени вече всички разпореждания и частитѣ почнаха да се изтеглятъ назадъ, началникътъ на позицията капитанъ Тошевъ, потъналъ въ мрака на нощъта остана въ единъ отъ преднитѣ окопи на позицията. О, това не бѣ сантименталностъ. Тя не можеше да му помогне въ случая.

Той извади книжката си за донесения и при едва мъждѹща свѣтлина, заетъ всецѣло въ своята мисль почна да пише:

— До началника на позицията при Трънь.

Петъ дружини пристигнаха въ с. Ерулъ. Почнете веднага отстъпление презъ Глаговската долина. Постарайте се да увлечете противника да ви преследва. И когато той навлѣзе въ долината ще бжде атакуванъ отъ пристигналитѣ петъ дружини, за което ще получите допълнителна заповѣдь.

И когато той свърши съ тази заповѣдь, сложи единъ неясенъ подписъ и почна да диктува друга заповѣдь, която неговиятъ адютантъ почна да пише.

А следъ това той продиктува на другъ офицеръ едно бързо донесение.

И преди още написанитѣ заповѣди и донесения да бждатъ готови, намиращитѣ се наблизо офицери започнаха да шушукатъ за пристигащитѣ подкрепления. Въ тъмнината лицата не се виждаха, но чувствувахе се, че тѣ сияятъ отъ радостъ и надежди...

А когато всичко бѣ готово, капитанъ Тошевъ даде знакъ да напуснатъ позицията и да се присѣдинятъ къмъ дружината си и самъ той излѣзе отъ окопа.

— Господинъ капитанъ, забравихте въ окопа заповѣдитѣ, обърна се къмъ него разтревоженъ адютантътъ му.

Каточели молния блѣсна въ очитѣ на Тошевъ. И изведнажъ се разнесе неговия буенъ смѣхъ. Адютантътъ и тия, които бѣха при него го гледаха въ недоумение

— Кажете ми, повѣрвахте ли всичко това? О-охъ дано и сърбитѣ го повѣрватъ.

Тогава той обясни на изуменитѣ си офицери, че тия заповѣди и донесения сж невѣрни и, че тѣ не сж нищо повече отъ една военна хитростъ. Тия документи трѣбваше да се оставятъ на позицията, така каточели сж забравени. А тѣ сж предназначени, именно, за врага, за да го заблудятъ. И като каза това, започна доволенъ пакъ да си тананика пѣсенъта на Доби Чинтуловъ: Кжде си вѣрна ти любовъ народна — и се изгуби въ мрака на нощъта.

На следния день още рано сутринъта сърбитѣ заеха изоставената позиция. Но кой знае защо тѣ не се решиха за дълго време не само да преследватъ, но даже да заематъ изпразнения отъ войскитѣ градъ Трънь.

А може би, самообладанието на капитанъ Тошевъ и неговата военна хитростъ задържаха врага и спечели за нашитѣ войски повече отъ половинъ день.

ПОБЕДА.

Току-що колоната бѣ напуснала Брѣзникъ и тъмното було на нощъта се спусна толкова гжсто, че нищо не се виждаше дори на нѣколко крачки. Войницитѣ вече втора нощъ бѣха въ походъ и едва си движеха краката, каточели ботушитѣ имъ бѣха пълни съ олово. Пък и въ тая мрачна нощъ се спѣваха на всѣка крачка по неравния междуселски пжтъ. А не стигаше това, но и силенъ дъждъ завалѣ. Почвата се разкаля. Краката се плѣзгаха и станаха още по-тежки.

Но всички напрѣгаха крайни усилия, защото тѣхниятъ пжтъ ги водѣше за Сливница. А тамъ очакваха сутринъта да се почне първиятъ голѣмъ бой.

И наистина, българското командване бѣ решило да даде първиятъ сериозенъ отпоръ на врага съ войскитѣ, съ които разполагаше. Тукъ, при Сливница, нахлуиятъ въ родната земя врагъ трѣбваше да бжде задържанъ, докато войскитѣ пристигнатъ отъ турската граница.

Ткъмо затуй и капитанъ Стефанъ Тошевъ бързаше въ тая тъмна нощъ съ своята дружина. Той бързаше макаръ и да не подозираше съ какво голѣмо нетърпение го очакваха да пристигне на Сливница. И действително, още рано сутринъта на пети ноемврий той пристигна и

даде възможност на нашето командване да вземе инициативата въ ржцетъ си и да нанесе първото поражение на лѣвото крило на сръбската армия. А това указва решително влияние върху по-нататъшното развитие на боя.

Макаръ войниците да бѣха капнали отъ умора и преди тѣ да отпочинатъ и дори преди да бждатъ нахранени, капитанъ Тошевъ получава заповѣдъ да заеме висотата Градище. Съ това се даде възможност на нашето командване да насочи всичкото си внимание и усилие на дѣсния флангъ на армията. А това скоро даде своитѣ резултати.

Не мина много време и една внезапна пукотня прорѣза въздуха. Скоро и цѣлата линия на нашия дѣсенъ флангъ къмъ висотата Леща пламна въ огънь. Сърбитѣ стреляха още по-ожесточено. Намѣсиха се и българитѣ.

Изправенъ между скалитѣ на своята позиция капитанъ Тошевъ наблюдаваше боя и се взираше неспокойно къмъ върховетѣ Три Уши, отъ кждето сръбскитѣ батареи изпращаха гръмъ и молнии. По-късно той записа:

„Гърмежитѣ все продължаваха безъ прекъсвания; по дима се виждаше, че частитѣ все още стояха на първоначално заетата линия и ние продължавахме да се тревожимъ за неизвестния изходъ на боя. Не се знаеше какво може да стане. Но ето, че трѣсътъ по Леща взеха да ставатъ по-глухи; ето и батареята, която стреляше отъ шосето промѣни своята позиция и отиде на дѣсно; ето и цѣлата задимена линия, която се виждше предъ насъ се скри въ отгаташния долъ и гърмежа, който до това време се чуваше въ отдѣлни и чести трѣсъци, захвана да се обръща въ единъ протѣгнатъ и отдалеченъ звуковъ хаосъ; а по склона цѣли линии отъ ротитѣ на резерва все повече и повече пълпѣха по баиритѣ. Една ужасна трелъ отъ изстрели, една бѣгла канонада отъ топове, една вихрушка отъ нѣщо сждбоносно, отъ нѣщо величествено и грозно, единъ страшенъ тъмнежъ отъ стихии се разнесе изведнажъ задъ гребена... и следъ малко едно ехо на отдалечено и разтѣгнато „ура“ и съзвучията на „Шуми Марица“ предизвестиха победата и сръбското отблъсване. Една нова усилена трѣскотня по първия върхъ на Три Уши; едно обличане съ димъ отъ топовни изстрели втория върхъ показваше, че сърбитѣ бѣха атакувани и че нашитѣ сж заели единия върхъ.

„Победата, първата победа бѣше повече отъ явна. Ура-та преповторена нѣколко пжти, свидетелствуваше за онзи вихъръ, който сметѣ сръбскитѣ линии. Отъ пункта, отъ който наблюдавахме, тази атака ми се показва подобна на единъ ураганъ, който съ своитѣ набрани маси облаци тъгне, трещи, свѣтка на хоризонта и каточели все стои на едно мѣсто, докато най-после не литне съ ужасна бързина, не помете всичко предъ себе си“.

Наистина, капитанъ Тошевъ бѣ само наблюдател на жестокия бой, който се развиваше толкова близо до него, но той не можеше да скрие вълненията, които изживѣваше:

„Макаръ и да слушахме, пише той, отъ далечъ тън-тежа на тази буря, макаръ и да следяхме за отдалечаващитѣ се все повече и повече молнии, ние бѣхме цѣли настрѣхнали отъ това, което ставаше предъ насъ и преживѣвахме всичкитѣ тежки, напрегнати и възвишени чувства каквито изпитваха нашитѣ другари въ огъня“.

И той не скрива съжалението си, че е билъ само свидетел на боя:

„По-добре е да бждешъ въ огъня въ критическия моментъ, отколкото да стоишъ на страна и да преживѣвашъ онѣзи тежки чувства на съмнение, безизвестни очаквания и страхъ за изхода на боя“, казва той.

Получилъ вече бойно кръщение и още тогава изрѣгналъ победа, капитанъ Тошевъ не можеше да остане спокоенъ, когато толкова близо до него се започна голѣмия бой при Сливница. Той негодуваше противъ сждбата, че му е отредила да бжде само зритель. И нека признаемъ, той изпитваше нѣкакъвъ особенъ страхъ — страхътъ да не свърши боятъ безъ него... Изглежда, много силно впечатление му е направила тая първа голѣма среща, при която български дружини трѣбваше да спратъ цѣлата сръбска армия. Не е нужно другъ да предава неговитѣ преживѣвания, когато той ги е изразилъ толкова сполучливо въ едно отъ своитѣ „писма“:

„Когато ура-та се разнесе отъ Три Уши, когато сладкитѣ талази на Шуми Марица едвамъ се докоснаха до ушитѣ ни, тогава, какво стана съ насъ, не мога да ти опиша! Помня само, че коситѣ ми настрѣхнаха, нѣщо като мравки пропълзеха по гърба ми, а офицеритѣ изкочиха изведнажъ отъ камъка, на който седѣхме и на издигнати прѣсти цѣли се вренчиха къмъ мѣстото, гдето гърмѣше

победата. Лица свѣтна и радостни, очи пламна и око-
корени, гърди повдигнати и често дишащи — ето какво
азъ можахъ да схвана въ окръжаващитѣ ме — каточели
всички ние участвувахме въ щиковата схватка."

Скоро кжсиятъ ноемврийски день почна да се забул-
ва отъ вечерната дрезгавина. Боятъ затихваше. Оживѣ-
ната стрелба откъмъ дѣсния флангъ и откъмъ центъра
намалываше все повече, докато съвършено заглѣхна. Но
той още не бѣ завършенъ. Пъкъ и дветѣ страни не бѣха
доволни — сърбитѣ, че още не сж стигнали въ София, а
българитѣ, че макаръ да имаха успѣхъ на дѣсния си флангъ,
все още не сж победители. Не бѣ доволенъ и капитанъ
Тошевъ, че не можа да вложи и той силитѣ си, за тъй
желаната голѣма победа. И затуй нощта дойде не за да
прекрати боя, а само да го отложи за следния день.

Действително, тъмнината на нощта докара затихване
на бойното поле. Изнуренитѣ войници мечтаеха за сънъ и
почивка. Тѣ, обаче, почивка не видѣха.

Измокрени до кости презъ деня, тѣ се опитаха да
заспѣтъ. Небето имъ бѣше тѣхния шатъръ, а голата
земя — леглото имъ. И вмѣсто нѣжна милувка, студень,
свирепъ вѣтръ ги брулѣше и съвършено ги вкоченяса.
Бѣше истинска зимна нощъ. Войниците скоро станаха,
накладоха огньове и насѣдаха около тѣхъ.

Капитанъ Тошевъ и тази нощъ, както винаги, пред-
почетѣ да бже при своитѣ войници, макаръ, че би могълъ
да потърси подслонъ въ селото. Той сжщо не можа да
заспи, стана и се нареди край единъ отъ огньоветѣ.

Грѣещъ се край огъня, капитанъ Тошевъ сегрѣеше
и отъ единъ вътрешенъ огънь. Той слушаше разговоритѣ
на своитѣ войници и въ сжщото време нѣкакво предчув-
ствие му подказваше, че въ новия день той нѣма да бже
само свидетел на боя. И действително, преди още слън-
цето да изгрѣе той получи бърза заповѣдъ — веднага съ
дружината си да отиде и влѣзе въ разпореждането на на-
чалника на дѣсния флангъ. Каточели само това чакаше.
Безъ да губи нито минута той поведе дружината си.

Слънцето на шести ноемврий отдавна бѣ изгрѣло,
но мъглата все още бѣ непрогледна. Едва къмъ десетъ
часа тя почна да се разреждава. Тъкмо по това време ко-
мандирътъ на трети Бдински полкъ, капитанъ Мариновъ
получи заповѣдъ — съ втората дружина отъ своя полкъ

на капитанъ Тошевъ, съ една Плѣвенска и една Пловдив-
ска дружини — да атакува издадената предъ Три Уши
висота Мека Цревъ.

Дружинитѣ се развърнаха въ боевъ редъ и настѣ-
пиха. Когато излѣзнаха, обаче, отъ гората тѣ бѣха посрещ-
нати отъ сърбитѣ съ силенъ огънь. И въпрѣки това, ка-
питанъ Тошевъ поведе дружината си бързо напредъ. Дру-
гитѣ дружини, обаче, се поколебаха за моментъ и залег-
наха. Тогава командирътъ на полка, за да даде тласъкъ
на частитѣ, които бѣха залегнали, обърна се къмъ енер-
гичния капитанъ Тошевъ:

— Вие продължавайте оттамъ, а азъ оттукъ и въ
десетъ минути вжтре, ние трѣбва да бждемъ горе!

Тогава капитанъ Тошевъ увлече бързо войницитѣ
напредъ, пъкъ и самъ той бѣ толкова увлеченъ въ своя
устремъ, че той пише за самия себе си:

„Азъ бѣхъ само единъ началникъ на една дълга ве-
рига, който освенъ получената заповѣдъ „напредъ“ не иска
да знае друго нищо.“

Сърбитѣ забелязаха навреме неговия устремъ и съ-
срѣдоточиха всичкия си огънь срещу него. Тѣ искаха да
го спратъ, да го задържатъ и да го приковатъ къмъ зе-
мята. Тъкмо въ тоя моментъ единъ вражески куршумъ
улучи ножната на неговата шашка и отнесе половината
отъ нея. Храбриятъ капитанъ, обаче, остана невредимъ. И
случи се това, което врагътъ най-малко желаше. Тъкмо
това незначително събитие застави капитанъ Тошевъ по-
късно да вложи оржието си да го държи постоя-
нно въ ржката си и да маха съ него. Войницитѣ се втур-
наха напредъ. Тѣ сж само на двесте крачки отъ врага.
Но ето той замлѣкна внезапно и бързо напусна първата
си линия.

Тъкмо въ тоя моментъ става друго незначително съ-
битие, което, обаче, повлече лоши последици. По едно
недоразумение, изпратеното нѣкакво си предупреждение
се взема за заповѣдъ да се отстъпи. И въ момента, когато
врагътъ вече бѣгаше и нашитѣ чувствуваха своята победа,
трѣбваше поради това недоразумение да се оттеглятъ на
изходната си позиция.

Грѣшката се разбра, но бѣше вече късно. И затуй,
наскоро следъ обѣдъ бѣ дадена заповѣдъ атаката да се
повтори.

Батареята откри огън. Това бѣ сигнала за настѣпление, но то бѣ и поводъ на сърбитѣ да откриятъ огънъ. И въпрѣки това, капитанъ Тошевъ предпочиташе да настѣпва вихрено напредъ, като малко обръщаше внимание на неприятелския огънъ.

„Единъ адски стонъ на ехото и пукота процѣпиха за последенъ пѣтъ мъглата и едно бързо трополене по каменистата почва на много крака предшествуваха ура-та, което прогони неприятеля“

Победа!

„Върхътъ бѣше нашъ... възторжено пише той. Още нѣколко ека отъ ура, нѣколко залпа и тукъ-тамъ отдѣлни гърмежи и вече всичко затихна по ревящите и бѣлващите огъни до преди минута Три Уши“.

И като нахвърля горната картинка отъ боя, капитанъ Тошевъ се обръща къмъ изминатия пѣтъ и съ очудване преценява извършения подвигъ:

„Ние бѣхме вече превзели единъ изправенъ изведенъ великанъ.... при една по-голяма решителностъ отъ сръбска страна, щѣше да се окичи съ жертвитѣ на нѣколко отбити подъ редъ атаки“...

Но нека бждемъ справедливи. Благородната скромность на капитанъ Стефанъ Тошевъ не му позволява да подчертава своя неподобенъ хероизъмъ. Той отдава своя успѣхъ повече на недостатъчната упоритостъ и решителность на сърбитѣ. Справедливостъта, обаче, ни налага, да признаемъ похвалната упоритостъ на врага. Скъпите жертви, които даде той, говорятъ само въ негова полза. Но кривъ ли е врагътъ, ако въпрѣки неговата упоритостъ бѣ отхвърленъ назадъ отъ нѣкаква стихия? А устремътъ на капитанъ Тошевъ бѣ повече отъ стихия.

Стѣпилъ на неприятелската позиция, извисяваща се високо въ облацитѣ, той чувствува шеметъ отъ неизразимата радостъ на победителъ.

„Горе на върха, пише той, ние се намѣрихме изведнажъ въ едно море отъ мъгла, въ едно закрито пространство въ облацитѣ, въ единъ хаосъ отъ канари и гъста пара, въ която фантастически стърчаха силуетитѣ на разпръснатитѣ стрелци и цѣли роти застанали въ разни посоки... Ние бѣхме смаяни и изтърпнали отъ бързия успѣхъ; едно въодушевление инстинктивно избухна у насъ: изведнажъ Шуми Марица се поде отъ три хиляди

гърла и едно тържествено ура процѣпи мъглата и съ вихрушка се понесе къмъ Драгоманскитѣ висоти“...

Колкото и скромнѣтъ къмъ собственитѣ си дѣла, трѣбва да признаемъ, че той е напълно искренъ, когато изповѣдва заслугитѣ на своитѣ подчинени:

„Не зная защо, но на менъ се показва, че моята дружина бѣше извършила чудеса презъ този день“.

А щѣше ли да извърши дружината тѣхъ чудеса, ако не бѣше нейниятъ енергиченъ и смѣлъ командиръ?

Тамъ на върха, обезпечаващъ спечелената победа, капитанъ Тошевъ изпрати втория день отъ известния голѣмъ бой при Сливница.

Презъ нощъта сърбитѣ останаха на предната висота отъ Три Уши, а нашитѣ — на току-що завладѣната висота Мека-Цревъ. Единъ дълбокъ долъ раздѣляше двѣтъ страни, отдалечени само съ нѣколко стотинъ крачки.

Бойното поле бѣ вече затихнало. А пѣкъ тъмната нощъ бѣше покрила следитѣ на трудния и кървавъ пѣтъ къмъ победата. Но колкото по-тъмна бѣ нощъта, толкова по-открито израства душата. А тя, могъщата властница на човѣка, е тѣй свенлива отъ чуждитѣ погледи.

Облегналъ се на една скала капитанъ Тошевъ като чели не чувствуваше заобикаляция го мракъ. Той ясно виждаше единъ орелъ, който бѣ разперилъ своитѣ огромни криле. А долу подъ него, като въ сѣнка маршируваха войници. Дали наистина, бѣ видѣлъ тоя орелъ, или бѣ сънувалъ, той не знае, но спомня си, че бѣ видѣлъ себе си преобразенъ на орелъ, готовъ да изкълвѣ очитѣ на всички, които биха дрѣзнали да засѣгнатъ неговитѣ войници.

Сънъ? — самъ не зная. Понѣкога човѣкъ сънува и съ отворени очи. И тѣкмо това, което най-силно желае. Пѣкъ може би, нѣкога и самата мечта да отнису човѣка далечъ въ висинитѣ. Мечтата не е забранена за възрастнитѣ, но тя най-често посещава младитѣ. А капитанъ Тошевъ бѣ още съвършено младъ. Той бѣ ерва двадесетъ и шестъ годишенъ. И върху неговитѣ още млади плещи бѣха стоварени такива голѣми отговорности.

Тѣй унесенъ отъ преживѣлицитѣ презъ деня и отъ шемета на победата, той виждаше себе си отново да лети къмъ нови победи.

— Господинъ капитанъ, господинъ капитанъ, чуваше

като въ полусънъ нѣкой да го вика, заловени сж трима пленници...

Той скочи изведнажъ, потърка си очитѣ, а въ главата му изпъкнаха нѣкакви странни думи: победи, пленници... Не сънува ли, се запитваше той? Но изведнѣжъ погледътъ му пада върху конвойнитѣ и върху плененитѣ сръбски войници. Значи това не е сънъ? И гледайки пленницитѣ, нѣкакъвъ другъ образъ му се н-лага и той ясно чува въ безмълвието: Победа! Победа! И вижда себе си отново да лети къмъ нови победи...

Въ тоя мигъ душата му се разтваряше отъ неземно щастие.

— Аминъ! промълвиха устнитѣ му.

Утрото на седми ноември изгрѣ съ ослѣпителна свѣтлина, и предвещаваше хубавъ день. И наистина, скоро слънцето изгрѣ и прѣсна лжчитѣ, които отъ нѣколко дни бѣха забулили земята. Забулена бѣше и гигантската борба на два малки народи, които вече трети день на-прѣгваха всичкитѣ крайни усилия да изтрѣгнатъ победата. Дали тоя хубавъ слънчевъ день не иска да се усмихне на победителя?

Азъ не зная какви сж били чувствата у дветѣ борящи се страни, изпълнени съ смѣсица отъ вѣра, съмнѣния, колебания и нови надежди. Но това свѣтло утро из-вика неизразимъ възгоръ въ душата на капитанъ Тошевъ. Той си спомни за своя сънъ, спомни си и за заловенитѣ пленници и изпълненъ отъ едно единствено желани-е, неговата мисль скачаше отъ действителното къмъ желанното, връщаше се отново къмъ действителното, докато най-после изгуби границата между тѣхъ и се почувствува изпълненъ въ всичкитѣ фибри на своето сщество отъ завладѣващото желание: победа!

Единъ заглушителенъ залпъ отъ бдинци го изтрѣгна отъ областта на мечтитѣ и го върна къмъ действителността. А въ тоя моментъ тя бѣ страшна. Само следъ една минута отъ първия залпъ бѣха пламнали две дълги огнени линии. Хиляди куршуми съскаха и търсѣха своитѣ жертви. Скоро се намѣсиха и орждията, които допълниха танцовата музика на смъртта. При ожесточеността на борбата, която води човѣкъ противъ човѣка, дори скалитѣ каточели оживѣха. Безмълвни до преди малко, канаритѣ на Три-Уши, като нараненъ звѣръ нададоха страшенъ ревъ

повторенъ много пжти отъ все по-глухо замираще ехо... Дали развихренитѣ стихии още отъ утрото на тоя день не носятъ развързката на голѣмия бой, известенъ подъ името — боя при Сливница?

Мѣстото на началника е при неговитѣ войници, си каза капитанъ Тошевъ, и въпрѣки вихрения танцъ на смъртта, той трѣгна да обиколи своята дружина.

„Бѣхъ се спрѣлъ, пише той, между дружиннитѣ резерви на едно разстояние около двесте крачки отъ веригата и продължавахъ правъ да следя за боя, макаръ че трѣбваше да си призная за неприятното впечатление и безпокойствие, което усѣщахъ отъ куршумитѣ. А тѣ ту-паха около мене, даже по едно време искахъ да се сложа на земята, но срамътъ, че ще ме видятъ Плѣвенскитѣ роти, които лежеха около 30 крачки настрана, ме накараха да останъ правъ и да не се псдамъ на чувството на самосъхранение.“

Каточели сега е предъ очитѣ ми. Гордъ въ живота, той бѣ гордъ и предъ лицето на самата смъртъ. Даже и когато тая неумолима властелинка надъ всичко живо на земята бѣ си устроила кървава вакханалия и тогава той има дързостта да се изправи съ спокойствие и дори съ насмѣшка предъ нея. Капитанъ Тошевъ почувствува срамъ дори само при мисльта да се наведе и да се прикрие отъ куршумитѣ!

А въ това време, „положението ни на върха взе да става повече отъ невъзможно“ пише той въ едно отъ своитѣ писма. „Това бѣше вече една касапница“ продължава той. И наистина, жертвитѣ растѣха всѣка минута. Всѣки, който си подадѣше главата, биваше веднага наказванъ. Малкото офицери оставаха още по-малко. Куршумитѣ не пощадиха дори и доблестния командиръ на Бдинския полкъ.

Да се остане повече така, очевидно не можеше. Отъ друга страна, да се атакува силния противникъ укрепенъ на непристъпна висота, е явно безразсждно. И все пакъ, проста истина е, че победата може да се спечели даже и съ най-безразсждна атака, но тя никога не споможда колебливитѣ и нерешителнитѣ.

И може би, тъкмо затуй, когато капитанъ Тошевъ получи заповѣдъ да атакува отсрещната висота Три-Уши, една дълбока въздишка на облекчение се изтрѣгна отъ гърдитѣ на всички. Но и това не е достатъчно. Тогава ко-

гато смъртта коси безпощадно, когато всички изживяват крайно напрежение и когато впечатлителността е изострена, тогава една дума, един жест на началника могат да бждат съдбоносни. За щастие, на този пункт, в този момент се намираше един доблестен капитан.

— Напредъ! Изкомандува той с гръмовитъ гласъ и самъ, безъ да му мисли много, много, се хвърли въ „тая опасна и почти невъзможна атака.“

Невъзможна? — Да, може би за всѣки „благоразуменъ.“ Но когато човекъ се издигне по-високо отъ всички земни блага и стане готовъ за саможертва, тогава „благоразумието“ е неумѣстно и тогава невъзможното става възможно.

— Думата „напредъ“ ме обая, говори за себе си този доблестенъ капитанъ.

Може би той видѣ въ този мигъ орела отъ своя сънъ, замахна широко с ржце, каточели разпери нѣкакви криле, посочи напредъ и увлече войниците следъ себе си. Всичко това трѣбва да е било толкова величествено и толкова поразително, че увлече и съседнитѣ части напредъ.

Още съ вдигане на веригитѣ сѣрбитѣ пренесоха всичкия си огънь върху тѣхъ. И въ този мигъ, каточели адътъ се разтвори. Но имаше нѣщо по-силно отъ смъртта. Това бѣ готовността за жертви. И затуй въпрѣки всичко, веригитѣ не само се спуснаха въ дола, но съ невъобразима дързостъ започнаха да пълзятъ по съвършенно стрѣмнитѣ скали... и при това обстрелвани отъ укрепления на върха врагъ.

Борбата бѣ страшна и жестока. Тукъ младитѣ и още неопитни български офицери проявиха не само героизмъ, но и военно изкуство. Докато борбата се водѣше разпалено по фронта, нашитѣ успѣха да се явятъ и въ флангъ. Настъпи върховния моментъ на борбата, въ който величието на духа изтрѣгва победата.

Победа! Сѣрбитѣ бѣгатъ!

Това бѣше въ единадесетъ часа на този хубавъ денъ, когато невъзможното стана възможно. Най-източната отъ висотитѣ Три-Уши бѣ вече завладѣна. Това бѣше сжщата висота, отъ която само преди два дни кралъ Миланъ наблюдаваше бойното поле и се взираше далечъ по пътя за София. Тогава той не забрави да изпрати насърчение

на командира на конната си бригада за „смѣло действие къмъ София“.

Това бѣ тогава, преди два дни. А днесъ на сжщата тая висота бѣ капитанъ Тошевъ и опияненъ отъ победата се взираше съ повече право на западъ къмъ Пиротъ и Нишъ.

Съзерцанието, обаче, бѣ само за мигъ. Недовършениятъ бой бързо го върна къмъ действителността. Отстъпващитѣ сѣрби подкрепени съ прѣсни войски отъ тѣхната Дунавска дивизия бързо се организираха на следната висота отъ Три-Уши. И тамъ, скрити въ приготвени тѣтрирусни окопи откриха силенъ огънь. За известно време врагътъ успѣ да задържи настѣплението на нашитѣ.

Тѣмко въ това време въ лѣво и долу въ равнината, откъмъ центъра на сливнишката позиция се спускаха дълги линии. Това бѣ Плѣвенскиятъ полкъ, който бързо се насочваше къмъ задната висота Три-Уши, заема на още отъ сѣрбитѣ.

Капитанъ Тошевъ забелязва настѣплението на плѣвенци и подскочи отъ радостъ, като наблюдаваше дългитѣ имъ и стройни линии. И въ избликъ на своя възторгъ, той съвсемъ не забелязваше огнения градъ, който се изсипваше около него.

— Ела да наблюдаваме картинността на боя, изви-ма той възхитенъ на своя съседъ.

Каточели това не бѣше суровиятъ войнъ, комуто вражески куршумъ бѣ отнесалъ половината отъ ножната му. Не! Нито следа отъ ожесточеността на боя, отъ който току що бѣ излѣзалъ невредимъ. Той се бѣ преобразилъ. Лицето му сияеше, а душата му изпълнена отъ красота. Като истински художникъ капитанъ Тошевъ не виждаше нищо друго, освенъ картинността на боя...

И изпълненъ отъ красотата и величието на българския духъ, той долови металическия гласъ на бойнитѣ трѣби. Това бѣ сигнала за нова атака, която трѣбваше да повали окончателно лѣвото крило на сѣрбската армия.

Какво величие на духа и на моралнитѣ сили ни завещаха тия първи войници на Третото българско царство! Три дружини бѣха, а се хвърлиха срещу цѣла дивизия! И отъ „тая опасна и почти невъзможна атака“ тѣ излѣзоха победители! Но това не ги задоволи. Тѣ искаха и

гърсѣха пълна победа. И ето, бойните тръби отново ги зовят за нова и може би по-жестока атака.

Напредъ! командува отново капитанъ Тошевъ.

Изпълненъ отъ величието на боя младиятъ капитанъ става, полетява къмъ дола и увелича войниците напредъ. Огънъ и желѣзо се изсипва въ сѣщия мигъ върху тѣхъ. Смъртта затанцува всрѣдъ нашитѣ вериги. Тя се хилѣше ехидно ту предъ единъ, ту предъ другъ и изведнажъ се надвеси предъ най-безгрижния и най-възторжения отъ бойцитѣ. Той каточели я забеляза и въ своя устремъ искаше да я отмине. Но стори му се, че чу зловещия ѝ смѣхъ и тя се изпрѣчи предъ самия него. Тогава той се струполи на земята. Опити се да стане, но страшна болка въ крака не му позволи. Опити се съ другия кракъ, но и той не му позволи. Сега разбра, че е раненъ въ двата крака. Но куршумитѣ все още хвърчаха наблизко до него. Тогава съ нечовѣшки усилия и съ страшни болки пропѣлзе и се скри задъ една скала.

Тамъ, най-безгрижниятъ предъ лицето на смъртта изнемогващъ отъ страшнитѣ болки на своитѣ рани, намѣри сили да се усмихне. Гърмежитѣ бързо се отдалечаваха отъ него и изведнажъ едно далечно и глухо ура...

— Победа! Промѣлвиха устнитѣ на най-възторжения отъ бойцитѣ.

Лицето му се отпусна. Очитѣ му се притвориха. А кръвта му течеше ли тече.

Когато санитаритѣ минаха по бойното поле, намѣриха при една скала младъ български офицеръ. Това бѣ капитанъ Стефанъ Тошевъ. Той бѣ неподвиженъ, съ притворени очи. Попипаха го — бѣше топълъ, пулсътъ му още туптѣше, но бѣ изпадналъ въ безсъзнание.

И пробуждайки се отъ страшнитѣ болки, той разбра въпрѣки зловещия смѣхъ, че смъртта го е отминала.

И мисълта му се отнесе бързо при неговитѣ войници, които летѣха къмъ нова победа.

Въ сѣщото това време, когато превързваха ранитѣ на капитанъ Тошевъ, победниятъ викъ на българския войникъ се разнасяше по цѣлия фронтъ отъ Три Уши до Гургулата. И той дори забрави за своитѣ рани, когато си спомни за своя хубавъ сънъ. А сега победата бѣ вече действителностъ.

МИЛА РОДИНО

Войната свърши. Не бѣше обаче, само славата, която тя донесе на българското оржие. Казватъ, и то много справедливо, че въобще войната носи много разрушения за народитѣ. И все пакъ, войната отъ 1885 година донесе неизмѣримо благотворни последици за българския народъ.

„При топовнитѣ гърмежи на Сливница се роди въ България истинското понятие за отечество“, писа тогава проникателниятъ кореспондентъ на „Кьолнише Цайтунгъ“ фонъ Хунъ.

Следъ освобождението на България, въпрѣки проявления възторгъ на отдѣлнитѣ българи, продължителното робство бѣ унищожило твърде много отъ духовнитѣ имъ връзки и тѣ още не можеха да се почувствуватъ като единенъ народъ. Трѣбваше наскоро следъ Освобождението и България да бжде нападната и свободата, и независимостта ѝ да бждатъ поставени на тежко изпитание, за да може населението да се почувствува народъ.

И когато топоветѣ замлъкнаха и войната завърши съ мълениосна победа, тогава българскиятъ народъ се почувствува истински възроденъ. Израстналь изведнажъ въ своето самочувствие и изпълненъ съ вѣра и възторгъ, той се впусна съ всичката си младежка жаръ да догони постиженията на по-културнитѣ народи. Отдаденъ всецѣло да изгради своята духовна и материална култура, той бѣ спокоенъ, защото вѣрваше въ силата на родната войска...

А тя не се остави да бжде приспивана върху лавритѣ на спечеленитѣ победи. Водачитѣ на младата българска войска, сами още млади за високитѣ и отговорни постове, които заемаха въ армията, допълваха своята неопитностъ съ безпредѣлната си любовъ къмъ родината.

Затворени въ казармата или излѣзли въ полето, първитѣ български офицери свещенодействаха. Тѣ не само обучаваха българскитѣ младежи въ военното изкуство. Тѣ вършеха нѣщо много повече — прераждаха души. Сами изпълнени отъ кристаленъ идеализъмъ и всеотдайна любовъ къмъ Родината, тѣ хвърляха искрата на оная любовъ, предъ която всички желания и инстинкти се стопяватъ, при която синътъ се издига надъ синовния дългъ и оставя склпи родители, при която мъжътъ изтрѣгва собственото си сърдце и се раздѣля съ любимата си жена...

Отъ тая искра се ражда най-възвисената любов — любовта къмъ ближния, къмъ родъ и Родина.

И странното бѣ, че ония които носѣха тая голѣма любовъ знаеха, че резултатитѣ сж много далечни и че тѣ не ще могатъ да видятъ плодоветѣ на своята дейность. Това, обаче, не имъ прѣчеше да вѣрватъ въ своето посвещение и съ една несломима упоритостъ да преследватъ поставената цель. И наистина, трѣбваше да изминатъ десетки години, за да могатъ тия ученици на казармата да покажатъ по тракийскитѣ и македонски полета, че сж били достойни ученици, на своитѣ още по-достойни учители.

Единъ отъ тия, които свършиха Софийското военно училище съ първия випускъ бѣ тогавашния подпоручикъ Стефанъ Тошевъ. И ако само въ нѣколко месеци завърши курса на военното училище, той имаше съзнанието, че още много не му достига, за да владѣе военното изкуство.

Малко по-късно, когато капитанъ Тошевъ премина презъ огъня на войната, той разбра, че само чистото военно изкуство съвсемъ не е достатъчно, за да се спечели победата. Често пжти носенъ отъ споменитѣ на току-що преживѣната война и вече богатъ отъ бойния опигъ, той се вдълбочаваше въ известни моменти, когато бѣше при Трънъ, при Три-Уши и другаде. Тогавъ съ своитѣ богати природни дарби той разбра, или по-право отгатна, че победата навещава по-скоро този, който има по-силната воля да я пожелае и да я спечели.

Въ тия моменти Тошевъ каточели моделираше надъ себе си. А това не бѣха само отдѣлни изолирани моменти. Съ упоритостъ и постоянство той се вглеждаше въ себе си и постѣпкитѣ си. И може би, къмъ никого той не е бивалъ тъй безмилостенъ, както къмъ самия себе си. И не само това. Той имаше смѣлостта и да признава грѣшкитѣ си публично.

— Ние считаме за свой дългъ, въ интереса на общото дѣло, да бичуваме немилосърдно себе си, да извадимъ въ пълна голота грѣшкитѣ, които сме направили въ кржга на своята дейность — тъй на всеослушание говори тѣй, въ предговора си къмъ своитѣ „Писма отъ войната“ презъ 1885 година.

Той не се бои отъ критиката, нито издига личното самолюбие надъ голѣмитѣ интереси на общото дѣло. И затуй израства високо не само въ очитѣ на своитѣ съ-

временници. Колко необходимъ и днесъ е примѣрътъ, който той ни остави, когато написа :

— Да жертвуваме частица отъ своето самолюбие и добросъвестно да се отнесемъ къмъ грѣшкитѣ и опущенията, които ще ни бждатъ приписани, като помнимъ, че въ интереса на дѣлото е да се изучатъ и изследватъ тѣзи грѣшки, като единствена гаранция за тѣхното не-повтаряне.

Тѣй моделиращъ надъ себе си, той обогатява своитѣ познания, оформява и изглажда своя характеръ, затвърдява своята воля. Колкото спокоенъ и разсѣдливъ да бѣше, у него властвуваше сърдцето. И може би той, много сполучливо потвърждаваше думитѣ на безсмъртния Достоевски — великитѣ мисли се зараждатъ не толкова отъ великия умъ, колкото отъ великото сърдце.

А сърдцето на Тошевъ не е тѣсно и егоистично. То е широко, богато и необятно. Въ него грѣе най-висшата любовъ — любовта къмъ Родината.

Свободенъ отъ предразсѣдащи и сухи форми, не сковаванъ отъ шаблона, буквоедството и бездушната теория, той израства като великанъ и печели обаянието на вождъ. Самъ сурово дисциплиниранъ и вискрателенъ той не само не задушавъ индивидуалната проява и собствения починъ, но даже ги поощрява, стига офицерътъ да има доблестта да защити своя проектъ.

Единъ пролѣтенъ день висшитѣ офицери отъ гарнизона въ Дупница сж излѣзли въ околността на града. Тамъ е и началникътъ на Рилската дивизия генералъ Тошевъ. Подъ негово ръководство офицеритѣ разрешаватъ възложенитѣ имъ задачи.

Всички сж вдълбочени въ своята работа. Надвесени надъ разгнати карти и взиращи се въ мѣстността, тѣ търсѣха да поставятъ своитѣ въображаеми дружини и полкове въ най-благоприятно положение.

А въ това време слабъ вѣтрецъ повѣя и донесе благоуханието на ливадитѣ и цѣфналитѣ дървета. Птички чуруликаха и оповестяваха животворната пролѣтъ.

Никой, обаче, отъ наведенитѣ надъ картитѣ офицери не почувствува нито ласката на гальовния вѣтрецъ, нито зова на пробуждащата се природа. Тѣ бѣха замислени, сериозни и погълнати напълно отъ принципитѣ и законитѣ на тактиката.

Само единъ бѣ, тамъ на върха, който се любуваше на полскитѣ цѣтениа, който се възхищаваше отъ величествената Рила и чиито очи сияеха отъ нѣкаква неизмѣрима радостъ. И странно. Този, който се любуваше, който се опияняваше отъ красивитѣ гледки на родната земя, бѣше най-възрастния отъ групата офицери, но може би той носѣше най-младото и най-жизнерадостното сърдце. Това бѣше генералъ Тошевъ. Въ единъ моментъ сияющиятъ му погледъ падна върху измжченитѣ отъ напрежение лица на неговитѣ офицери. Това помрачи челото му. То бѣ, обаче само за моментъ. И отново очитѣ му засияха, а на устата му се разцѣфна широка башинска усмивка.

— Господа, да запѣемъ, се обърна къмъ своитѣ офицери.

Но преди още всички да го чуютъ, той самъ възторжено запѣ:

— Мила Родино, ти си земенъ рай...

Генералъ тѣ пѣше тѣй въодушевлено, че увлече всички офицери. Наистина, отначало гласовѣтъ имъ бѣха каточели уморени, безжизнени. Но скоро тѣ като да се пробуждаха и едва сега доловиха вълшебната гледка, която се разкриваше предъ тѣхъ. Тогава пѣсенъта зазвуча топло и възторжено, а лицата се проясниха.

Когато пѣсенъта свърши, въодушевляването бѣ очевидно, а умътъ освежечъ. Генералъ Тошевъ съ единъ знакъ заповѣда да продължатъ занятията.

Каточели бѣше истински чародеецъ. Той умѣеше да изтрѣгва дремъщитѣ сили у своитѣ подчинени и да възбужда възторгъ.

„На насъ предстои борба съ трудъ, постоянство, интелектуално и служебно усъвършенствуване и пълна преданостъ къмъ светото дѣло, на което служимъ“.

Това е вѣруето, посвещението и живото на Тошевъ. И затуй го виждаме преди да навърши тридесетъ години, той е вече назначенъ командиръ на полкъ, за да се изкачва и по-нагоре по стълбата на военната иерархия.

Неговиятъ боевъ опитъ още отъ войната въ 1885 година и неговитѣ безспорни способности сж го извиквали често да бжде полезенъ не само на своята часть, но и на цѣлата армия. И затова при разглеждането и разрешението на голѣмитѣ организационни въпроси и по подготовката

на обучението на армията, често пжти Тошевъ е билъ извикванъ да вземе живо участие.

Още следъ освобождението и особено следъ войната презъ 1885 година настѣпи дълъгъ периодъ отъ време на подготовка. Тогава младата войска на Третото българско царство трѣбваше да закрепне и да засили своята мощъ, за да бжде годна да изпълни своята историческа мисия — обединение на разпокъсания български народъ. Презъ тоя четвъртъ вѣкъ, цѣлиятъ български народъ преминаваше презъ казармата.

И ако Тошевъ е единъ отъ първитѣ офицери и строители на тая армия, той има и особени заслуги специално къмъ първата Софийска дивизия. Тукъ той прекарва отъ четири години като помощникъ на началника на дивизията, а отъ пролѣтъта на 1908 г. той е вече началникъ на сжщата дивизия и я командува цѣли петъ години.

Сжщата тази дивизия, която той подготвяше тѣй ревностно, сждбата бѣ отредила той да я води по пжтя на славата и дълга.

СЪ СОФИЙЦИ

Тази есенъ земеделцитѣ прибираха плодоветѣ на своя благословенъ трудъ. Оживлението неспирно растѣше — дене въ полето, ноще на тлаки и седѣнки. Впрочемъ, това ставаше всѣка година. Тая есенъ, обаче, се случи и нѣщо друго. Полето изведнажъ каточели запусѣ, животътъ замръ, пулсътъ затихна. Но това бѣ само за моментъ, докато се схване и разбере вестъта за обявената мобилизация.

Тогава каточели нѣкакъвъ бентъ се отпуши и цѣлиятъ народъ бѣ завладѣнъ отъ неуписуемъ възторгъ. Каточели нѣкакъвъ голѣмъ празникъ разтваряше душата на народа. А нима може да има по-голѣмъ празникъ отъ този, когато човѣкъ почувствува, че може да подаде ръка на своя братъ, чезнящъ въ робство?

И едва сега, въ своето опиянение, българскиятъ народъ разбра, че той отдавна, много отдавна е очаквалъ този моментъ. Тогава българинътъ израствна предъ собственитъ си очи и почувствува въ гърдитѣ си несломима сила. Та нима има прѣчки за този, който е готовъ на всички жертви за свободата на своя ближень?

Цѣлиятъ въоръженъ български народъ бѣ тръгналъ отъ брѣговетѣ на Дунава, премина Старо-Планина и се спусна на югъ къмъ турската граница. И тогава, наистина, полето и селата запусѣха. Мжжетѣ бѣха станали войници и шествуваха съ своитѣ полкове на югъ, а женитѣ и децата се стичаха по тѣхния пѣтъ и ги отрупваха съ цвѣтя и нѣжни пожелания.

Хубавъ есененъ день бѣше пети октомврий 1912 година. Слънцето грѣеше, но може би още по-силно грѣеха сърдцата на хилядитѣ български войници, струпани край турската граница. А тѣ очакваха само една дума отъ своя Върховенъ Вождъ, за да я преминатъ неудържимо. И тая дума бѣ изказана.

Въ тоя день царѣтъ на българитѣ издаде своя манифестъ. И като подчертаваше, че „нашето дѣло е право, велико и свето,“ той изрече своята тежка царска дума:

— Повелявамъ на храбрата българска войска да навлѣзе въ турскитѣ предѣли!

Тия царски думи проехѣха като ехо по цѣлата българска армия. По това време първата Софийска дивизия се намираше вече близо до границата. А начело на тази дивизия въ този сѣдбоносенъ моментъ стоеше този, който повече отъ четири години я обучаваше и подготвяше именно за тоя моментъ.

Още сутринѣта на пети октомврий генералъ Тошевъ получи царския манифестъ и заповѣдта за обявяване на войната. Безъ да губи нито минута той заповѣда дивизията да тръгне въ походъ и да премине границата. Офицери и войници посрещнаха заповѣдта съ неизразимъ възторгъ. И още сѣщия день, полковетѣ на генералъ Тошевъ преминаха границата.

Първата пушка грѣмна. Войната започна. И жребиятъ безвъзвратно бѣ хвърленъ.

Интересното е, че и дветѣ воюващи страни вѣрваха въ своя успѣхъ. И дветѣ главни командувания насочваха своитѣ армии да преминатъ границата и да навлѣзатъ въ неприятелската земя.

Българитѣ бѣха се готвили повече отъ четвъртъ вѣкъ за тоя моментъ. Наистина, българскиятъ народъ бѣ сравнително малкъ, но той разчиташе на храбростта на своя войникъ, на изкуството на неговитѣ полководци и на волята имъ да победятъ или да умратъ.

Турцитѣ имаха обширни територии и многочислено население. Господари на вѣковна империя и живѣйки отъ сѣ славата на нѣвгашнитѣ султани, тѣ съ надмѣнностъ и пренебрежение гледаха на малкия български народъ. И дори се очудваха, че той е дрѣзналъ да се изправи срещу тѣхната империя. Тѣ разчитаха, че скоро ще иматъ възможностъ да завладѣятъ земята му и да го накажатъ тѣй жестоко, както само тѣ умѣятъ. И затуй облегайки се съ двата си фланга на Одринската и Лозенградската крепости турското главно командване бързаше да даде заповѣдъ на своитѣ войски да преминатъ въ настѣпление, като хвърляше далеченъ погледъ къмъ Ямболъ и Пловдивъ.

Следъ дълги колебания, най-сетне на осми октомврий командуваниятъ източната турска армия Абдулахъ паша даде заповѣдъ за настѣпление. Освенъ това, той издаде и едно възвание, съ което разпалваше „жаждата за отмъщение.“ Изглежда, че той е разчиталъ твърде много на тая „жажда,“ защото я издигна като „залогъ“ за изпълнение на „дълга.“

Но и това не е достатъчно. Абдулахъ паша, каточели иска да смаже червея на съмнението, който се е загнѣздилъ дълбоко въ душата му. И той бърза да успокой своитѣ „храбри и непоколебими другари.“ А може би, той иска да увѣри и себе си въ лесния успѣхъ и затова пише въ своето възвание:

„Отъ съприкосновението, което имаме тѣзи нѣколко дни съ противника разбрахме, че той е много страхливъ, и нѣма съмнение, че ще се разбѣга щомъ му се покаже сила.“

Сѣдбата, обаче, често пѣти жестоко наказва надмѣнитѣ хора. Абдулахъ паша се показа лошъ пророкъ. Впрочемъ, не бѣха българитѣ, които избѣгаха отъ бойното поле, а това бѣха неговитѣ „храбри и непоколебими другари.“ Дори солиднитѣ укрепления на Лозенградъ не можаха да задържатъ неговата армия, която потърси спасение въ бѣгството. Съ бѣгство се спаси и самиятъ Абдулахъ паша.

Съгласно издадената заповѣдъ, цѣлата Източна армия на турцитѣ трѣбваше да премине въ настѣпление на девети октомврий по цѣлата линия отъ Одринъ до Лозенградъ. Насочвайки своитѣ петъ корпуси, Абдулахъ паша

смѣташе да атакува българската армия по фронта, да обхване двата ѝ фланга и да се яви въ нейния тилъ.

Въ сжщото това време, за сжщия този день, българското главно командване бѣ дало заповѣдъ на своята втора армия да се затвърди предъ Одринъ, трета армия да настѣпнѣ къмъ Лозенградъ и да го завладѣе, а първа армия да остане въ очаквателно положение между тия две крепости.

И дветѣ командувания, безъ да подозиратъ взаимнитѣ си намѣрения за този день, насочваха своитѣ армии една срещу друга. При това положение срещата между дветѣ страни ставаше фатално неизбежна. И наистина, на девети и десети октомври по цѣлата линия на дветѣ страни се произведоха редица боеве.

Тукъ сждбата бѣ опредѣлила дветѣ малки и незначителни селца Селиолу и Гечкенли, при които трѣбваше да стане една отъ най-упорититѣ срещи между отбранитѣ войски на цариградския гарнизонъ и части на Софийската дивизия.

Като буйни планински пороци се спуснаха веригитѣ на Софийци и никакви прегради не можаха да ги задържатъ. Не можеше да ги спре дори и много по-силния врагъ. И нѣщо повече, Софийци се изпрѣчиха на пътя на голѣмото ядро на турската армия. То трѣбваше да разкъса българския фронтъ и да се язи въ тила на нашата трета армия, която настѣпваше къмъ Лозенградъ.

— Напредъ на ножъ! Командуваха близкитѣ началници на софийци.

Напредъ на ножъ, повтаряха като вѣрно ехо всички войници. И съ единъ стихиятъ устремъ се понесоха тѣ къмъ врага. Нито зловециятъ грохотъ на картечницитѣ, нито адския огънь на артилерията — нищо не можеше да ги спре.

А врагътъ, потресенъ отъ тая стихия долавяше безспирния ревъ — напредъ на ножъ! Но въ своя страхъ той схвана, че викатъ:

По петъ на ножъ!

Жертви тѣ ставаха огромни. Но това не само, че не разколеба софийци, но развихри още повече духовнитѣ сили и предизвика неудържичъ устремъ. Стихията, която бушуваше въ душата на войниците бѣ толкова мощна, че застѣчи дори началническия авторитетъ.

Докато обикновено въ всички армии по свѣта, офи-

церитѣ употребяватъ голѣми усилия, за да тласнатъ своитѣ войници дори само една прибѣжка напредъ, тукъ при Селиолу и Гечкенли ставаше тъкмо обратното. Офицеритѣ трѣбваше да употребяватъ неимовѣрни усилия, за да спратъ и обуздаватъ устрема на софийци. Доколко тази стихия бѣ станала неудържима, свидетелствува ни командирътъ на шести полкъ, който пише:

— Въпрѣки нееднократнитѣ заповѣди: лични, устни и чрезъ ординарци, настѣпленieto бѣ неудържимо.

Това твърдение е знаменателно. Още по-знаменателна е самата истина.

А истината е, че полковетѣ отъ първата бригада на Софийската дивизия на девети октомври примѣриха силитѣ си съ частитѣ на първия турски корпусъ. Това бѣ първата сериозна среща съ вѣковния врагъ. Но при нея Софийци набелязаха съ кръвта си пътя на славата и пътя на дълга. И тѣ се показаха достойни ученици на своитѣ учители.

А генералъ Тошевъ повече отъ четири години упорито работѣше надъ подготовката на своята дивизия. И ако при Селиолу духътъ на Софийци се прояви съ всичката своя стихия, това съвсемъ не е едно случайно явление. Духовнитѣ великани не сж еднодневки. Тѣ не израстватъ за единъ день. Нужна е упорита, настойчива и продължителна работа, за да се вдѣхне, израсне и закрепи духътъ. И когато началникътъ е постигналъ това, той може да бжде спокоенъ за изпитанията на утрешния день.

И генералъ Тошевъ бѣ спокоенъ при Селиолу и Гечкенли. Наистина, той преживѣ трепетитѣ на първа среща и първо изпитание. Истина е сжщо, че той не взема прѣко участие въ боя на своята първа бригада. И все пакъ славата на неговитѣ полкове е негова слава.

Вечерта, когато мракътъ прикри бѣгащитѣ турски полкове и дивизии, нито генералъ Тошевъ, нито главното българско командване, нито дори Софийци, които бѣха непосредствени победители не подозираха колко огромна е тѣхната победа. Само Абдулахъ паша разбра значението на поражението. Може би, въ тия горчиви минути, той сжщо е разбралъ, че българитѣ не сж страхливи, шомъ неговитѣ цариградски дивизии бѣгатъ предъ тѣхъ. И словенъ той даде заповѣдъ неговата армия да започне отстъпление.

Сжщата нощ и победителитѣ претърпѣха разочарование. Отъ една страна нощта покриваше бойното поле и не имѣ даде възможностъ по-осезателно да почувствуватъ своята победа. Отъ друга страна, нашето висше командване събираше всичкитѣ си сили и внимание за решителна среща съ главното ядро на турската армия, която очакваше всѣки моментъ. Погълнато всецѣло отъ тая среща, то, наистина, много умѣстно не искаше да се отклонява отъ странични увлечения, макаръ и тѣ да носѣха известни успѣхи. Странно бѣше това, че именно тогава стана недоразумение.

Срещата при Селиолу и Гечкенли бѣ оценена само като страниченъ успѣхъ. Никой не подозираше тогава, че това бѣ първото сблъскване отъ очакваната среща, не само съ главнитѣ сили на турската армия на Абдулахъ паша, но това бѣ среща съ най-отбранитѣ Цариградски войски.

Още тогава генералъ Тошевъ писа за този бой, че „заслужава да се отбележи неговото особено значение, като първи бой въ тази война, който създаде цѣлъ преломъ въ психиката на неприятеля“.

Тая блѣстяща победа на Софийци, съ огромни последици за по-нататашния ходъ на войната, обаче, остана за момента неоченена. А когато боятъ бѣ затихналъ и величавиятъ образъ на победата оставаше забуленъ отъ непрозорното було на нощта, генералъ Тошевъ получи мѣмрене за „увлечението“ на неговитѣ полкове въ боя презъ деня.

Като дисциплиниранъ войнъ, доблестниятъ генералъ изживѣ въ себе си горчивината на упрѣка. Но затуй пъкъ и никой не може да отрече, че и славата на неговитѣ полкове, спечелена отъ сжщото това „увлечение“ е и негова слава.

ПО ПЪТЯ НА ДЪЛГА.

Следъ боя при Селиолу — Гечкенли и въобще следъ боеветѣ за Лозенградъ, армията на Абдулахъ паша бѣше окончателно разбита и се намираше въ паническо бѣгство.

Не бихме желали да засилваме мрачнитѣ сѣнки на картината, която представляваше турската армия въ днитѣ

следъ този нейнъ разгромъ. И тъкмо затуй, ние ще се ползуваме за случая само отъ турски източници.

Джемиль Мюниръ бей, офицеръ отъ шаба на турската конна дивизия описва своитѣ впечатления отъ това отстъпление. Ние ще се спремъ само на единъ моментъ:

„Долината бѣше пълна съ войски безъ всѣкакъвъ редъ и свръзка и представляваше зрелище, което мъчно може да се опише. Полкове търсѣха дивизиитѣ си, табори — полковетѣ си, роти — таборитѣ, хора — ротитѣ си, а всички образуваха хаотична маса. Впечатлението, което се полчувааше бѣше, че това е краятъ“ ...

Другъ единъ турски благородникъ, Селимъ бей, който изглежда да се е опивалъ отъ славата на нѣкогашнитѣ турски султани, изживѣва мизерията на поражението, за последицитѣ отъ което пише:

„Наближавахме стария мостъ¹⁾, следъ като минахме една грамадна портика, която съединяваше разрушенитѣ сега две цитадели — нѣкога казарми на нашитѣ страшни спахии отъ Одринската равнина. Това сж останки отъ нашето минало величие, споменъ отъ четири вѣка неопетнена слава. Какъ въ контрастъ отъ нашата история съ зегашната мизерия“.

Сжщиятъ благородникъ, обаче, нѣма време да се отдава на спомени отъ минало величие. Действителността, неумолимата действителностъ му напомня на всѣка стѣпка за страшното поражение на турската армия:

„При първитѣ кѣщи видѣхме неизразими сцени на ужасъ: въ една минута тѣлпа отъ жители ни препрѣчи пътя и питаше: близко ли е противникътъ, преследватъ ли ни българитѣ“?

Първитѣ победи надъ турската армия, колкото и съкрушителни да бѣха за нея, все още не бѣха решителни. Това го разбираше много добре нашето главно командване. Разбираше го и генералъ Тошевъ.

Той знаеше, освенъ това, че не е само боятъ, който изисква напрежения и жертви. Колкото ожесточенъ да е единъ бой, той е сравнително кратъкъ. И наистина, самитѣ боеве заематъ може би по-малко отъ една десета отъ времето на една война. А и останалитѣ деветъ десети отъ времето на войната изискватъ не по-малко жертви,

¹⁾ При Кулели, намира се между Баба-Ески и Люле-Бургазъ.

усилия и напрежения. И ако през боя войниците влизат в открита борба с своя враг, през останалото време те трябва да водят борба с самите себе си. Да, точно така. Нито глад и жажда, нито виелиците и всички природни стихии, нито безсънните нощи, нито изморителните до пълно изтощаване походи — нищо от тия неизбежни спътници на войната не трябва да разколебае нито за момент както физическите, тъй и духовните сили на войника.

Генерал Тошев знаеше всичко това не само от теорията на военното изкуство. Преди повече от четвъртък вкъй той получи своя боен опит при Трън и при Сливница. И не само това. Той знаеше, че до изтръгване на окончателната победа са необходими неимоверни усилия и жертви. Но той знаеше също, че само опитният сърдцеведец може да се докосне до този неизчерпаем извор от сили, който се крие въ дори наглед слабия човек.

Героят от Три-Уши винаги е подкупвал сърдцата на своите подчинени с своята прямота. Той не измъни на себе си и в тия дни на тежки изпитания.

Беше вече есен. Дните бяха мъгливи и дъждовни, а нощите студени. Измокрени до кости, войниците зънбха от студ. Някои от полковете бяха дори без платници и войниците трябва да прекарват на открито, защото българските политици някога пожелали да правят, именно, от това икономии...

Птиците, ако въобще можеше да се говори за птици в тази страна, бяха толкова разкаляни, че станаха почти непроходими. А по тях трябва да минат българските полкове, за да преследват разбитата турска армия. По тях трябва да мине артилерията, орджията на която затъваха до главините. По тях трябва да минават и обозите, тръгнали още от пределите на България. Тия, именно, разнебитени птици бяха станали истински жизнени артерии, по които армията се снабдяваше с насущния хляб и необходимите бойни припаси.

Но често, твърде често, колата закъснѣваха с дни и войниците оставаха без хляб. И все пак, макар и гладни, те трябва да се движат по цѣл ден, а понякога и до късна нощ. И не само това. Те трябва да бждат готови всеки момент да влѣзат в борба

за живото и смърт. А за да стане това, изтощеното от глад и напрежение тѣло, трябва да бжде обладано и импулсирано от могѣщия дух на титани, а зънящият, от студ войник, трябва да бжде сгрѣт от вътрешен пламък.

Генерал Тошев не само разбираше всички това но умѣше да сгрѣе и импулсира.

Съ специална заповѣд, като благодарѣше на своите войници за първата победа надъ врага, той искаше от тях да излѣзат победители и надъ самите себе си. И само следъ като всеки изтърпи мъжествено всички изпитания, лишения и незгоди, той имъ обещавахе да ги заведе къмъ пълна и окончателна победа.

И като разбираше огромното значение на моралните сили, той искаше тая му заповѣд да бжде разяснена и на последния от неговите войници. И тя бѣ не само разяснена, но разбрана и дълбоко почувствувана.

Това дългитѣ колони на полковете от Софийската дивизия се спуснаха на югъ, за да догонятъ отстъпващия врагъ. А въ същото това време, падналата духомъ армия на Абдулахъ паша „представляваше зрелище което мъчно може да се опише“. Пък и не е нужно. По лицата на вече обезвърените войници и на ужасеното население бѣ сложенъ печата на отчаянието. И съ помжтени очи и треперящи от страхъ тия потомци на някогашните силни султани, бяха обладани само отъ една мисъл, отъ единъ гнетящ въпросъ:

„Преследватъ ли ни българите?“

На 15 октомврий, съгласно издадената заповѣд, първата наша армия бѣ насочена „въ южна посока, за да търси и атакува противника“.

И действително, въ тоя день цѣлата първа армия настѣпваше въ нѣколко паралелни колони на югъ. Първа дивизия също се движеше на югъ къмъ Баба-Ески. А на западъ отъ нея бѣще другата дивизия отъ армията.

Къмъ обѣдъ колоните бяха се спрѣли на почивка. Войниците се взираха на югъ, но Баба-Ески бѣ още твърде далечъ и много спускания и изкачвания трябва да се направятъ, за да могатъ вечерята късно да го стигнатъ. Въ това време офицеръ съ запъненъ конъ се приближава къмъ колоната и търси генералъ Тошевъ. Подпоручикъ Стефанъ Консуловъ му показва генерала, който

слъзналът от коня си бѣше наблизил при войниците. Офицерът се приближава и нѣщо докладва. Генералът вдига лавата си и слуша нескривно изненаданъ.

Че изненадата може да посети всички, особено на война, това е известно. Различието е само въ умението да се посрещне и да се справимъ съ нея.

Генералът разтвори бързо картата. Единъ моментъ той остана замисленъ и съ погледъ отправенъ далечъ, каточели искаше да проникне въ неизвестността. А тамъ сигурно той не е могълъ да достигне. И той се почувствува на нѣкакъвъ кръстопътъ.

Челото на генералъ Тошевъ се помрачи. Две дълбоки бръчки се спуснаха надъ веждитъ. И предъ него се изправиха два пътя, еднакво прави, еднакво задължителни.

Единиятъ пътъ водѣше къмъ Баба-Ески. Той бѣше, ако можемъ така да се изразимъ, официалниятъ пътъ. Заповѣдта по армията опредѣляше за първа дивизия да следва на югъ, именно, по тоя пътъ. И ето, пристигналиятъ офицеръ докладва, че врагътъ е напусналъ Баба-Ески и отстъпва на изтокъ къмъ Люле-Бургазъ.

За обикновения офицеръ въпросътъ бѣше много простъ. Той имаше заповѣдъ да върви на югъ и той ще изпълнява тази заповѣдъ, докато не бѣде отмѣнена. А ако иска да се „прояви“ той ще донесе събранитъ сведения на своето началство и ще чака отъ него заповѣди и разпореждания.

Генералъ Тошевъ, обаче, не бѣше обикновенъ офицеръ. Той бѣше твърде голѣмъ, за да се ограничава въ тѣснитъ рамки на една заповѣдъ. Но въ сжщото време той имаше и рицарската доблестъ да поеме отговорността за своето решение и за своитъ действия.

За доблестния генералъ подхождаше само едно смѣло решение. И той го взема. По негова заповѣдъ полковетъ му напуснаха опредѣления пътъ на югъ и той ги насочи на изтокъ, къмъ Люле-Бургазъ, „за да потърси и атакува противника“.

Чуха се команди. Генералътъ посочи новиятъ пътъ, който трѣбваше да се следва и полковетъ тръгнаха готови да вървятъ и срещу самата смъртъ.

— Ние не знаемъ какво става, ни разказа много похъсно подпоручикъ Консуловъ, но азъ и моитъ войници

отъ взвода, наблюдавайки генерала, когато приемаше доклада на пристигналия офицеръ и когато вземаше своето смѣло решение, въ тоя моментъ почувствувахме, че става нѣщо важно.

А като замлъкна за малко, той, станалъ вече професоръ, се пренесе въ своитъ далечни спомени и тихо добави:

— Ние почувствувахме тогава и нѣщо друго. Една непреодолима въра израствна въ нашитъ души къмъ „нашия“ генералъ. А образътъ на генералъ Тошевъ се запечати дълбоко въ нашитъ сърдца и то, именно, този образъ, когато той вземаше своето смѣло и твърдо решение.

Отдавна слънцето бѣ залѣзнало, но полковетъ вървѣха, вървѣха, вървѣха. Никой не знаеше още кжде точно е врагътъ, но всички чувствуваха, че скоро ще го достигнатъ и че той не ще избѣгне решителната среща.

На следния день дивизията продължи движението си къмъ Люле-Бургазъ. Още сутринята генералъ Тошевъ долови далечни топовни гърмежи. И той стана малко неспокоенъ. Измъчваше го мисълта дали не е закъснѣлъ, макаръ и не по негова вина.

Тогава той припори коня си и се запъти къмъ лѣвата колона отъ своята дивизия. Поради лошия пътъ тя бѣ останала малко назадъ. Свикналъ да бѣде винаги тамъ кждето имаше нужда отъ повече усилия, той искаше съ своето присъствие да ускори крачката на полковетъ отъ лѣвата колона. И действително, неговото присъствие и грохота на орджията бѣха достатъчни, за да извикатъ нови сили у неговитъ войници. И колкото гърмежитъ ставаха по-ясни и бързи, толкова и крачкитъ се ускоряваха. Войниците вече влизаха въ темпото на боя.

И когато генералъ Тошевъ стигна последния хребетъ предъ долината на Карагачъ-дере, въ която бѣ и Люле-Бургазъ, предъ неговия погледъ се очерта цѣлата панорама на завързалия се бой. Още отъ първия моментъ отъ неговото наблюдателно око не остана незабелязано опасното положение, въ което бѣха изпаднали нашитъ войски.

Между двѣтъ бригади отъ шеста дивизия, която водѣше боя при Люле-Бургазъ и на северъ отъ него бѣ се образувала една междина отъ нѣколко километри. Въ това време цѣлиятъ четвърти турски корпусъ бѣ преминалъ

въ контъръ настъпление. И въ тази, именно, междина турците бѣха успѣли да се промъкнатъ. Оттамъ тѣ заплашваха да разкъсатъ фронта на шестата дивизия и да извършатъ значителенъ пробивъ.

Смѣлъ и решителенъ, генералъ Тошевъ не остави да се изгуби нито единъ мигъ. Съобразяващъ се винаги преди всичко съ обстановката на момента, той взема бързо своето решение.

Подъ силния напоръ на настъпващите турски колони, нѣкой отъ частите на шеста дивизия бѣха почнали да се оттеглятъ. Турците бѣха вече се промъкнали въ междината и се надвесаха надъ фланга на северната бригада. Още малко и фронта ще бѣде разкъсанъ. Врагътъ чувствуваше своя успѣхъ и насочи нови сили въ тази посока.

Но турците не подозираха, че въ тоя моментъ генералъ Тошевъ бѣ вече пристигналъ. Измѣнената посока на дивизията презъ вчерашния день му спечели най-малко нѣколко часа. А ускорената крачка тази сутринъ, може би, доведе полковете нѣколко минути по-рано на бойното поле.

Нѣколко часа сж твърде много. А днесъ спечелените нѣколко минути се указаха сѣдбоносни.

И наистина, докато врагътъ предкусваше своя сигуренъ успѣхъ, върху него се изсипа като изъ невидѣлица огненъ градъ отъ батареите на генералъ Тошевъ. И още преди турците да се опомнятъ, той насочи срещу тяхъ отъ тѣхъ, които се бѣха промъкнали въ междината, цѣлъ полкъ.

И ако тази сутринъ далечния грохотъ на оржията извикваше ускорена крачка на софийските полкове, сега, когато се разкри цѣлата картина на боя и когато вече замириса на барутъ, каточели по неувимимъ пѣтища генералътъ предаде своя пламененъ духъ на войниците. И тѣ литнаха неудържимо, стихийно напредъ.

Доколко критически е билъ момента за Бдинци показва факта, че първите вериги на софийци още при тръгването си бѣха посрещнати отъ изпратения специаленъ офицеръ, който молѣше да се бърза, за да не стане късно. Софийци знаеха и чувствуваха своя дългъ, но тази покана ги тласна още по-неудържимо напредъ. Едва изминали нѣколко стотинъ крачки, тѣ бѣха посрещнати отъ единъ

подофицеръ, изпратенъ отъ близката батарея, който съобщи, че турците сж предъ самите сръбски и моли бърза подкрепа.

Ура! извика близката рота. Ура! подѣха по-задните вериги. Ура! съ последни сили викаха Бдинци, когато видѣха, че имъ се притекоха на помощъ.

Преди да се спусне вечерниятъ здрачъ, турците бѣха прогонени на отвѣдния брѣгъ на Карагачъ дере. Тогава храбрите отъ бдинската дивизия, които изнемогваха предъ силния турски напоръ и които спасиха своите батареи, почувствуваха съ облекчение, че сж спасени. Вечерниятъ мракъ забулваше тѣхните спасители, но той не попрѣчи на душите да се докоснатъ галъвно.

И въ този празникъ на душите, може би, генералъ Тошевъ имаше най-значителенъ дѣлъ.

Събитията, обаче, следваха бързо едно следъ друго и генералъ Тошевъ бѣ изправенъ предъ ново изпитание. Още същата вечеръ при него се яви генералъ-щабенъ офицеръ — специаленъ пратеникъ отъ командувашия нашата трета армия, която действуваше непосредствено на северъ отъ Софийската дивизия. Тоя офицеръ като съобщи на мѣрението на командувашия третата армия да премине въ решително настъпление къмъ Бунаръ-Хисаръ, предаде молбата на своя генералъ да бѣде подкрепенъ отъ Софийската дивизия, която сжщо да премине въ настъпление.

Генералъ Тошевъ, макаръ и да не бѣше подчиненъ на командувашия третата армия, но като прецени обстановката реши да се отзове на поканата и да даде исканото съдействие. Той съобщи на пратеника да докладва на командувашия трета армия, че още на следната сутринъ ще го подкрепи, като настѣпи енергично съ цѣлата си дивизия.

Следъ като взема своето решение, генералъ Тошевъ още презъ същата нощъ съобщи на началника на десета дивизия, която действуваше южно отъ него, че той на сутринта ще настѣпи съ дивизията си и го молѣше, той отъ своя страна да го подкрепи.

А докато генералъ Тошевъ взимаше всички мѣрки за енергичното настъпление на седемнадесети октомврий, нашето главно командване мислѣше съвършено друго. Този день то заповѣдваше първата армия да остане въ резервъ. Възъ основа на тази заповѣдъ, командувашиятъ

първа армия заповѣда на Софийската дивизия да премине за този ден към отбрана.

Положението на генералъ Тошевъ стана твърде деликатно. Отъ една страна той получи заповѣдъ отъ своето началство да премине къмъ отбрана. Като дисциплиниранъ войнъ, той не можеше да направи друго, освенъ да изпълни заповѣдта, толкова вече, че съ нея не се изискваха лично отъ него нито особени усилия, нито нѣкакъвъ рискъ. Отъ друга страна, къмъ него се бѣ обърналъ другъ единъ генералъ съ молба да го подкрепи въ неговитѣ решителни действия.

Бѣха мжчителни моментитѣ, презъ които доблестниятъ генералъ трѣбваше да вземе своето решение. Наистина, той разбираше много добре, че нашето главно командване трѣбва да познава напълно обстановката и положението по фронта на цѣлата действующа армия и въобще по цѣлото бойно поле, но то трѣбваше да има сериозни основания, за да даде своята заповѣдъ. И все пакъ, въпрѣки наличността на получената заповѣдъ, генералъ Тошевъ не бѣше спокоенъ.

— Имамъ ли право да откажа своето съдействие се промъкна изведнажъ този въпросъ въ неговата глава.

А веднажъ допуснатъ този въпросъ, каточели се отпуши нѣкаква преграда. И въ главата му нахлу цѣлъ рой отъ отговори и аргументи, които го забъркаха още повече съ своитѣ противоречия. Но скоро самообладанието, проницателността и мжкеството — качества ценни за вземане на всѣко важно решение — взеха връхъ надъ догмитѣ и сантименталността.

Като взема предвидъ, че нашето главно командване, намираще се въ Стара-Загора е твърде отдалечено отъ театъра на военнитѣ действия и може би не познава въ момента бойната обстановка, той се почувствува разколебанъ въ догмата и силата на получената заповѣдъ.

— Нима мога да бездействавамъ съ цѣла дивизия, се питаше той, когато въ сжщия денъ цѣлата трета армия е предприела решителни действия, отъ които зависи може би изхода на цѣлото сражение, а може би и на войната? Нима мога да откажа исканото ми съдействие?

И когато изрече този въпросъ въ себе си, неговото чело почна да се прояснява. Той вече знаеше какво може да отговори, защото добре познаваше себе си — не му

липсваше нито мжжество, нито доблестъ. И той реши да укаже исканото съдействие, въпрѣки заповѣдта на своето началство, като премине въ енергично настѣпление.

И той даде своята заповѣдъ. Но когато на сутринта получи една записка отъ щаба на трета армия, той изпита нѣкакво морално облекчение, че не е изпълнилъ заповѣдта. А съ записката отново се обръщаха къмъ него за съдействие:

„Днесъ трета армия ще атакува противника решително. Моля подържете ни, като атакувате енергично противника, който се намира предъ васъ.“

Не за първи пжтъ Софийската дивизия вече влизаше въ бой, но когато на седемнадесети октомврий нейнитѣ вериги се понесоха напредъ, генералъ Тошевъ изпитваше нѣкакво осонено чувство. Тоя денъ той хвърли на своя лична отговорностъ въ възникнѣлото на военното щастие цѣлата Софийска дивизия. И той имаше съзнанието, че ще успѣе да ги наклони въ наша полза.

И наистина, когато привечерь, следъ колебливия и упоритъ бой презъ деня, полковетѣ настѣпиха, врагътъ бѣ прогоненъ и неговитѣ позиции завладѣни.

Вечерната тъмнина попрѣчи на генералъ Тошевъ да наблюдава победоноснитѣ свои полкове, но отъ нестихващото „ура“ и „Шуми Марица“ той чувствуваше, че победата е наша.

А на следния денъ Абдулахъ паша наблюдавайки безредното отстъпление на своята армия, преклони глава предъ тѣзи, които бѣ наректъль страхливи, преди още да бѣше ги опозналъ. Но следъ като за втори пжтъ си примѣри силитѣ съ тѣхъ, той се убеди, че всичко е вече загубено и останалъ генералъ безъ войска, слѣзе отъ могилата на своя наблюдателенъ пунктъ. И подъ непрозрачната плащаница на нощта той се смѣси съ безреднитѣ тѣлпи отъ остатѣцитѣ на своята разбита армия, за да отнесе скрито дълбоко въ душата си превъзходството и силата на българския войникъ.

Когато късно въ нощта, околноститѣ на Люле-Бургазъ бѣха затихнали отъ вчерашната атака и отъ последния победенъ викъ, генералъ Тошевъ преживѣ незабравими моменти при съзнанието на изпълненъ дългъ къмъ Родината. Въ сжщото това време командувания първа армия донесе въ главната квартира:

„Противникът сразен от стремителната атака, особено от частите на първа Софийска дивизия, отстъпи в безредие и бягство в източна посока.“

МАКЕНЗЕНЪ — ТОШЕВЪ.

Берлинският договор разкъса българския народ и го обрече на упорити борби и скъпи жертви, за да постигне своето обединение.

И наистина, в казармите закипва тръскава работа. Но изглежда това не е било достатъчно.

В Балканската война българското войнство извърши истинско чудо, като повали вѣковна империя и преди да изтече един месец гордият султан бѣ принуден да поиска миръ.

Тогава providението покровителствуваше българския народъ. То му създаде редица благоприятни моменти, но..... величавите победи бѣха проиграни. По това време народният поетъ Иванъ Вазовъ, обръщайки се къмъ българското войнство има куража да изрази своето горчиво признание:

Вие, левове отъ сто полета бойни,
Вие, великани съ бронзови лица —
Поклонъ! — не бѣхме ний за васъ достойни
Съ нашѣтѣ малки умове, дѣлца.

А не бѣ само това. Плодовете отъ съкрушителните български победи бѣха ограбени отъ непочтени съюзници и вѣроломни съседи. И българският народъ трѣбваше да свие знамената за по-добри дни.

Скоро, много по-скоро, отколкото се очакваше, пламна голѣмата европейска война. Тогава все въ името на своя голѣмъ идеалъ — обединението на цѣлокупния български народъ въ една свободна държава — отново се развѣха бойните знамена.

Вече почти цѣла година българските армии отбелязваха победа следъ победа. Презъ лѣтото на 1916 год., обаче, се зададе тъменъ облакъ откъмъ северъ. Имаше вече достатъчно признаци, че Ромѣния скоро ще се намѣси въ войната.

Тя имаше домогвания къмъ области отъ бившата австро-унгарска империя, населени съ ромѣнски малцин-

ства. Но тя не скриваше своите лакомни погледи и къмъ чисто български земи.

Когато въ 1913 година България се разправяше съ своите съюзници, ромѣнската армия нахълта въ беззащитната ѝ земя и въ името на принципа за „Балканското равновесие“, тя откъсна и си присвои плодородната земя на българска Добруджа.

Казватъ, че Ромѣния тогава постъпила несправедливо и вѣроломно. Трѣбва да признаемъ, обаче, че не е тя първата, която тъй постъпва. Но за да бждемъ последователни трѣбва да признаемъ сжщо, че „войната“ на Ромѣния въ 1913 година е единствена откакто свѣтъ свѣтува. И действително, никога и никжде въ свѣтовната история не е записвана война, въ която армия отъ стотици хиляди войници да нахлуде и шествува въ неприятелска земя безъ да гръмне пушка. И все пакъ, въ края на тази единствена „война“ сж били раздадени цѣли купища ордени и то „за храброст“!....

Три години само следъ това, Ромѣния възнамѣряваше отново да нахлуде въ България. А по това време българската армия отстояваше доблестно бѣсните атаки на многобройните врагове. Седемъ народи си бѣха дали среща въ многострадална Македония. Наредъ съ нашите съседи бѣха представителите на великите народи, а рамо до рамо съ тѣхъ бѣха и представители и на черни африканци. И странно и болно. Човѣчеството каточели бѣ изгубило всички морални устои. Презъ войната, презъ която високо се прокламира священното право за самоопредѣляне на малките народи, сждбата си позволи една жестока ирония. Тия, които обявиха това священно право, опълчиха се наредъ съ чернокожите противъ малкия, но героиченъ български народъ, защото бѣ пожелалъ да се опредѣли и обедини като единъ народъ въ една държава.

И тъкмо когато българският народъ изживѣваше върховни напрежения на Македонския фронтъ, Ромѣния мобилизира тайно, за да се хвърли отново въ гърба на България.

Ромѣнските армии бѣха преминали беззащитната австро-унгарска граница и нахлуха безпрепятствено въ Трансилвания и то при наличността на подписанъ договоръ за воененъ съюзъ. Презъ изтеклите десетилѣтия, колко ли

наздравици сж напитки и колко ли тържествени клетви за вѣрност сж изречени? И ето тия, които изричаха клетвите за вѣрност и приятелство, сега забиват ножа въ гърба на своя съюзникъ...

Въ сжщото това време Ромъния замисляше да направи своята военна разходка въ България, тъй както бѣ направила преди три години. И макаръ, че българската армия бѣ силно ангажирана на Македонския фронтъ, ромънското главно командуване постави на своитѣ нови съюзници редица условия, които да ѝ гарантиратъ евтини и сигурни успѣхи. То пожела генералъ Сарай отъ югъ да притисне силно българската армия, да да не ѝ позволи да отдѣли войски за северъ. Въ сжщото време то поиска да се изпратятъ въ Добруджа достатъчно руски войски, които да нахлуятъ оттамъ въ България. И следъ като си осигури съдействието на генералъ Сарай и непосредствената помощ на рускитѣ войски, главното ромънско командуване чувствуваше вече трѣпкитѣ на спечелената победа...

Осигурено по такъвъ начинъ съ чувствително надмощие, ромънското командуване стана дръзко и предизвикателно. Каточели за да оправдае една своя традиция, то насочи своитѣ орджия по мирното население отъ крайдунавскитѣ градове. На 28 августъ 1916 година ромънскитѣ батареи обстреляха града Русе, преди още да бѣ обявена война.

Презъ това време българската армия отбиваше бѣснитѣ атаки на генералъ Сарай. Но тя вече имаше единъ урокъ, макаръ и скжпо заплатенъ. Тя вече познаваше своята северна съседка и нейната традиция да опитва острието на своя ножъ въ гърба на нейнитѣ съседи.

Тоя пжтъ, обаче, България бѣ благоразумна. Тя не остави северната си граница съвършенно открита и беззащитна. Наистина, тамъ бѣха оставени само две български дивизии, но за ромънитѣ и тѣ бѣха достатъчни. Пжкъ освенъ това тамъ бѣше и генералъ Стефанъ Тошевъ. А последвалитѣ събития потвърдиха, че това значеше твърде много. Още съ намѣсата на България въ войната, генералъ Тошевъ бѣше назначенъ за командуващъ третата армия.

И въ това време, когато българскитѣ армии пребродваха цѣла Сърбия и Македония, генералъ Тошевъ получи

отговорната задача да пази тѣхния тилъ, не само откъмъ Ромъния, но и срещу вѣроятния десантъ отъ руската флота. Тази задача не бѣше лека за изпълнение. Съ своята сравнително малка армия, той трѣбваше да наблюдава и отбранява както добруджанската и цѣлата дунавска граница, така сжщо и цѣлия черноморски брѣгъ.

Въ продължение близо на една година генералъ Тошевъ изпълни съ пълнѣхъ успѣхъ възложената му задача. И все пакъ той не бѣ доволенъ отъ отредения му жребий. Неговата експанзивна натура не можеше да се помири съ положението му да „наблюдава“ и „отбранява“, когато другаритѣ му отъ другитѣ армии летѣха отъ победа къмъ победа. Изпълненъ съ самочувствие за своитѣ сили, съ самоувѣреностъ въ своя талантъ и съ непоколебима вѣра въ своитѣ войски, генералъ Тошевъ по това време имаше една единствена мечта — да литне и той съ своята армия на северъ и да освободи цѣла Добруджа, люлката на първото българско царство.

Презъ лѣтото на 1916 година имаше достатъчно признаци, че скоро на генералъ Тошевъ ще се даде възможностъ да осжществи своята мечта.

Положението му, обаче, като командуващъ трета българска армия бѣ твърде деликатно. Не бѣше само чистото военно изкуство и стратегията, съ които той трѣбваше да се справи срещу съединенитѣ ромънски и руски сили. Дори само това да бѣше, задачата му пакъ не би била лека, като се има предвидъ численото превъзходство на враговетѣ и особено моралното изпитание, на което щѣха да бждатъ подложени неговитѣ войници при срещата му съ рускитѣ войски.

„Войната е просто продължение на политиката съ други срѣдства“, ни казва голѣмиятъ воененъ философъ генералъ Клаузевицъ. И затуй политиката се е намѣсвала въ определяне далечнитѣ и по-близки задачи на висшето командуване. Трѣбва да признаемъ, обаче, че тая намѣса често пжти се е указвала пакостна за резултатитѣ на военнитѣ действия и дори на самата война.

Положението на тия, които сж поставени на чело на армията става още по-деликатно, когато трѣбва да се съгласуватъ интереситѣ и разбиранията на съюзни командувания. А особено рискувано става положението на малкия съюзникъ.

Още през лятото на 1916 година съюзният командования на Германия, Австроунгария и България разглеждаха въ общи линии плана за действие въ случай, че Ромъния се намѣси въ войната противъ тѣхъ. Тукъ австрийското командование по свои политически съображения изрази настойчиво желание, Българската армия да премине Дунава и да се насочи право къмъ Букурещъ. Наистина, отъ австрийското гледище този начинъ на действие даваше възможностъ да се облекчатъ австрийскитъ армии въ Карпатитъ, но бѣ много егоистично. То не се интересуваше нито за българскитъ интереси въ Добруджа, нито за опасността отъ нахлуване на неприятелската армия въ източна България. Тукъ трѣбва да отбележимъ, че България защити своитъ интереси и наложи действията да се започнатъ на добруджанския фронтъ.

Когато стана вече очевидно, че войната съ Ромъния става неизбежна, нашата трета армия бѣ подчинена на фелдмаршалъ Макензенъ. Той трѣбваше да обедини войскитъ, които ще действуватъ срещу Ромъния.

Въ навечерието на войната генералъ Тошевъ получи директива за военнитъ действия, въ която се казва:

.... ще трѣбва най-напредъ чрезъ решителни удари съ разполагаемитъ за сега сили, да се заематъ най-важнитъ пунктове за преминаването на Дунава въ ромънска територия. За по-късно се възнамѣрява, чрезъ едновременно и ненадейно нападение, да се завладѣе съ четвърта дивизия предмостната крепостъ Тутраканъ и съ първа дивизия — предмостната крепостъ Силистра".

Генералъ Тошевъ, обаче, който трѣбваше да приведе въ изпълнение получената директива не се съгласи съ нейнитъ разпорѣждания.

Нему се заповѣдаваше да атакува едновременно две крепости. Той, обаче, предпочиташе да завладѣе една крепостъ, но сигурно, отколкото да настѣпи срещу две, но да се подложи на рискъ. Освенъ това, той разбираше много добре, че колкото единъ ударъ е по-съкрушителенъ, толкова моралнитъ последици ще бждатъ по-силни. И тогава не само ще се реши съдбата на другата крепостъ, но ще се укаже влияние и за по-нататъшния ходъ на военнитъ действия. А може би, това отражение ще се почувствува и на другитъ бойни фронтове.

На 31 августъ 1916 година въ бюфета на една отъ

най-оживѣнитъ гари — Горна Орѣховица, нѣмаше никакви пжтници. Само нѣколко офицери стоеха настрана, а единъ кжсъ, набитъ, съ бронзово лице офицеръ се разхождаше малко възбуденъ. И имаше защо. Това бѣ генералъ Тошевъ. Тукъ той очакваше прославения германския фелдмаршалъ Макензенъ, подъ чието началство той трѣбваше да действува, въ новата война срещу Ромъния. Неговата възбуда, обаче, идваше не толкова отъ властната фигура на прославения, фелдмаршалъ, колкото отъ защитата, която му предстоеше да направи на своя планъ. А отъ тоя, именно, планъ зависѣше самия ходъ на военнитъ действия въ Добруджа, а може би и съдбата на цѣла източна България.

Часътъ удари три, когато пристигна командувачиятъ войскитъ срещу Ромъния, заедно съ частъ отъ своя щабъ. Генералъ Тошевъ се представи на именития фелдмаршалъ и веднага се пристѣпи къмъ работа. Лицата на присъстващитъ станаха сериозни. Личеше, че се взематъ съдбоносни решения.

Докладва се плана на генералъ Тошевъ отъ неговия началникъ щабъ полковникъ Ст. Поповъ. Въ тоя докладъ се излагаха и съображенията, които го караха да иска поправката и измѣненията въ директивата на фелдмаршала.

Съ своя планъ той искаше:

"Трета армия да започне операциитъ съ напълно осигуренъ първи успѣхъ".

"Първи обектъ на армията да бжде овладѣване на Тутраканъ".

"За достигане на този обектъ да се употребятъ всички разполагаеми сили".

"Срещу Силистра и Добричъ да се оставатъ за слони".

Още презъ самия докладъ началникъ щабъ на Макензенъ се противопостави да се направи промѣна въ дадената вече директива и настояваше за едновременно атакуване на дветъ крепости. Генералъ Тошевъ, обаче, се намѣси лично и натъртено заяви:

— Тутраканъ трѣбва да падне възможно по-скоро и то преди пристигането на рускитъ подкрепления, а следъ малко добави все тѣй самоувѣрено: "абсолютно належаще се явява атакуването му съ достатъчно силни части".

Следъ тая сѣдбоносна среща, самочувствието на генералъ Тошевъ бѣ повишено.

Сѣщиятъ день той получи телеграфическо предупреждение, че „войната съ Ромѣния ще бѣде обявена, утре първи септемврий“.

Църковнитѣ камбани въ Горна-Орѣховица биеха тържествено. Жени и престастарѣли мѣже отъ всички улици се стичаха къмъ църква. Тамъ бѣше щаботъ на трета армия, тамъ бѣше и генералъ Тошевъ.

Отслужваше се молебенъ. Отъ наблюдателното око на опитния генералъ, обаче не избѣгна отпечатъка на смущение и загриженостъ по лицата на гражданитѣ. И той съ всичката си прямота не отричаше сериозността на положението, но въ сѣщото време искрено пожела да имъ предаде своята самоувѣреностъ въ крайния успѣхъ. И генералъ Тошевъ имъ заговори, а думитѣ му се поглѣщаха като дъждъ отъ изжаднѣла земя:

„Не веднажъ съмъ ималъ честта да ви говоря и да стоплямъ вѣрата ви въ успѣха на нашето дѣло. Днесъ положението е много по-сериозно и то ви задава голѣми грижи“.

И като хвърли погледъ върху измжченитѣ лица, той каточели четѣше мжката въ тѣхнитѣ души.

„Васъ ви мжчи съмнението, продължи той, че нашитѣ войници не ще могатъ да устоятъ срещу рускитѣ полкове и че гибелта на отечеството е очевидна“.

Тукъ той повиши гласа си, който затрептѣ развълнувано:

„Но знайте, господа, че за милата и нещастна Добруджа, за поруганията, които ни се направиха презъ 1913 година и за да защитятъ страната отъ нахлуване, нашитѣ юнаци сѣ готови на всичко; тѣ сѣ решени да мратъ, безъ разлика срещу кого“.

И ето, изведнажъ лицето му се проявява и челото му се освѣтява отъ една непоколебима вѣра; взорътъ му се пренася напредъ къмъ близкото бѣдеще, а думитѣ му ставатъ топли и ободрителни:

„Съ Божията помощъ ние ще излѣземъ победители и вие ще бѣдете безумно радостни утре, други день, да чуете великата вѣстъ за падането на Тутраканъ; ще дочакате въ скоро време и звъничнитѣ телеграми за славнитѣ победи на третата армия, горе, горе, чакъ къмъ Кю-

стенджа, защото нашето дѣло е свето и ние тръгваме съ гореща вѣра и съ пълненъ възторгъ да изпълнимъ дълга си и да срещнемъ достойно враговетѣ. Имайте довѣрие въ моитѣ думи, основани на горещия лѣхъ, който вѣе понастоящемъ отъ българскитѣ редове, готови да литнатъ на бѣсенъ пристѣпъ, на ужасна саморазправа съ врага и съ помощника му — нашиятъ братъ русинъ! Ние отиваме за защита на отечеството, следователно ние не ще бѣдемъ виновати въ случая за пролѣтата кръвъ. Богъ на правдата ще очетвори нашитѣ сили и ще внесе смутъ въ тѣхнитѣ души, за да отстранимъ грозното нашествие въ нашитѣ предѣли“.

Каква чародейна сила иматъ искренитѣ и топли думи. Каточели ония измжчени и разяждани отъ червея на съмнението хора бѣха изчезнали и вмѣсто тѣхъ тукъ се намираха съвършено други отъ другъ свѣтъ. Съ сияющи чела, съ свѣтящи очи, тѣ се спуснаха къмъ офицеритѣ и въ избликъ на своята радостъ и благодарностъ, тѣ почнаха да ги прегръщатъ.

Но прегръщайки тѣхъ, гражданитѣ мислѣха за генерала съ бронзово лице, който възвѣрна вѣрата имъ и стопли душитѣ имъ.

А той, подъ бронзовата маска на своето лице криеше титанъ, който чакаше само момента, за да развихри своитѣ сили. Той чувствуваше вече себе си като истински полководецъ, като водачъ на своята трета армия, която води отъ победа къмъ победа. Той бѣше увѣренъ, че неговитѣ смѣли думи днесъ — утре ще бѣдатъ фактъ. И затуй самоувѣрено внушава на всички: „... ще бѣдете безумно радостни утре, други день да чуете великата вѣстъ за падането на Тутраканъ“.

„Ще дочакате въ скоро време и звъничнитѣ телеграми за славнитѣ победи на трета армия, горе, горе, чакъ къмъ Кюстенджа“.

„Защото нашето дѣло е свето и ние тръгваме съ гореща вѣра и съ пълненъ възторгъ да изпълнимъ дълга си“.

Защото той чувствуваше „горещия лѣхъ, който вѣе понастоящемъ отъ българскитѣ редове“.

Защото „Богъ на правдата ще очетвори нашитѣ сили“.

Сѣщиятъ день генералъ Тошевъ замина за Разградъ гдето установи щаба на своята армия.

ВЪ ДОБРУДЖА.

Войната е обявена. От дванадесет часа и една минута през нощта на първи септември 1916 година България се намира във война с Румъния.

Като получи това съобщение генерал Тошев направи последните си разпореждания и даде заповед: пограничната стража още през нощта да премине границата, а сутринта на втори септември цялата му армия да настъпва на север.

Обявяване на война, преминаване на границата — това са събития, при които не могат да останат равнодушни дори и най-студеният сърдце. Генерал Тошев тогава е бил на петдесет и шест години, но той преживява тия върховни моменти със възторга на юноша.

„Има часове, пише по-късно той, в които човекът чувства същността си във пълно единение с природата; има хубави и сладки минути във живота, през които всичко се показва във прекрасен свят, във пълно унисон с веселото настроение на душата и със чудна омайност на сладките сърдечни усещания. Това обикновено бива при първия пукот на зората, тая предвестница на животворното събитие, обновителката след нощните съмнения на човешките надежди... Весело е тогава на душата, леко е до ефирност на тялото, очите светят, гърлиците се повдигат... Така е почти всекога, обаче този ден хубавите усещания бяха изтикани на втори план, като една само добавка към възвишения и буйни чувства на юнаците, тръгнали вече със радост и възторг да се жертвуват за светлата идея — освобождението на поробените братя“.

Поставената преди три години изкуствена граница изчезна във една нощ. По навжтре, вън заграбена Добруджа, обаче, нека признаем, румъните не бяха проспали тия три години. Златото, което получават от тяхните неизчерпаеми пегролни извори, те превърнаха във желязо и бетон. И от обикновения беззащитен крайдунавски град Тутракан, те създадоха модерна крепост. Военните специалисти казваха за нея, че е непревземема.

Малко по-горе, по течението на Дунав бяха Силистра, някогашната българска твърдина Доросголъ. И от този

град румъните създадоха друга крепост. А по-насевер бяха издигнали няколко укрепени линии.

Тук, вън Добруджа, румънското главно командване беше противопоставило на нашата трета армия, своята румънска трета армия, засилена от значителни руски войски.

Генерал Тошев, съгласно своя план, насочи първоначално всичкото си внимание и ядрото от своята армия към Тутракан. Сто километра на изток той изпрати една сравнително слаба колона от варненския гарнизон към Добрич. А във средата насочи конната дивизия към Куртбунар, за да наблюдава цялата тази междина със единствено от конни разузнавателни части и да поддържа връзка между двете групи от армията.

Генерал Тошев вече знаеше за „възвишения и буйни чувства“ на своите офицери и войници. Той знаеше също, че те са тръгнали със радост и възторг да се жертвуват за своята идея — „освобождението на поробените братя“. И той не се излъга нито във възвишения им чувства, нито във техния възторг, нито във готовността им да се жертвуват.

И наистина, още на втория ден след минаване на границата, армията на генерал Тошев спечели значителни успехи. Една румънска пехотна бригада отиваше от Добрич на помощ на тутраканския гарнизон. Конната дивизия излезе срещу нея, разби я и залови повече от хиляда пленници. Остатъкът от тая бригада избяга и разнесоха своя ужас от първата среща с българите. А цялата Преславска и части от Софийската дивизия настъпиха срещу Тутракан, заеха предните румънски линии и стегнаха обръча около крепостта.

Същият този ден генерал Аслан продължаваше да командува своята трета армия от Букурещ. Може би, той е допускал, че неговата армия ще върви също тъй безпрепятствено, както през 1913 година. Но изглежда, че е пропуснал да вземе във съображение само едно малко обстоятелство — тогава румънската армия срещу себе си нямаше нито един войник!

На четвърти септември гражданите на Добрич бяха обградени от някакво особено вълнение. Улиците бяха изпълнени с народ, като на големия празник. Радостните викове на посрещачите бяха заглушавани от тър-

жествения войнишки марш: „О, добруджански край, ги махъ си земенъ рай.“ ...

Това бѣха войскитѣ отъ варненския гарнизонъ, които тоя день влизаха въ града, възторжено посрещнати отъ населението.

Радостта бѣ голѣма, но тя бѣ помрачена отъ зловещото съобщение, че въ нѣкои пекарни на града били намѣрени петдесетъ и три граждани заклани и най зѣвски обезобразени.

По този случай началникътъ на българскитѣ войски въ града донася на своето началство между другото:

„... Убийството на петдесетъ и три граждани е било решено въ дома на префекта на трети септемврий. На това инквизиторско събрание сж присѣствували генерали и висши административни чиновници. Било решено да се избиятъ и арестуванитѣ триста граждани и да запалятъ града, обаче не успѣли.“

А не успѣли, защото българскитѣ войски влѣзли въ града много по-скоро, отколкото тия „херои“ срещу мирното население сж могли да допускатъ.

Генералъ Тошевъ бързаше да завладѣе крепостта преди още да сж пристигнали рускитѣ войски, които вече се стоварваха въ Добруджа. И затуй следъ като бѣ далъ единъ день време на войскитѣ при Тутраканъ, а особено на тежката артилерия, да се устроятъ, даде заповѣдъ да се атакува крепостта и да се завладѣе.

На пети септемврий, съ изгрѣването на слънцето се даде първия топовенъ гърмежъ срещу крепостта, а половина часъ следъ това стотина орджия преминаха къмъ своята стихия. Тѣ носѣха разрушения на бетоннитѣ постройки и смъртъ на защитницитѣ.

Крепостта трѣбва да се завладѣе — такава бѣ заповѣдта на генералъ Тошевъ. И не само това. Трѣбваше да се бърза, за да не се даде възможностъ на врага да получи подкрепления отъ Ромъния презъ Дунава. А най-главно, трѣбваше да се бърза, защото върху бързината бѣше изграденъ и цѣлиятъ планъ на генералъ Тошевъ.

Крепостта трѣбваше да се завладѣе преди да сж пристигнали отъ северъ пжтущитѣ вече руски дивизии.

Не е, обаче, само планътъ който дава победата. Какво значение има дори гениалниятъ планъ, ако той не е оду-

хотворенъ отъ единъ водачъ на живи сжщества, на единъ истински полководецъ?

За щастие, при Тутраканъ бѣше не само авторътъ на плана, но и вдѣхновениятъ, смѣлиятъ и неумолимиятъ полководецъ. Той каточели бѣ предалъ желаното темпо за атаката не само на своитѣ достойни близки помощници, но и на всички офицери и войници отъ своитѣ войски.

И затуй, когато въ осемъ часа сутринта се даде заповѣдъ да се почне атаката, всрѣдъ най-голѣмия ужасъ на бойното поле, настѣпи единъ величественъ моментъ.

Орджията на крепостта бѣха сжщо въ своята стихия. Единствената властница на цѣлото бойно поле бѣше смъртта. Тя бѣше неумолима и безпощадна. Съ единъ замахъ поглѣщаше съ десетки и стотици свои жертви.

И всрѣдъ тая заглушителна симфония на смъртта, полковитѣ музики грѣмнаха съ тържествения химнъ Шуми Марица. Полковитѣ знамена се развѣха и полковете се хвърлиха напредъ.

Това бѣха живи хора съ наследени отъ своитѣ праотци инстинкти и жажда за животъ. И все пакъ, въ тоя моментъ никой отъ тѣхъ не мислѣше за живота, нито се боеше отъ смъртта. Каточели подъ победнитѣ знамена се бѣха наредили само безплътни сѣнки на великани по духъ, свидетели на толкова величави победи.

Тогавъ веригитѣ на Преславци и Софийци полетѣха напредъ. Надъ всички офицери и войници властвуваше духътъ. И той ги направи херои.

Нека се спремъ само на единъ моментъ отъ картината на този бой, която ни скицира самиятъ генералъ Тошевъ:

— Огнѣтъ на неприятелскитѣ батареи се засили до барабаненъ. И завалѣ тогава оловенъ дѣждъ, небето се покри съ облачета на шрапнелнитѣ пукания и стотици картечници нервозно затракаха съ ужасната си косидба върху летящата пехота.

Задъ първата линия на литналитѣ вериги летѣха други вериги, задъ тѣхъ още други и други вериги и така по цѣлата околностъ... Вмѣсто да охкатъ, раненитѣ викаха ура, а живитѣ ги прескачаха и все повече се приближаваха къмъ укрепленията...

Стихията на тази атака бѣ толкова неудържима, че нито солиднитѣ препятствия съ вълчи ями и телени мрежи,

нито убийствения огън, нито страшната вакхналия на смъртта — нищо не можеше да спре тѣзи които бѣха решили да победятъ или да умратъ.

Преди да изминатъ два часа, първиятъ фортъ бѣ завладѣнъ. До обѣдъ четири отъ всичкитѣ дванадесетъ форта бѣха въ наши рѣце. А вечерта на първия денъ цѣлата първа отбранителна линия на крепостта бѣ вече завладѣна.

Генералъ Тошевъ пожела да въздействува на своитѣ войски и съ личното си присъствие на бойното поле. И затова той отиде на наблюдателния пунктъ на командувания войскитѣ при Тутраканъ. И каго го поздрави съ блѣскавия успѣхъ и изказа задоволството си отъ постигнатитѣ резултати, той даде нареждане да се отложи окончателното завладяване на крепостта за следния денъ.

Въпреки загубата на първата отбранителна линия отъ крепостта, ромънското командване не само се надѣваше да възвърне загубеното, но разчиташе на по-големи и значителни успѣхи. За следния денъ то бѣ приготвило две изненади за генералъ Тошевъ.

Отъ Силистра настѣпи цѣла ромънска дивизия, която трѣбваше да се яви въ тила на нашитѣ войски при Тутраканъ и заедно съ войскитѣ отъ гарнизона на крепостта да разкъсатъ нашия обрачъ и отблъснатъ нашата армия далечъ на югъ.

Трѣбва да признаемъ, че това комбинирано действие бѣ добре замислено отъ ромънското командване. И то сигурно щѣше да се увѣнчае съ пълненъ успѣхъ за ромънитѣ, но при условие, че генералъ Тошевъ не бѣ го предвидилъ още въ своя планъ. Допускайки тази възможностъ той бѣ оставилъ цѣла бригада съ специалното назначение да наблюдава, именно, посоката откъмъ Силистра. Освенъ това, той бѣ отдѣлилъ и друга една пехотна бригада, а сѣщо и цѣлата конна дивизия можеше да бѣде привлечена тамъ кѣдето противникътъ би се опиталъ да устройва изненади.

И наистина, когато на шести септемврий ромънскитѣ гарнизонъ отъ Силистра настѣпи за Тутраканъ, той бѣ посрещнатъ и напълно разбитъ отъ останената Софийска бригада.

Въ сѣщото това време засилениятъ гарнизонъ на Тутраканъ предприе редица контръ-атаки, за да спечели

отново загубеното. Особено силни бѣха набляганията му въ източна посока, за да може да подаде рѣка на всѣхъ скитѣ настѣпващи отъ Силистра.

Всички ромънски опити отъ крепостта и около крепостта пропаднаха. И къмъ три часа следъ обѣдъ се появи ромънски парламентьоръ съ писмено предложение за безусловно предаване на всички войски отъ крепостта. Докато, обаче, това писмено предложение достигне до командувания войскитѣ около Тутраканъ, нашитѣ предни линии се надвесиха надъ самия градъ.

Сѣщата вечеръ цѣлата крепостъ съ всичкото си въоръжение и материали бѣ завладяна, а градътъ бѣ заетъ. Заедно съ това въ пленъ паднаха двадесетъ и осемъ хиляди пленници. Бѣха заловени и две знамена.

Преславци и Софийци ликуваха. За по-малко отъ два дни гѣ прегазиха една модерна крепостъ! Възторгътъ бѣ неописуемъ.

Тържествуваха войскитѣ, радваха се гражданитѣ. Само командуваниятъ трета българска армия правѣше изключение. Само той бѣше нѣкакътъ неспокоенъ, дори загриженъ и имаше защо.

Когато на пети и шести септемврий се развиваше драмата при Тутраканъ; когато при най-върховнитѣ напрежения за завладяване на крепостта всѣки бѣ се устремилъ предъ себе си; когато на шести септемврий следъ обѣдъ на всички участници офицери и войници бѣ позволено да изпитатъ замайващия трепетъ на една блѣстяща победа — въ сѣщото това време имаше единъ, който не можеше да се ограничи само предъ себе си, който трѣбваше да хвърля широкъ погледъ по цѣлия фронтъ отъ Дунава до Черно море. Това бѣ генералъ Тошевъ. Въ единъ и сѣщи моментъ той трѣбваше да бѣде и при Тутраканъ, и при Куртбунаръ и при Добричъ.

И затуй, тъкмо когато неговитѣ войски при Тутраканъ ликуваха, само нему не бѣ позволено да се опива отъ величието на момента. Въ сѣщото това време на сто километра на изтокъ отъ него, врагътъ му бѣ приготвилъ друга изненада.

Тукъ ромънскитѣ войски бѣха засилени отъ една руска и една сборна сръбска дивизии. Тѣ трѣбваше да се стоварятъ върху нашитѣ слаби войски при Добричъ, да

ги отхвърлят и да настъпят бързо на юг въ тила на армията.

Докато се водеше атаката при Тутраканъ, бѣ невъзможно да се отдѣлятъ войски за Добричъ. А дори и следъ завладѣването му пакъ бѣ изключено да се подпомогне, защото отстоеше на цѣли сто километра.

Генералъ Тошевъ изпрати тамъ единствената нахляща се наблизко бдинска бригада. Но скоро нейнитѣ сили се стопиха предъ огромнитѣ маси на врага. Тогава той се реши на рискования опитъ да оголи цѣлиятъ фронтъ на армията, който се заемаше отъ конната дивизия и да я хвърли на везнитѣ на военното щастие при Добричъ.

— Насочването на конната дивизия да стане най-енергично и влиянието ѝ върху боя незабавно да се прояви — заповѣда генералъ Тошевъ.

Въ сжщата заповѣдъ се указва на нашата конница да настѣпи веднага, да се яви на фланга и въ тила на врага и да го атакува.

Може би, съществуватъ незидими и неизвестни за насъ простосмъртнитѣ нѣкакви пжтища, по които човѣшката мисль отлита. Може би, нѣкои хора иматъ способността да долавятъ тия мисли. Ние нищо отъ това не знаемъ. Обаче, фактъ е, че началникътъ на конницата, доблестниятъ генералъ Колевъ, преди да бѣ получилъ телеграфическага заповѣдъ, самъ по свой починъ бѣ пошлъ своята дивизия къмъ Добричъ.

Въ това време врагътъ вкарваше все нови и нови войски и бѣ вече успѣлъ да обхване дълбоко лѣвия флангъ на нашитѣ войски. Неговиятъ успѣхъ бѣ очевиденъ. Може би, само още малко минути бѣха необходими, за да бѣде поваленъ окончателно не само нашиятъ флангъ, но и цѣлия фронтъ.

И тъкмо въ тоя критически моментъ нашата конница се яви въ тила на врага. Нейната намѣса въ боя бѣ толкова енергична, че действително успѣ да наклони везнитѣ на военното щастие.

Сжщата вечеръ нашитѣ изнемогващи войски при Добричъ не само бѣха спасени, но благодарение издържливостта имъ тѣ изтрѣгнаха пълната победа. Врагътъ отстъпи. Цѣла нощъ неговитѣ колони безспирно се изгегляха на северъ.

Сжщата вечеръ генералъ Тошевъ получи донесението

за тая нова победа и челото му се проясни. Едва сега той може да се отпусне и да изживѣе оная неизразима радостъ, която идва отъ съзнанието за изпълненъ дългъ. Едва сега той може да хвърли погледъ по изминатия пжтъ и да направи спокойна преценка на фактитѣ и събитията. Наистина, тоя пжтъ е изминатъ за една седмица отъ обявяването на войната, но събитията сж отъ такова естество, че надхвърлятъ по своето огромно значение тѣснитѣ рамки и ограниченитѣ задачи на трета армия.

Първиятъ фактъ е изчезването само въ една нощъ на изкуствено поставената граница, която раздѣля братъ отъ брата, само въ една нощъ.

Вториятъ крупенъ фактъ е мълниеносниятъ и съкрушителенъ ударъ при Тутраканъ. Една първокласна крепостъ бѣ превзета съ открита сила за по-малко отъ два дни! Две ромънски дивизии изчезнаха отъ бойното поле за винаги — тѣ паднаха въ пленъ.

Третиятъ отъ значение фактъ — това е моралното изпитание, което издържа българскиятъ войникъ. При Добричъ той трѣбваше за първи пжтъ да посрещне настѣпващитѣ отъ северъ руски полкове, които искаха да нахълтатъ въ родната му земя. Каквито и да бѣха, тѣ идѣха като врагове. И той ги посрещна тъй, както се посреща всѣки врагъ.

Съ обявяване на войната ромънското главно командване бѣ насочило своитѣ армии на северъ презъ Карпатитѣ. И безъ да срещнатъ съпротива тѣ бѣха нахлули въ Трансилвания.

Австрийското и германско командования още не бѣха успѣли да съсредоточатъ достатъчно войски, които да противопоставятъ на ромънскитѣ армии. За това бѣ имъ необходимо достатъчно време. А до тогава тѣ бѣха поставени въ затрудненото положение да оставятъ свободни пжтищата къмъ Буда-Пеща. Заедно съ това излагаха се на опасността да компрометиратъ и карпатския си фронтъ срещу руситѣ.

Но ето, въ единъ най-неочакванъ за ромънитѣ моментъ, българитѣ се стоварватъ върху Тутраканъ и преди ромънското командване да се опомни крепостта бѣ завладѣна. И като добавка на това, още на другия день съединенитѣ сили на ромъни, сърби, и руси, бѣха разгромени при Добричъ.

Материалните загуби, които претърпя ромънската армия още първата седмица на войната срещу България, бяха огромни. Само при Тутраканъ тѣ загубиха пленени двадесет и осем хиляди души, мноо хиляди убити и ранени, цялото въоръжение на крепостта и много всички материали. И все пакъ, значението на тия загуби бледнѣе предъ ония морални, стратегически и оперативни последици, които наложиха победитѣ на трета българска армия.

Ударътъ при Тутраканъ бѣ толкова съкрушителенъ, че разтърси изъ дѣно всички ръководни центрове на ромънското командване. А отраженията отъ тоя съдбоносенъ трусъ се почувствуваха далечъ на северъ — по цялия фронтъ на Карпатитѣ.

Три ромънски армии настѣпваха безпрепятствено въ Трансилвания. Изведнажъ тѣ спрѣха безъ да сж срещнали сериозна съпротива отъ слабитѣ австрийски части. И странното е, че това спиране стана тъкмо когато ромънскитѣ армии бѣха преодолѣли мъжнотитѣ при преминаване на планинитѣ и бѣха се вече спуснали въ равнината. Австро-унгарското главно командване, което вече сериозно се безпокоеше за сигурността на Буда-Пеща, бѣше съвършено изненадано отъ спирането на ромънското настѣпление. И въ своето недоумение то бѣ склонно да вижда нови опасности отъ нови маневрени изненади на ромънското командване!

А въ това време самитѣ ромъни ни даватъ най-вѣрната картина за това, което ставаше въ връзка съ падането на Тутраканъ.

Само два дни следъ завладѣване на крепостта, ромънскиятъ кралъ отправи лично до руския императоръ следната телеграма:

„Азъ се задължихъ да се намѣся съ всички мои сили противъ враговетѣ на Съглашението, вѣрвайки на обещанието, че ше бѣда подкрепенъ на всички фронтове. Въ Добруджа ще ме атакуватъ съ превъзходящи сили... Моля Ваше Величество да ми съдействува на Дунавския фронтъ споредъ съглашението“...

Единъ день по-късно, на девети септемврий, ромънското главно командване ни рисува още по-ясно положението на ромънскитѣ армии по това време, а заедно съ това ни рисува и душевното състояние, въ което само-

то то е изпаднало. Въ неговата заповѣдь, която е изда-
ло презъ тоя день се казва:

„Понеже следъ падането на Тутраканъ и следъ полученитѣ отъ врага подкрепления, положението на южния фронтъ стана сериозно, то до ново разпореждане настѣплението въ Трансилвания временно се отлага“.

„Въ Добруджа се образува една нова руско-ромънска армия отъ петъ дивизии“.

Колко правъ е билъ генералъ Тошевъ, когато той защищаваше своя планъ предъ фелдмаршалъ Макензенъ. Сега изпъква още повече значението на неговитѣ думи, които проехтѣха въ скромния бюфетъ на гара Горна-Орѣховица:

„Тутраканъ трѣбва да падне възможно по-скоро“.

„Абсолютно належаще се явява атакуването му съ достатъчно силни части“.

Но ако думитѣ на тоя доблестенъ български генералъ проехтѣха тогава толкова убедително предъ знаменития полководецъ Макензенъ, неговото дѣло и дѣлото на българския войникъ се разразиха тъй стихийно, че го почувствуваха далечъ чакъ въ Карпатитѣ. А заедно съ това при Тутраканъ се записа и една отъ най-славнитѣ страници въ най-новата българска история.

Главното ромънско командване бѣ смутено. То съзнаваше, че положението въ Добруджа следъ падането на Тутраканъ бѣ станало сериозно. И за да го поправи то оттегли нѣколко дивизии отъ северъ и ги насочи бързо къмъ Букурещъ и Добруджа. Отслабило по такъвъ начинъ силата на севернитѣ армии, ромънското командване се видѣ принудено да заповѣда спиране настѣплението на северъ. Но последицитѣ, които генералъ Тошевъ наложи при Тутраканъ не спираха тукъ. Ромънското командване се отказа и отъ цялия си предварителенъ планъ на войната, като премина къмъ отбрана по цялия фронтъ въ Трансилвания.

Това пъкъ даде възможностъ и време на австро-унгарското и германско командване да съсредоточатъ достатъчни сили и сами да преминатъ въ настѣпление.

И затуй благодарностъ дължатъ съюзнитѣ командвания на цялата трета българска армия за нейния вихренъ устремъ. Благодарностъ дължатъ тѣ и лично на генералъ Тошевъ. Защитявайки своя планъ въ бюфета на гара Гор-

на Орѣховица предъ фелдмаршалъ Макензенъ той, може би, виждаше по-добре и по-далечъ отъ самитѣ германски военачалници.

Генералъ Тошевъ не очакваше благодарности, но нека признаемъ, той не очакваше и огорченията, които не забвѣха да се изсипватъ както върху българския народъ и българската армия, тъй и върху него лично.

Следъ войната, голѣмиятъ българомразецъ генералъ Лудендорфъ написа своитѣ мемоари. Въ тѣхъ той бѣше неохотливо прикритъ на всѣкъ ждѣтъ застъпникъ българскитѣ интереси и българскитѣ действия. Той имѣ дори дързостта да напише, че ако „атаката на Тутраканъ излѣзе сполучлива“, това било само „благодарение на слабото германско отдѣление, което реши боя“.

Макаръ и лично не застъпвалъ отъ тия редове, честната и доблестна натура на генералъ Тошевъ бѣ възмущена отъ дѣнь-душа. И той написа:

„Кажете му, за Бога, вие тамъ бойни другари германци участници въ тоя пристѣпъ,¹⁾ че това е грѣхотна и нечувано кощунство съ падналитѣ при Тутраканъ 7773 ранени и убити българи. Кажете му също да поправи мемоаритѣ си, че не следъ кратка съпротива се предадоха тамъ две ромѣнски дивизии, а че четиридесетъ хилядиния ромѣнски гарнизонъ бѣ сломенъ отъ бѣсния устремъ на българитѣ“.

Тукъ ние трѣбва да проявимъ справедливостъ даже и къмъ вчерашнитѣ ни врагове — ромѣнитѣ. Колкото и да се ползватъ съ реномето на не добри войници, нека признаемъ, че при Тутраканъ тѣ показаха възможната, а нѣкъде и удивителна съпротива. Нима може да бжде обвинена една войскава частъ въ неиздържливостъ, когато е дала жертви повече отъ три четвърти отъ своя съставъ? А 79 ромѣнски полкъ е далъ 76 процента убити и ранени.

Виновни ли сж тогава тия нещастни полкове, на които едбата бѣ отредила да бждатъ хвърлени срещу една стихия? А устремътъ на Преславци и Софийци бѣ повече отъ стихийенъ. И наистина, бързината на шурма при Тутраканъ е била толкова свѣткавична, че събранитѣ отъ ромѣнскитѣ аероплани ценни сведения, сж станали вече не

¹⁾ При Тутраканъ сж участвували само три германски роти, които сж дали жертви—убити: 1 офицеръ и 4 войници.

нуждни по простата причина, че летящата напредъ българска пехота ги е изпреварила!

И наистина, фортоветѣ на крепостта сж били вече завладѣни преди сведенията отъ тѣхнитѣ аероплани да пристигнатъ.

Вестта за превземането на Тутраканъ, въпрѣки огромнитѣ жертви, бѣ посрещната отъ армия и народъ съ неизразимъ възторгъ.

Главкомандувачиятъ действащата армия генералъ Жековъ е далъ изразъ на чувствата, които сж го вълнували тогава, въ специална заповѣдъ, съ която се обръща почувствено къмъ бойцитѣ отъ трета армия и съ която, въпрѣки действителността на подвига, струва му се толкова невѣроятенъ, че го отнася въ областта на легендата:

„Другари отъ трета армия, вашитѣ легендарни подвизи очудватъ свѣта и преизпълнятъ съ гордостъ българската душа“.

Още по-силни сж изразитѣ на главкомандувачия въ телеграмата му лично до генералъ Тошевъ:

„Не мога да ви изразя възторга си отъ блѣскавия успѣхъ при Тутраканъ. Великъ е извършения тамъ подвигъ“.

И за да подчертае личнитѣ заслуги на генералъ Тошевъ въ тия „легендарни подвизи“ и въ „блѣскавия успѣхъ при Тутраканъ“ той продължава:

„Ако важни служебни длѣжности не ме задържаха сега тукъ, незабавно бихъ долетѣлъ да ви стисна ръката“.

Често пжти едно ръкопожатие изразява повече искрено признание, отколкото високопарнитѣ и силни думи. И въ тоя моментъ, макаръ и отдалечъ, генералъ Тошевъ почувствува топлотата на подадената му ръка. И той усѣти тая топлота да се разлива по всички фибри на неговото сжщество, а на душата му стана леко, леко, както при добре изпълненъ дългъ...

И ВЪТРЕШЕНЪ ФРОНТЪ...

Въ сжщия день, когато третата българска армия за-
владѣ и Силистра¹⁾ фонъ Хинденбургъ изпрати до щаба
на Макензенъ следната кратка телеграма:

„Негово Величество заповѣда, следъ заемане Сили-
стра да се започне настѣпление къмъ линията Кюстенджа
— Черна вода. Бързото заемане тази линия има голѣмо
значение“.

Малко по късно генералъ Тошевъ получи директива-
та на Макензенъ за предстоящитѣ действия.

Изучавайки обстойно нейнитѣ препорѣки, на него му
направиха впечатление нѣкои несъобразности, които бѣха
въ противоречие съ принципитѣ на военното изкуство.
Докато Макензенъ предписваше резервитѣ да се оставятъ
задъ дѣсния флангъ и по близо до морето, генералъ То-
шевъ бѣше на тъкмо обратното мнение. Той преценяваше,
че центъра на тежестъта и резервитѣ трѣбва да се оста-
вятъ на лѣвия флангъ и по близо до Дунава. Така той смѣ-
таше съ единъ силенъ ударъ откъмъ Дунава да притисне
цѣлата неприятелска армия къмъ морето и да спечели ре-
шителна победа.

И затуй при военната преценка на положението гене-
ралъ Тошевъ запази своята самостоятелностъ. А това не
се понарави на германското командуване.

Ние не искаме да допуснемъ, че единъ военачалникъ
като Макензенъ не е могълъ да направи една правилна
военна преценка. И ако все пакъ неговото решение не е
било съобразно съ изискванията на военното изкуство,
то сигурно тази несъобразностъ е била продиктувана отъ
нѣкои други по-силни съображения и интереси. А ако
това е така, то сигурно тия интереси, които диктуватъ
на принципитѣ на военното изкуство, ще се проявятъ при
понататашнитѣ разпореждания на германското команду-
ване. За сега, обаче, остава факта, че самостоятелността
на генералъ Тошевъ не се харесва на германското коман-
дуване.

Следъ завладяването на Тутраканъ и Силистра, на
трета армия предстоеше настѣпление на северъ.

¹⁾ Телеграмата е подадена преди да бѣ получено съобщението
за завладяването на Силистра.

Преди това, обаче, тя трѣбваше да извърши единъ не-
твърде лекъ манюверъ. Групирана съ по-голѣмата си
частъ на брѣга на Дунава при Тутраканъ и Силистра тя
трѣбваше съ изкустни маневрирания и прегрупирания да
заеме съответния фронтъ на северъ.

На тринадесети септемврий чиститѣ на трета армия
успѣха да заематъ изходното си положение. А на следния
день дветѣ неприятелски армии бѣха изправени за първи
пжтъ една срещу друга по протежение на цѣлия фронтъ
отъ Дунава до морето.

Срещу нашата трета армия се намираще не вече
третата ромънска, а новата руско-ромънска армия, подъ
началството на руския генералъ Зиончковски.

На четиринадесети септемврий дветѣ армии бѣха ве-
че изправени твърде близо и готови да се нахвърлятъ
една срещу друга. За тоя день и дветѣ командувания
бѣха заповѣдали настѣпление.

При тая среща генералъ Зиончковски бѣ замислѣлъ
да отхвърли нашата армия на югъ. Но въ сжщото време
и генералъ Тошевъ бѣ замислѣлъ нѣщо по съкрушително.
Той бѣ насочилъ двага фланга на своята армия да об-
хванатъ врага като съ клещи.

Развиха се упорити боеве, при които генералъ То-
шевъ следѣше всѣки трепетъ по фронта и управляваше
хода на боя.

Нашата армия вече взимаше надмощие. А на лѣвия
флангъ цѣлата девета ромънска дивизия бѣ обърната въ
паничеко бѣгство. Още малко усилие и врагътъ щѣше да
бѣде окончателно поваленъ. Обаче, „не сж вино ни бъл-
гарскитѣ началници, че нѣмаха властъта на Исусъ Навина
надъ слънцето, за да му заповѣдатъ да спре пжтъ си,
докато унищожатъ окончателно неприятеля“, пише по-
късно генералъ Тошевъ въ своята книга за действията
на трета армия въ Добруджа.

Настѣпи нощта — тъмна и непрогледна. И само подъ
нейното прикритие неприятелската армия намѣри спасение
отъ окончателенъ разгромъ. Цѣла нощъ тя отстъпваше
въ пълно безредие на северъ. И едзамъ на укрепената
Кобадинска позиция тя можа да се спре.

Когато на следния день нашата армия настѣпи,
тя намѣри прѣснитѣ следи на едно пълно поражение
— разпиляни оржжия и бойни материали очертаваха

пътя на отстъплението. А то е било толкова бързо и безредно, че дори и ранените сж били изоставени.

Това отстъпление на руско-ромънската армия въ Добруджа внесе смутъ не само въ главното командване, но и въ правителството въ Букурещъ. А когато се научаха за пълното поражение и за бѣгството на цѣлата девета ромънска дивизия впечатлението бѣ потресающе.

Подъ това впечатление ромънското главно командване изтегли четири нови дивизии отъ северния си фронтъ на Карпатите и ги изпрати въ Добруджа. Сериозно загрижено за своето черноморско пристанище Кюстенджа и за огромните складове, които се намираха тамъ, то започна да се заеме предварително укрепената линия: Расова—Кобадинъ—Тузла. И тамъ съ новите подкрепления, които се изпращаха, то искаше да се укаже най-упорита съпротива.

Но ромънското правителство каточели вече не можеше да се довери и на своето главно командване. И по негово искане, на петнадесети септемврий кралътъ свика воененъ съветъ.

Тукъ е било разгледано общото военно положение създадено на ромънските фронтове—северниятъ въ Карпатите и южниятъ въ Добруджа. Въ действителностъ, обаче, цѣлото внимание на тоя съветъ е било погълнато отъ безпокойството и уплахата, които имъ е внушила третата българска армия. И то само въ продължение на две седмици!

На тоя съветъ погледите сж били обърнати къмъ единъ генералъ, въ когото сж съзрѣли единствената надежда. Въ тия, именно, тежки дни си спомнили за него защото още нѣкога той горещо препоръчвалъ общото настѣпление да се предприеме, именно, срещу България, а не срещу Австро-унгария. Изглежда, въ своя ужасъ, ромънските генерали и държавници сж искали да видятъ спасителъ въ лицето на всѣки, който е ималъ куража да се изправи срещу тая ненавистна имъ България. И тоя свой спасителъ тѣ сж видѣли въ лицето на генералъ Авереску. Още тамъ той е билъ назначенъ за командващъ групата армии, които трѣбвало да действуватъ по двата бѣга на Дунава срещу България.

Съ това назначение на генералъ Авереску, ромънското главно командване се е отказало окончателно отъ първоначалния си планъ за войната. Всичкото си внима-

ние и всичките си сили то е насочило само срещу България.

Въ това време, обаче, докато генералъ Авереску е обмислялъ своя планъ за действие срещу България, голѣмитѣ съюзници на Ромъния—Англия и Франция—сжщо сж обмисляли създаденото положение. Изглежда тѣ сжщо сж признавали „българската опасностъ“, но въ сжщото време не сж искали да се откажатъ отъ голѣмитѣ стратегически изгоди, които би могло да се извлекатъ отъ географическото положение на Ромъния по отношение на Австро-унгария. И затуй въ Букурещъ сж били получени мненията както на лордъ Робертсонъ, а така сжщо и на маршалъ Жофъръ. И двамата сж подчертавали, че настѣплението въ Трансилвания не трѣбва да се изоставя, защото комбинираното настѣпление на руси и ромъни ще доведе до разгрома на Австро-унгария. Тѣ обаче сж признавали, че предварително трѣбва българите да бждатъ бити въ Добруджа. И за да се осигури това, маршалъ Жофъръ се е отказалъ великодушно отъ обещаните му за западния фронтъ две руски дивизии въ полза на ромъните.

Стреснато отъ съкрушителните и непрекъснати успѣхи на третата българска армия, ромънското главно командване се отказа отъ амбициите си да освобождава своите малцинства въ Трансилвания и насочи всичките си усилия къмъ нея.

Въ Ромъния най-сетне бѣха разбрали жестоката истина, че преди да се подхранватъ надежди за чужда помощъ, всѣки трѣбва да разчита преди всичко на собствените си сили. Въ отговоръ на непрестанните молби за помощъ, рускиятъ главнокомандващъ князь Алексеевъ много прямо съобщи въ Букурещъ:

„Не трѣбва да се мисли за руска армия отъ 200—300 хиляди, защото нѣма отъ къде да се вземе“.

„Не трѣбва да се възлагатъ твърде голѣми надежди и върху генералъ Сарай; той е далечъ, заетъ е съ българите и не може да изпрати подкрепления на Дунава“.

Тогава, именно, генералъ Авереску се запретна да организира разполагаемите руско-ромънски сили за борба съ България или по право съ армията на генералъ Тошевъ. И само три дни следъ назначението му, генералъ Аверес-

ку представи на 18 септември в ромънската главна квартира своя план за действие:

„За да се тури край на българското настъпление в Добруджа, необходимо е пълно сътрудничество между Добруджанската и трета армии. То може да се постигне, като Добруджанската спира противника по фронта, а третата армия удари върху неговия тил, като мине Дунава в участъка Олтеница—Гюргево“.

„Добруджанската армия ще забави напредването на врага като използва съществуващите укрепени позиции“.

„Трета армия ще се съсредоточи... и щом се завърши подготовката ще мине съ всичките си сили Дунава с обща цел Добрич“.

А докато ставаха тия тръскави приготовления от страна на ромъните, фелдмаршалът Макензен бързаше да изпълни директивата на Хиндебург. Съ нея се заповядваше да се заеме по-скоро линията Черна-вода — Кюстенджа, защото „бързото заемане тази линия има големо значение“, както завършваше самата директива.

Нищо по-хубаво от това да се върви напред и все напред. Но изглежда, че щабът на Макензен не държеше сметка за силите на третата българска армия и за постоянно пристигащите нови подкрепления на врага.

И като резултат на това увлечение, на осемнадесети септември се започна атака на укрепената Кобадинска позиция, която преграждаше пътя за толкова примамливата Кюстенджа.

Генералът Зиончковски получил вече значителни подкрепления от Ромъния и очакващ нови от Русия бързо решил да укаже най-упорита съпротива. Пък освен това сам той разполагаше с резерв от три дивизии, без да се считат новите подкрепления, които още не бяха пристигнали.

И въпреки това, числено по-слабата армия на генералът Тошев премина в решително настъпление. Устремът е бил толкова силен, че когато Преславци преминаха през всичките отбранителни линии на врага и успяха да пробият фронта му при Кокарджа, надеждата за пълна победа израстваше до увереност. При това обнадеждаше настроението и денят се приключи.

Оставаше само да се доразвие успехът. И за следния ден генералът Тошев насочи частите си тъй, че да-

ваше възможност да се изтъргне окончателната победа.

Често пъти, обаче, големите неуспехи се дължат на твърде малки причини. На война не е достатъчен добрият план, нито дори отличното върховно командване. Нужно е цялостният сложен механизъм на армията да действа съ всичките си подразделения по един съвършен начин. Едно недоглеждане, недочакване или закъснение може да бъде съдбоносно. А случи се тъй, че тъкмо в най-решителните моменти станаха грешки от подобно естество, благодарение на което въпреки новите успехи пълната победа бързо осуетена.

Когато на деветнадесети септември вечерта слънцето залезваше, трета армия бързо отбелязала по цял фронт успехи. Нъкъде бързо завладяна само първата, а нъкъде и втората отбранителна линия на врага. Преславци успяха да запазят големите придобивки от вчерашния пробив на неприятелската позиция при Кокарджа, въпреки многократните атаки.

И все пак боята не бързо завършена. Той продължаваше да бъде продължен и следния ден.

Забулен в вечерния мрак генералът Тошев си даваше сметка за това, което бързо извършено през последните два дни и това което още му предстояше. Той продължаваше да признава пред себе си, че въпреки новите днешни успехи, изгледите за пълна победа в този момент сж много по-слаби отколкото миналата вечер. Той си даваше сметка, че всичките му резерви бързо вече съвършено изчерпани. При това положение, даже и да би спечелил нови успехи по фронта, той нямаше вече сили, с които да ги развие и използва.

Ами ако нъкъде по фронта претърпи неуспех? Той имаше кураж да си зададе и този въпрос. Той знаеше, че врагът е по-многоброен и че има твърде силни резерви. Съ какво би посрещнал, питаше се той, възможните на война изненади?

Освен това, той знаеше, че някои от дивизиите бързо останали вече без снаряди, а подвоза им от останалите доста назад складове не бързо осигурен.

Мрачна картина се рисуваше в главата на генералът Тошев. Той още не бързо претърпял поражение. Но в тази мрачна нощ, то каточели го дебнеше. Наистина, ус-

пѣхигѣ презъ последнитѣ два дни бѣха на негова страна. И все пакъ не се остави да бжде замайванъ отъ тѣхъ.

Генералъ Тошевъ знаеше, че врагътъ разполага съ значителни резерви. И той допускаше като твърде вѣроятно генералъ Зиончковски да стовари своя тежъкъ юмрукъ върху нѣкой пунктъ отъ фронта на неговата армия.

Въ такъвъ, именно, моментъ отъ единъ полководецъ се иска повече мъжество, отколкото когато чувствувайки се силенъ той хвърли своята армия въ атака.

Нѣкаква молния блесна и една лукава усмивка се появи по лицето на генералъ Тошевъ. О, нека, нека, си мислѣше за нѣщо генералъ Тошевъ и мрачно се усмихваше. А въ тази усмивка бѣ се отпечатила смѣлостъ и решителностъ.

— Азъ ще дамъ на моя врагъ удоволствието да вдигне и дори да стовари своя юмрукъ. Но това ще бжде ударъ... въ въздуха, помисли внезапно той.

Въ тоя моментъ решението бѣ взето. Генералъ Тошевъ реши още сѣщата нощъ неговата армия да се оттегли на първоначалната си позиция отгдето бѣ предприелъ атаката. Тамъ ще се преустрои, ще попълни бойнитѣ си припаси, ще дочака подкрепленията, които му бѣха обещани и тогава ще дойде неговиятъ редъ да стовари своя тежъкъ юмрукъ върху Кобадинъ.

Веднажъ вземалъ това смѣло решение генералъ Тошевъ нѣмаше време да иска удобрение и разрешение отъ Макензенъ. И на своя отговорностъ той даде своята заповѣдъ.

Когато още сѣщата нощъ фелдмаршалъ Макензенъ узна за заповѣдта на генералъ Тошевъ, той остана изненаданъ и крайно недоволенъ. Но следъ основно проучване на създаденото положение той има доблестта да признае, че решението на генералъ Тошевъ е било единствено най-доброто за създадената обстановка. Та нима много по-късно Хинденбургъ не приложи сѣщата тактика на западния фронтъ? Не оттегли ли той своята армия съвършено неочаквано и незабелязано за врага? И не остави ли го да нанася ударъ въ праздно пространство? Тогава нарекоха тоя маньовъръ на Хинденбургъ гениаленъ...

Оттеглянето на армията на първоначалната позиция се извърши съвършено незабелязано подъ прикритието на нощта. Но което е още по-важно, войницитѣ извършиха това оттегляне при съзнанието, че извършватъ единъ

изкусенъ маньоворъ. Тѣ чувствуваха, че не сж победени, тѣ вѣрваха, че победата, крайната победа, ще бжде пакъ тѣхна. А това бѣ най-важното.

На следния денъ още сутринта въ Кюстенджа бѣ стоварена нова руска дивизия. Тя идваше да засили удара... въ въздуха. Тоя фактъ иде да подчертае колко навременно е било смѣлото решение на генералъ Тошевъ.

А по цѣлия фронтъ на армията, въ нейния тилъ и въ щаба ѝ закипѣ оживена дейностъ, за да се подготви момента, когато ще се осигури пълната победа.

Тъкмо по това време, когато всички — отъ командувачия армията до последния войникъ — напругаха крайни усилия, за да изтрѣгнатъ победата отъ врага, въ сѣщото това време генералъ Тошевъ трѣбваше да се справя и съ открития му вътрешенъ фронтъ. А това идѣше оттамъ, откъдето най-малко би трѣбвало да се очаква.

Казахме вече, че цѣлата трета българска армия усилено се готвѣше за предстоящата атака. Генералъ Тошевъ и неговиятъ първи и незамѣнимъ сътрудникъ — началникътъ на щаба му полковникъ Стефанъ Поповъ — работѣха упорито върху плана на действията.

И когато генералъ Тошевъ бѣ се установилъ окончателно вече на своя планъ; когато и приготвленията въ армията бѣха завършени и се очакваше да пристигне само обещаната германска дивизия и германска тежка артилерия получи се запитване отъ Макензенъ дали армията е готова да предприеме атака на неприятелската позиция и безъ тия германски войски, защото щѣли да закѣснѣятъ. Освенъ това въ запитването не бѣ пропуснато да се подчертае, че атаката трѣбва да се предприеме „при непременното условие: тя да се произведе източно отъ желѣзопѣжната линия.“

Това бѣ двойна изненада. Отъ една страна Макензенъ искаше атаката да се произведе безъ обещанитѣ отдавна германски подкрепления, а отъ друга страна — още по необяснимото отъ чисто военно гледище искане, армията да нанесе удара съ своя дѣсенъ флангъ, откъмъ морето.

На това запитване, генералъ Тошевъ отговори съ обстоенъ докладъ. Въ него той изложи основнитѣ линии на своя планъ, съгласно който възнамѣрява да нанесе решителния ударъ въ центъра, за да разкъса позицията

при самия Кобадинъ. Освенъ това той настоя да се дочака пристигането на германската дивизия и тежка артилерия, защото отъ една страна противникътъ има значително числено превъзходство, а отъ друга страна — армията му е вече чувствително отслабнала следъ като отъ нея сж излѣзли вече отъ началото на войната до сега повече отъ двадесетъ и две хиляди убити и ранени.

На тоя обстоенъ докладъ Макензенъ се задоволи да повтори твърде сухо и то устно посрѣдствомъ офицера за връзка, своето решение:

— Да се произведе главния ударъ източно отъ желѣзопътната линия и то безъ да се чака пристигането на 217-а германска дивизия и тежка артилерия.

Докато ставаше тая нервна размѣна на доклади и решения между генералъ Тошевъ и Макензенъ, на двадесетъ и осми септември се получи твърде обезпокоителното съобщение отъ аеропланното разузнаване — въ Ромъния било забелязано голѣмо движение на войски, които отъ разни пунктове се направлявали къмъ Дунава; забелязано било и натрупване на мостовъ материалъ на брѣга на Дунава.

На следния день въ Добричъ пристигна фелдмаршалъ Макензенъ. Когато генералъ Тошевъ отиваше къмъ него предполагаше, че ще могатъ да се разгледатъ тревожнитѣ съобщения за раздвижването на неприятелскитѣ войски въ Ромъния и че обсъждени спокойно ще могатъ да се взематъ най-целестъобразнитѣ мѣрки за избѣгване всѣкакви изненади отъ къмъ тила и за обезпечение сигурната победа по фронта.

Още отъ първия моментъ, обаче, генералъ Тошевъ остана излѣганъ въ очакванията си. Той бързо схвана, че тукъ му предстоеше отстояване интереситѣ на българската армия и на българския народъ... на вътрешния фронтъ

Фелдмаршалъ Макензенъ повтори известното вече свое решение, което сега облѣче въ формата на заповѣдь И при това той опредѣляше атаката да се произведе не по-късно отъ два-три дни безъ да се дочакатъ германскитѣ войски. Генералъ Тошевъ спокойно изложи своитѣ съображения и помоли настойчиво отлагане на атаката.

Именитиятъ фелдмаршалъ изглежда не бѣ навикналъ да му се противопоставятъ и сухо повтори заповѣдта си.

Въ тоя моментъ стана нѣщо съвършенно неочаквано. Неочаквано за фелдмаршала, неочаквано и за Тошевъ.

Доблестниятъ генералъ израстна предъ собственото си съзнание. И той се почувствува не само генералъ, но и представителъ на българската армия и на българския народъ. Тогава дисциплинираниятъ войнъ предпочете да изложи себе си и дори кариерата си, но да защити интереситѣ на българската армия. И като събра всичкитѣ си сили, той заяви, може би неочаквано и за самия себе си, че отказва да изпълни тая заповѣдь.

Изненаданъ, фелдмаршалътъ повишавайки тона си, настоя да се изпълни заповѣдта му.

Тоя тонъ, обаче, Тошевъ схвана обидно за неговото национално достойнство и извика още по-голѣмата му упоритостъ.

Отношенията между двамата голѣми военачалници, може би, само следъ единъ моментъ щѣха да станатъ невъзможни, ако тъкмо тогава не се яви единъ благодатенъ посрѣдникъ.

Младъ, съ едва наболи мустачки юноша, Н. Ц. В. Престолонаследникътъ князь Борисъ бѣ спечелилъ вече единъ завиденъ личенъ авторитетъ. Благодарение на неговата намѣса можа да се намѣри едно сполучливо разрешение на въпроса, което задоволи и дветѣ страни.

Докато ставаха тия нервни отстоявания на вътрешния фронтъ между двамата съюзници, новоназначениятъ командувашъ южнитѣ ромънски армии генералъ Авереску бѣ въ разгара на своитѣ военни приготовления. И на първи октомврий той започна да привежда въ изпълнение своя планъ, „за да се тури край на българското настѣпление въ Добруджа.“

Руско-ромънската добруджанска армия бѣ започнала вече своята стремителна атака отъ северъ, като бѣ насочила свся главенъ ударъ по посока на Добричъ. Цѣлата руско-ромънска конница бѣ събрана край морето и оттамъ трѣбваше да се опита да обходи дѣсния български флангъ и да проникне въ тила на българитѣ.

Въ сжщото това време генералъ Авереску бѣ насочилъ цѣлата своя трета армия презъ Ромъния, която трѣбваше да се прехвърли на българския брѣгъ, да се яви въ тила на нашата трета армия, да се насочи къмъ Добричъ и подавайки ржка на своята настѣпваща отъ северъ армия, да изправи българитѣ предъ катастрофа. Трѣбва да се признае, че това комбинирано действие на дветѣ ромънски армии бѣ добре замислено, но... само за

кабинета на новоизникналия спасител на ромънската военна чест генералъ Авереску.

Още преди разсъмване на първи октомври бѣха стоварени презъ Дунава първитѣ ромънски части. Малкото селце Рахово, разположено между Русе и Тутраканъ бѣ веднага заето, а слабитѣ бѣлгарски постове при брѣга на Дунава бѣха лесно прогонени. Сжщиятъ день ромънитѣ бѣха успѣли да прехвърлятъ цѣла дивизия, която веднага настѣпи, за да осигури построяването на моста, по който трѣбваше да минатъ останалитѣ войски.

Всичко до тукъ бѣ добре изпълнено отъ ромънитѣ. Генералъ Авереску тоя день получи благоприятнитѣ донесения отъ своитѣ две армии. За първи...и последенъ пѣтъ единъ ромънски генералъ имаше случая да предвкуси радостнитѣ трѣпки на победителъ срещу бѣлгаритѣ.

Това бѣше, обаче, само единъ кратъкъ моментъ. Ромънитѣ съвсемъ не сж очаквали, че въ това отдалечено селце ще се намѣрятъ войски, за да ги посрещнатъ. Още по-малко сж допускали, че генералъ Тошевъ ще може да отдѣли достатъчно войски, за да ги задържи при Рахово, когато самъ той е трѣбвало въ това време да се справя съ силния натискъ на генералъ Зиончковски отъ северъ. Но ето, че шепата граничари ги посрещна съ огънь, следъ малко насреща имъ излизатъ две-три роти, а привечеръ още две—три дружини. Отъ Русе, отъ Тутраканъ, отъ Разградъ — отъ всички бѣзизки градове се насочватъ на първо време опълченски и допълняющи части. Генералъ Тошевъ разпорежда и лѣтуващитѣ за армията му войски да се насочатъ незабавно къмъ застрашения пунктъ при Рахово.

Тукъ на старитѣ опълченци закипѣва кръвта и тѣ се хърлятъ юнашки напредъ, макаръ и на среща си да иматъ цѣла дивизия! За да прикриятъ своята малобройностъ тѣ предприематъ подъ прикритието на ношѣта една смѣла атака срещу ромънската дивизия! Удивително, нали? Но на смѣлия и Господъ помага. Атаката излиза сполучлива и врагътъ билъ отблъснатъ отъ селата Сливо поле и Кая махле.

Ромънитѣ се смутили отъ тая упорита съпротива. Тѣ били вече увѣрени, че срещу тѣхъ се намиратъ значителни войски. Пъкъ появилъ се и австрийскиятъ дунавски флотъ, който съ огъня си успѣлъ да разруши ново-

строящия се мостъ преди още да бѣде завършенъ. А пристигащитѣ нови дружини дали новъ тласъкъ на настѣплението. Ромънитѣ бѣха изгубили вѣра въ успѣха си. И безъ да се замислятъ за голѣмото си предназначение да се яватъ въ тила на нашата армия при Добричъ, видѣха се принудени да очистятъ бѣлгарския брѣгъ съ лодки и шлепове и да се спасятъ преди да бѣдатъ заградени и пленени.

А въ това време генералъ Зиончковски продължаваше своитѣ бѣсни пристѣпи. Но генералъ Тошевъ успѣ на време да подкрепи своя дѣсенъ флангъ. И тукъ всичкитѣ усилия на врага се разбиха въ несломимата упоритостъ на трета армия. Най-сетне следъ шестъ дни врагътъ следъ като понесе тежки загуби и вече съвършенно изтощенъ се видѣ принуденъ да се откаже отъ опита си да пробива бѣлгарския фронтъ.

Тѣй, бързо изгрѣващата звезда на генералъ Авереску още по-бързо потъмнѣ. И отъ неговия грандиозенъ планъ остана само споменъ отъ нѣколкодневни надежди и единъ хубавъ кабинетенъ планъ...

Грандиознитѣ планове, за да дадатъ резултати сж изисквали винаги само две нѣща—голѣмъ полководецъ и добри войски. Дали за тоя голѣмъ и, нека признаемъ, смѣлъ планъ, бѣха достойни генералъ Авереску и неговитѣ войски? Казватъ, че отъ великото до смѣшното имало само една крачка...

Врагътъ бѣ битъ жестоко. Генералъ Тошевъ имаше основание да бѣде доволенъ и спокоенъ за своя фронтъ.

И той бѣ спокоенъ, колкото се отнася до фронта откъмъ неприятеля. Но... по вътрешния фронтъ все още не бѣ спокойно. А за да продължава това, сигурно подъ тия неприязнени отношения на Макензенъ къмъ генералъ Тошевъ сж се криели много по-дълбоки причини.

На трета армия предстоеше да завладѣе Кюстенджа, кждето се намираха огромнитѣ петролни резервоари и богати складове съ всевъзможни материали.

Директивата на Хиндербургъ бѣ ясна — „да се започне настѣплението къмъ линията Кюстенджа—Чернавода. Бързото заенане на тази линия има голѣмо значение“.

Кратко и ясно нали? И все пакъ никой не можеше да твърди, че освенъ чисто военнитѣ успѣхи германското

главно командване не е имало и нѣкакви други домогвания.

Такива подозрения, обаче, ставатъ излишни следъ признанията на генералъ Лудендорфъ направени въ неговитѣ мемоари:

„Установяването на България въ Добруджа не отговаряше на германскитѣ интереси“.

Но той не се задоволява съ тия общи признания и прави нови, които засѣгаха дейността му като началникъ щаба на германското главно командване:

„Моитѣ планове отиваха до нѣкъде противъ българскитѣ интереси“.

Тия признания дошли когато вече войната бѣ свършена обясняватъ много нѣща, които трѣбваше да бждатъ предвидени отъ нашитѣ отговорни тогава фактори, за да не допуснатъ да се прокарватъ планове отъ български съюзници „противъ българскитѣ интереси“.

И може би, дълбокитѣ подбуди на заредилитѣ се неприязнени отношения между Макензенъ и Тошевъ се криеха, именно, въ тия голѣми германски домогвания, които отиваха „противъ българскитѣ интереси“.

Генералъ Тошевъ колкото и дисциплиниранъ да бѣше имаше съзнанието за високия постъ, който заемаше и голѣмитѣ народни интереси, които му бѣха повѣрени. И това съзнание не му позволяваше да бжде единъ буквалентъ изпълнителъ на всички разпореждания отъ щаба на Макензенъ, макаръ и той да бѣше една по-висша командна инстанция. Още отъ първата среща съ именития фелдмаршалъ, генералъ Тошевъ се опита да запази своята самостоятелностъ, разбира се, въ рамкитѣ на голѣмитѣ интереси на българската армия и на българския народъ.

Изпърво тая проявена самостоятелностъ не се понара на щаба Макензенъ. Но колкото българската армия напредваше на северъ и колкото повече се приближаваше къмъ Кюстенджа, толкова германското командване ставаше по-нервно и по-неспокойно. Странно, но фактъ! И стигна се до тамъ, че Макензенъ въ стремежа се да изолира генералъ Тошевъ поиска отъ него да не се сношава съ нашата главна квартира, а всичко да става само чрезъ него! Разбира се, че на това дръзко искане генералъ Тошевъ отговори достойно съ отказъ. И нашата главна квартира го одобри.

Предстоеше да се атакува Кобадинската позиция, която преграждаше пътя къмъ неизчерпаемитѣ петролни резервуари въ Кюстенджа.

И кой знае защо, тъкмо за тази атака фелдмаршалъ Макензенъ се реши на една още по смѣла постѣпка спрямо своитѣ български съюзници.

Преди всичко трѣбваше по нѣкакъвъ начинъ да се отстрани генералъ Тошевъ отъ командването на армията или най-малко да се отнеме отъ него командването на войскитѣ, които трѣбваше да бждатъ насочени къмъ Кюстенджа. И фелдмаршалътъ намѣри нуждната му форма за това.

За атаката той издаде не вече директива, а заповѣдь. Съ нея той раздѣли армията на две групи. На източната група той възложи да произведе решителния ударъ и да завладѣе толкова желаната Кюстенджа.

Тази група бѣ зисилена съ всичката тежка артилерия на армията и съ пристигналата 217-а германска дивизия. На западната група възложи второстепенна задача. Генералъ Тошевъ бѣ назначентъ да командува, именно, тази група. А непосредственото командване на цѣлата трета българска армия Макензенъ взема въ свои ръце.

И това става следъ толкова блѣстящи победи отъ доблестния български генералъ! Дали това е отплата на съюзницитѣ, загдето съ своитѣ съкрушителни победи въ Добруджа спаси съюзния фронтъ въ Карпатитѣ?

Тази заповѣдь генералъ Тошевъ получи съ горчивина, но и съ достоинство. Макаръ и неговиятъ планъ за атаката на тази укрепена позиция да не се съждаше съ разбиранията на Макензенъ, той се подчини.

Когато се почна борбата, случи се тъй, че източната група, която бѣ подкрепена съ германската дивизия и която трѣбваше да нанесе решителния ударъ не можа да отбележи не само пробивъ, но и значителентъ успѣхъ.

На генералъ Тошевъ бѣ възложена само второстепенна задача. Но съ своитѣ действия скоро той успѣ да се наложи надъ врага. Още на втория день бѣха заети важни пунктове, а на третия день Кобадинъ окончателно бѣ завладянтъ.

И това го стори следъ като бѣ отслабентъ съ нѣколко полка, бѣ му отнета цѣлата тежка артилерия и бѣ му възложена само второстепенна задача.

А какъв ли би бил резултатът ако на генералъ Тошевъ не бѣ отнета възможността да приложи цѣлостно своя планъ? Навѣрно неговитѣ предвиждания щѣха да се сбжднатъ — врагътъ щѣше да бжде не само битъ, но и разгроменъ.

А врагътъ печели винаги, когато освенъ фронта срещу него е създаденъ и . . . вътрешенъ фронтъ.

„НЕ ПОЗВОЛЯВАМЪ НИКОМУ“ . . .

Най-после, на двадесетъ и втори октомврий една българска дружина влѣзе въ Кюстенджа, а цѣлата трета българска армия настѣпи на северъ, за да преследва врага.

Повече отъ двадесетъ руски военни параходи наблюдаваха поражението на своитѣ войски и войскитѣ на тѣхнитѣ съюзници. Тѣ обстрелваха настѣпващитѣ близо до морския брѣгъ български колони. Но когато се увѣриха, че всичко е загубено, параходитѣ се оттеглиха навътре въ морето. Тѣ оставиха само една тъмна следа отъ пушекъ, който бѣ скоро разсѣянъ отъ морския вѣтъръ. Скоро и самитѣ параходи станаха малки, едва забележими за око, докато се изгубиха задъ хоризонта, въ необятнитѣ простори на морето.

Българскитѣ войници наблюдаваха тия огромни морски гиганти, а тѣ се снишаватъ и ставатъ предъ тѣхъ малки, малки, едва уловими отъ око.

Но ето погледътъ имъ се спира по близо и обгрѣща красивия градъ, който разтваряше своитѣ врати предъ тѣхния побѣденъ устремъ. Тогава тѣ се почувствуваха горди, че сж българи.

А въ това време третата българска армия устремена въ преследване на врага отмина суетата и блѣсъка на голѣмия градъ, отмина и огромнитѣ богатства, които се криеха въ него.

Тукъ трѣбва да признаемъ още едно отъ превъзходствата на нашитѣ съюзници. Германското командване бѣ по-практично. То веднага тури ржка на незчерпаемитѣ петролни резервуари, на голѣмитѣ складове и на всички материални блага. Може би тѣй трѣбва да се разбира голѣмиятъ смисълъ на кратката директива, въ която Хинденбургъ подчертаваше голѣмото значение на Кюстенджа.

Силна съ своето историческо право и окриляна отъ

най-чистъ идеализъмъ, българската армия летѣше отъ победа на победа вълнувана отъ едно единичко желание — да освободи своитѣ родни братя. Най-сетне това не бѣше само право, това бѣше длъжностъ на свободнитѣ българи да освободятъ онзи край отъ северна Добруджа, който бѣше люлката на Първото българско царство.

Но колкото чистиятъ идеализъмъ и историческото право да даватъ морално основание на борящия се въ време на война, колкото и военната победа да е значителенъ факторъ при въоръженъ споръ, все пакъ това не е достатъчно. И затуй много правъ е билъ Франческо Нити, когато пише, че „всички правила на тактиката и стратегията сж напразни, ако онзи или онѣзи които направляватъ войната, не знаятъ да използватъ най-подходно всички срѣдства, съ които разполагатъ“.

Ако и въ България отговорнитѣ фактори, които направляваха войнитѣ знаеха тази жестока истина, тѣ нѣмаше да допуснатъ да бжде тя ограбвана даже отъ своитѣ съюзници, нито да преживѣе два страшни погрома, нито да се проигратъ националнитѣ идеали за цѣли поколѣния.

Генералъ Тошевъ като командущъ трета българска армия имаше само една длъжностъ — да бие врага и да спечели победата. И по всички правила на военното изкуство той изпълни своята длъжностъ на бойното поле. И при това изпълни я блѣстяще. Останалото — отношенията ни съ съюзницитѣ и използването на неговитѣ победи — бѣ право и длъжностъ на други фактори.

Фелдмаршалъ Макензенъ бѣ сжщо полководецъ и при това знаменитъ и прославенъ. Но ние видѣхме, че понѣкога му се налагаше отъ тия, които ръководятъ войната, да пожертвува нѣкои правила на военното изкуство, за да могатъ „да използватъ най-подходно всички срѣдства, съ които разполагатъ“.

Ако и въ България тия, които направляваха войната умѣеха „да използватъ най-подходно всички срѣдства, съ които разполагатъ“, сигурно тя нѣмаше да бжде огорчавана, оскърбявана и ограбвана отъ своитѣ съюзници. А България е имала достатъчно силни срѣдства не само за да внуши да бжде уважавана, но и да наложи обединението на своя народъ.

Това, обаче е дейностъ въ областта на политиката.

Следъ като Кюстенджа бѣ завладяна и българската армия бѣ отминала на северъ, фелдмаршалъ Макензенъ смѣтна, че вече може да предаде командването на цѣлата армия пакъ на генералъ Тошевъ.

На малката гара Микъ Бюлбюль бѣ цѣлиятъ щабъ на трета армия заедно съ самия командувашъ армията. Тукъ бѣха и нѣколко млади германски офицери. Всички бѣха излѣзли да посрещнатъ именития фелдмаршалъ.

И ето той пристига. Сериозенъ и дори недружелюбенъ преминава бавно покрай построенитѣ висши български офицери. Нито една усмивка, нито една любезна дума, нито дори ржка подаде нѣкому. И той отмина все тъй пренебрежителенъ.

На нѣколко крачки въ страни бѣха построени млади германски офицери. Къмъ тѣхъ се отправи фелдмаршалътъ. Изведнажъ лицето му се проясни. Той става любезенъ, ржвува се съ всички и започва разговоръ съ тѣхъ. А българскитѣ офицери каточели не съществуваха за него.

Буря отъ негодувание бушуваше въ гърдитѣ на доблестния генералъ Тошевъ отъ това дръзко незачитане. И той се обръща къмъ своитѣ офицери съ високъ гласъ, за да бже чутъ:

— Не позволявамъ никому да изказва по официаленъ начинъ незачитание къмъ командващия трета българска армия и щаба му.

И като изказа по такъвъ начинъ своя протестъ, той напусна перона на гарата и се оттегли въ своя вагонъ. Тоя протестъ трѣбва да е билъ почувствуванъ много силно. Н. Ц. В. Престолонаследникътъ князь Борисъ, който присъствува на цѣлата тази сцена влѣзе пакъ въ ролята на посредникъ. И следъ като си пошушна нѣщо съ фелдмаршала той се качи въ вагона при генералъ Тошевъ.

Моментътъ бѣ тѣженъ. Всѣкакви думи бѣха слаби за да изгладятъ личнитѣ огорчения на доблестния генералъ. Но когато Престолонаследникътъ го увѣри, че той ще получи официално удовлетворение и то веднага, генералъ Тошевъ трѣбваше да се задоволи съ направената демонстрация и се съгласи да слѣзе на перона. Тогава фелдмаршалъ Макензенъ се приближи къмъ него и му подаде ржка.

Съ това, макаръ и да се счете, че инцидента е

приключенъ, но генералъ Тошевъ не можѣ тогава да си обясни поведението на Макензенъ. Едва по-късно се узна че фелдмаршалътъ се е счелъ обиденъ отъ едно странично обстоятелство и намѣрилъ за умѣстно да изрази недоволството си, именно, по този начинъ.

Следъ завладяването на Кюстенджа бюрото на Народното Събрание изпратило поздравителна телеграма до генералъ Тошевъ, а пропуснало да поздравѣ и Макензенъ. Той взелъ това за пренебрежение къмъ него отъ българска страна и понеже лично нѣмалъ отношения съ българското Народно Събрание, изразилъ недоволството си така, че да бже почувствувано отъ българска страна. А кривъ ли е за това лично генералъ Тошевъ, знаменития фелдмаршалъ не искаше и да знае. За него бѣше необходимо да внуши на българитѣ да бждатъ по-внимателни къмъ него, даже когато се отнася и за единъ поздравъ. . .

Като се спира въобще на вмѣшательството на германската главна квартира въ командването на българската армия и като разглежда печалнитѣ резултати отъ това, генералъ Тошевъ пише много умѣстно въ своята книга „Победени безъ да бждемъ бити“:

— Така бива всѣкога, когато клѣщнитѣ интереси сж предоставени на външни хора, а домакинтъ трѣбва само да слуша и да изпълнява това, което му се каже“!

Фелдмаршалъ Макензенъ, може би за себе си е билъ правъ, за да защити по такъвъ начинъ своето достойнство. Но още по правъ бѣ генералъ Тошевъ, когато извика, за да го чуятъ:

— Не по-звоня-ва-мъ никому. . .

Ако отговорнитѣ фактори у насъ, които направляваха войната, имаха доблестъта и силата да извикатъ като доблестния генералъ Тошевъ:

— Не позволявамъ никому. . .

Сигурно тогава генералъ Лудендорфъ нѣмаше да има смѣлостъта да пише и дори да мисли, че „установяването на България въ Добруджа не отговаряше на германскитѣ интереси“.

Генералъ Тошевъ отдавна вече не е между насъ, но дори само този примѣръ на достойно държане да бѣше ни оставилъ, той ще надживѣе вѣковетѣ въ сърцата на всички достойни българи.

„ЗА ДА НЕ БЖДА ВРЕДЕНЪ НА ДЪЛОТО“...

Следъ завладяването на Кюстенджа, Меджидие и Черна-вода, врагътъ бѣ сломенъ и напреженията по фронта значително отслабнаха. Въ замѣна на това пѣкъ напреженията по вътрешния фронтъ се засилиха.

Отъ щаба на Макензенъ се започна вече една откритая и системна борба срещу българското командване въ Добруджа и лично срещу генералъ Тошевъ. Поводитѣ бѣха отъ най-различно естество, но всички се свеждатъ на чисто военна, стопанска и политическа база. А дълбокитѣ причини на всички тия поводи се криятъ въ откритото признание направено по-късно отъ генералъ Лудендорфъ — „установяването на България въ Добруджа не отговаряше на германскитѣ интереси“.

Но той не спира тукъ въ своитѣ признания и продължава:

„Преминаването на цѣла Добруджа въ български рѣще, както искаше България при сключването на мира съ Ромъния бѣше неблагоприятно за германскитѣ интереси. На мене би ми било най-приятно северна Добруджа да останѣше на Ромъния — това отговаряше и на становището, което заемахъ по добруджанския въпросъ презъ последнитѣ петнадесетъ месеци“.

Много куриозно е било положението на съюзници и врагове на заседанията при подписване на мирния договоръ съ Ромъния. Отъ едната страна сж били съюзникитѣ България и Германия, а отъ другата — общия неприятель Ромъния. Но ето, че безъ да се стѣснява отъ морални, етични и договорни задължения, Германия ржководена само отъ своитѣ егоистични интереси се обявява противъ своя съюзникъ и подкрепя общия неприятель. Какъ ви се струва това?

И въпрѣки туй нелоялно държание, България пожела да остане вѣрна и лоялна съюзница, като пренесе въ жертва достолепието, интереситѣ и дори идеалитѣ на България.

Очевидно е сега, че поведението и действията на Макензенъ се опредѣляха отъ по-висшитѣ фактори, които ржководѣха войната. Макензенъ бѣ само единъ тѣхенъ проводникъ, но той винаги биваше могъщо подкрепянь отъ тѣхъ.

Съ прискърбие трѣбва да признаемъ, че доблестниятъ генералъ Тошевъ въ упоритото му отстояване интереситѣ на българската армия и на българския народъ, не бѣ подкрепенъ отъ тия фактори, които ржководѣха войната и които бѣха длѣжни да уредятъ отношенията съ съюзникитѣ и да наложатъ зачитане интереситѣ на България. А тѣ имаха достатѣчно сръдства за това. Нужно бѣше само да издигнатъ българскитѣ интереси по горе отъ прословутата българска лоялность. И то лоялность къмъ тѣзи, които вече проявиха нелоялность къмъ насъ.

Не намѣрилъ подкрепа оттамъ откъдето трѣбваше да я получи, генералъ Тошевъ допусна, че може би, лично той е прѣчка за добритѣ отношения съ съюзникитѣ. Съ болка на душата, но и съ рѣдка твърдостъ той донесе въ щаба на Макензенъ обстойно и завърши като искаша непоколебимото си решение:

— За да не бжда вреденъ на дѣлото, днесъ поискахъ отъ щаба на действующата армия да ме освободи отъ командването на трета армия.

Въ сжщото време той поиска и отъ нашата главна квартира да бжде освободенъ отъ длѣжността, която заемаше. Главнокомандущиятъ генералъ Жековъ, обаче, му отговори, че не е съгласенъ да го освободи и че ще се направи нуждното, за да се уредятъ отношенията му съ фелдмаршала.

И въпрѣки това съзнание на нашата главна квартира тия зловредни отношения не се уредиха. Може би, висшитѣ фактори у насъ, които сж ржководили войната, сж пропуснали благоприятнитѣ моменти, за да наложатъ на нашитѣ съюзници да уважаватъ достойнството и интереситѣ на България. А може би, у тия фактори въобще е липсвало разбиране и мжжество на действителни ржководители сждбинитѣ на България.

Безъ да се отклоняваме въ други области, достатѣчно е да отбележимъ, че отношенията между генералъ Тошевъ и щаба на Макензенъ, не само че не се подобриха, но се и влошиха. Доблестниятъ генералъ до последния моментъ, докато заемаше своя отговоренъ постъ отстояваше упорито българскитѣ интереси, разбира се въ ограниченитѣ рамки, въ които бѣ поставенъ като подчиненъ на Макензенъ.

Когато се убеди, че германскитѣ предизвикателства

не преставатъ, той се видѣ принуденъ да повтори искането си предъ главнокомандуващия да бжде освободенъ отъ командване на армията. Но едва що бѣ подалъ своята телеграма, бѣ му поднесена друга. Тя бѣ отъ главнокомандуващия:

„Обстоятелствата ми наложиха да Ви смѣня отъ командването на трета армия. Предайте на генералъ Нерѣзовъ и пристигнете въ Кюстендилъ, за да Ви дамъ друго назначение“.

Да се сърдимъ ли на „обстоятелствата“? — Излишно е. Тѣ винаги ще огорчаватъ нашитѣ достойни българи и винаги ще подлагатъ на опасностъ сѣдбинитѣ на народа и държавата, ако не съумѣемъ да се противопоставимъ и овладѣемъ тия „обстоятелства“.

Горчивина и мъка изпълваха душата на генералъ Тошевъ, когато трѣбваше да напусне командването на своята армия. Но както при най-тежкитѣ изпитания срещу врага на неговото бронзово лице не трѣпваше нито мускулъ, тъй и въ този тежъкъ моментъ той запази величието на своя духъ. Изправенъ и съ гордо вдигната глава той напусна това командване, защото имаше съзнанието, че го прави доброволно, „за да не бжде вреденъ на дѣлото“...

Сѣдбата на България би била съвършено друга, ако всѣки би могаль да постѣпи тъй, че „да не бжде вреденъ за дѣлото“.

И ако генералъ Стефанъ Тошевъ съ този си достоенъ примѣръ остане да живѣе въ сърдцата както на тѣзи, които управляватъ и командуватъ въ България, а така сѣщо и въ сърдцата на тѣзи, които съставляватъ огромната армия отъ карьеристи, то сигурно нерадостната сѣдба на България ще се промѣни.

ВИНАГИ НА СВОЯ ПОСТЪ

Следъ като напусна Добруджа, генералъ Тошевъ бѣ оставенъ въ главната квартира, после бѣ назначенъ губернаторъ на Македония, а малко преди края на войната той прие командването на четвърта армия, която заемаше брѣга на Струма и Бѣло море.

Следъ войната и следъ демобилизацията на армията той бѣ назначенъ началникъ на четвърта инспекционна

область въ Гомурджина. На тази си отговорна длъжностъ той остана до края на юний 1919 година, когато трѣбваше да се раздѣли съ военната служба, следъ като бѣ достигналъ най-високия чинъ въ армията — генералъ отъ пехотата.

Когато Стефанъ Тошевъ стана обикновенъ гражданинъ, той бѣше вече на шестдесетъ години. Но тогава той чувствуваше своитѣ сили още бодри и годни за работа.

А може би, никога България не е имала нужда отъ силитѣ на своитѣ предани синове, както непосредствено следъ пролома.

Тогава България бѣ окупирана отъ войскитѣ на враговетѣ. Дори черни африканци тъпчеха свещената родна земя. Но имаше и още по-страшно. Народътъ бѣ обладанъ отъ безвѣрие и се намираше предъ прага на пълно отчаяние. Държавниятъ и общественъ животъ се намираха въ тежка криза, която всѣки моментъ можеше да се разрази въ пълна анархия. Тогава всичкитѣ ужаси на редовната война биха били детинска играчка въ сравнение съ ужаситѣ на една гражданска война. А тя вече тропаше на вратата на България.

По това време Стефанъ Тошевъ се раздѣли съ военната служба, на която бѣ отдалъ пълни четиридесетъ години отъ своя животъ. Той, обаче, не се раздѣли съ службата на своята Родина. И той посвети и отдаде безвъзмездно на нея всичкитѣ си сили.

Пречупеното оржие, този доблестенъ синъ на България, замѣни съ перото. Съ него той искаше всрѣдъ отчаянието на своя народъ надежда да вдѣхне и всрѣдъ безвѣрието — искрица да запали.

И заредиха се дни и нощи, презъ които въ безмълвието на неговата скромна стая, се долавяше само тихото скърцане на перо. Стефанъ Тошевъ пишеше тогава историята на неговата трета армия въ Добруджа.

И когато тази история бѣ готова, предъ българския читателъ се заредиха, като на екрана: Тутраканъ, Кочмаръ, Добричъ, Кобадинъ, Бабагадъ, Тулча и още много други имена, които възкресиха прѣснитѣ спомени на безсмъртна слава и величието на българския духъ.

Вече второ десетилѣтие българскитѣ офицери прелиставатъ пожълѣлитѣ страници на тази обемиста история. И чрезъ нея генералътъ отъ пехотата Стефанъ Тошевъ

макаръ и преминалъ вече въ запаса на армията, показваше на младитѣ офицери не само пжтя къмъ победата, но и завета за тази Добруджа, която е люлката на Първото българско Царство.

Въ сжщото това време каточели не бѣ достатъчно. България да бжде унижавана и оскърбявана отъ тѣзи, които нарекоха себе си „победители“, та трѣбваше тя да изпие горчивата чаша до дъно и да чуе хулитѣ и отъ нейнитѣ съюзници.

И предъ тия хули българинътъ остана съ онова убийствено безразличие, което е по-страшно и отъ самата смъртъ. Официална България, „водачи“, интелигенция — всички нѣмѣха.

Само единъ остана възмутенъ отъ дънъ — душа. И гордъ и доблестенъ, генералъ отъ запаса Стефанъ Тошевъ не можеше да задуши въ себе си това безкрайно възмущение. Предъ хулителитѣ на неговата скъпа България той не можеше да остане спокоенъ, докато не имъ даде достоенъ отговоръ.

И изведнажъ величествената фигура на гражданина Стефанъ Тошевъ престана да се появява изъ Софийскитѣ улици. Отново се заредиха дълги дни и нощи, презъ които неговата побѣлѣла глава оставаше упорито наведена надъ писмената му маса. Това продължи докато не бѣ готовъ неговиятъ отговоръ:

— Победени безъ да бждемъ бити.

Но това не бѣше само отговоръ на хулителитѣ. Това бѣ една книга отъ триста и двадесетъ страници, въ която се правѣше прегледъ на последнитѣ три войни. И издигайки гласъ противъ незаслуженитѣ хули, той имаше смѣлостта, не само да се докосне, но и да посочи нашитѣ собствени грѣшки. И малкиятъ офицеръ, и генералътъ, и общественикътъ, и държавникътъ — всички има какво да научатъ отъ тая толкова ценна книга.

Ние вече познаваме генералъ Стефанъ Тошевъ като полководецъ. Свикнали сме да мислимъ и да виждаме българския генералъ само въ рамкитѣ на чистото военно изкуство. Генералъ Тошевъ, обаче, имаше здрави разбирания и по нѣкои държавни и национални въпроси. И ако тукъ си позволимъ да направимъ нѣкои цитати, отъ неговия цененъ трудъ, това ще бжде за да закржглимъ неговата личностъ.

По поводъ некоректнитѣ отношения на германцитѣ въ Добруджа и формалнитѣ оправдания на генералъ Лудендорфъ, че „българитѣ пропуснаха за войната съ Ромъния да поискатъ обладаванието на цѣла Добруджа“, генералъ Тошевъ се обръща къмъ нашитѣ отговорни фактори:

— Отказване отъ частъ отъ родната земя, безразлично кога и отъ кого е направено, е въ висша степенъ престѣпно.

Известно е, че всѣка война и дори всѣки бой и всѣка среща на враговетѣ съ оржие въ ржка изискватъ дълга и всестранна подготовка. А когато е трѣбвало враговетѣ да се срещнатъ на зелената маса, за да сключатъ мирнитѣ договори или дори конвенции съ съюзници, нашитѣ отговорни фактори сж пристѣпвали къмъ тия сждбоносни моменти съ една непростима нехайностъ. И затуй нито отношенията ни съ съюзницитѣ сж били уреждани съгласно голѣмитѣ интереси на българския народъ, нито сж били умѣло използвани блѣстящитѣ победи надъ враговетѣ. Като хвърля погледъ върху нашата действителностъ въ това отношение той пише:

— Нито въ Външното и Военното министерства, нито пъкъ въ главната квартира имаме специални институти за предварителната подготовка на политическитѣ становища по разработването на въпроситѣ за възможни договори, поради което при важнитѣ актове, никога не бѣхме готови. Нашитѣ делегати назначавани случайно, се явяваха неориентирани за мисията си...

За преживѣната катастрофа отъ последната война погрѣшно е да търсимъ причинитѣ само въ враговетѣ. И вземайки, именно, това предвидъ, генералъ Тошевъ насочва погледа си къмъ самитѣ насъ:

— Предвидливиятъ всѣкога търси изходъ отъ бедата въ решението да я предотврати, а когато това е невъзможно, той се готви да я срещне ижжки.

Но той не спира тукъ и смѣло продължава:

— Слабостта отгоре всѣкога се предава въ голѣмъ размѣръ надолу.

Обвиненията за предателство при Добро-поле отъ българскитѣ войски тежи като смъртенъ грѣхъ върху душата на генералъ Тошевъ. Самъ той не е участвувал тамъ и неговата личностъ не е засегната. Това тежко

обвинение, обаче, му тежи и го измъчва заради честта на българското войнство и за честта на България. Той е убеден в несправедливостта на обвиненията, но нему сж нуждни доказателства. И започва да се рови и да ги търси. Най-сетне прочитъ му свѣтнаха, когато той прочете:

„Българскитѣ части отъ първата линия изпълниха честно своя дългъ и указаха едно по-дълго и по-упорито съпротивление; тѣ направиха всичко, което бѣ възможно за човѣка. Ние нѣмаме намѣрение да пѣемъ хвалебни пѣсни на българитѣ, обаче трѣбва да признаемъ истината. И най-добритѣ германски части, въ едно подобно положение, не биха могли нѣщо повече да направятъ“.

На това свидетелство всѣки може да повѣрва, защото то идваше отъ сръбския полковникъ Калафатовичъ. А известно е какви бѣха отношенията на сърбитѣ къмъ насъ наскоро следъ войната. Странно е, че тогава е могло да се издигне единъ справедливъ гласъ за България отъ сръбски източникъ. И дори доблестниятъ сръбски полковникъ, каточели се е стѣснилъ отъ собственитѣ си думи, та е трѣбвало да забележи, че нѣма намѣрение да пѣе хвалебни пѣсни за българитѣ. Но преди всичко истината!

Генералъ Тошевъ като се спира на военната катастрофа презъ 1918 год. разглежда възможноститѣ при създаденото тежко военно положение отъ чисто военна страна. И той пише:

— Оставаше вече единственото решение: да се извади по-скоро цѣлата българска армия отъ тежкото положение съ издърпване възможно по-назадъ, вънъ отъ влиянието на противника, гдето да се устрои и укрепи. Обаче и за подобно решение пакъ бѣ потребна голѣма смѣлостъ. Трѣбваше да се намѣри нѣкой да посее върху си отговорността за напускане такова голѣмо пространство отъ освободенитѣ земи.

И каточели за да подчертае мисълта си, че положението не е било безнадеждно той добавя:

— Отъ живота добре се знае, че само онова е невъзможно, което се счита невъзможно.

Но тукъ генералъ Тошевъ се задълбочава и търси далечнитѣ причини за голѣмитѣ злополуки, които преживѣхме. И той намира, че до голѣма степенъ тѣ се дължатъ на страха предъ отговорностъ. А тоя страхъ е

сковавалъ решителността, тъкмо въ ония сждбоносни моменти, когато е било наложително да се взематъ смѣли решения.

Тази наша нерадостна действителностъ генералъ Тошевъ отдава на погрѣшното възпитание и подготовка на нашитѣ офицери:

— Това постоянно натискване съ години върху частния починъ, пише той, не закѣснѣ да донесе гибелния навикъ: да се чакатъ постоянно заповѣди и нареждания, да не се предприема нищо по вътрешна подбуда, докато не е заповѣдано отгоре (поради страхъ отъ отговорностъ).

— Школуванитѣ по тоя начинъ по-долни началници достигнали по-високитѣ стѣпала на иерархията, когато трѣбваше вече да командуватъ по-голѣми единици и бѣ имъ потребно собствено творчество, се явяваха сжщо изпълнители, буквални изпълнители на заповѣданото отгоре, задоволяващи се съ формалната страна, съ ежедневнитѣ прояви на службата, само съ казаното въ устава и законоположенията, безъ да внасятъ нѣщо отъ себе си, поне по разумното прилагане на сжщността. Цѣлата дейностъ на подобни началници гонѣше избѣгването на отговорността, старанието да не се допусне констатиране на неизпълнителностъ на началническитѣ разпореждания.

— При акуратността въ подобно проформено носене на службата, повишенията, почиващи върху старшинството на чиноветѣ, се явяваха гарантирани за майора, подполковника и полковника... И израстваха по тоя начинъ серии отъ високи началници и се убиваха все повече поривитѣ за собствено творчество, за частенъ починъ въ работата, което именно донасяше голѣмата нерешителностъ за поемане началническата отговорностъ по бойнитѣ полета.

Запазилъ свободата на своя собственъ починъ при Люле-Бургазъ, при Кобадинъ и навсѣкжде кждето обстановката е налагала, генералъ Тошевъ не се побоя отъ отговорноститѣ при смѣлитѣ си решения. Дори и следъ като стана жертва, именно, на проявената полезна самостоятелностъ въ Добруджа, доблестниятъ генералъ запази своята ненавистъ къмъ буквоедитѣ и тѣсногрѣди педанти. И за тѣхъ той пише:

— При упражненията най-вредно влияеха педантичѣ

ржководители. . . Съ остриѣ си бележки, тия одушителни на военната мисъл и творчество, ако и усмивани мълкомъ, все пакъ успѣваха да внасятъ мъртвило въ упражненіята и да смазватъ проявитѣ на личната инициатива.

За пълната подготовка на офицеритѣ и армията генералъ Тошевъ не спира тукъ. Той се рови въ старата история на Първото и Второто български царства, сравнява съ съвременнитѣ условия на Третото българско царство и търси самороднитѣ чисто български прояви и особености, за да бждатъ тѣ най-добре използвани.

Но той има свое опредѣлено мнение и за българския народъ. Следъ като е преминалъ рамо до рамо съ него презъ всичкитѣ му войни за своето обединение, той може да претендира, че го познава. И въ своето преклонение предъ неговото величие, той вика за да бжде чутъ и отъ тѣзи, които сж се самозабравили:

— Снемете шапки, господа, и нека се преклонимъ предъ нашия народъ, който следъ петстотинъ годишно робство, вжтре въ четиридесетъ години политическо съществуване се издигна бързо въ очитѣ на културнитѣ нации и прояви чудеса на самоотверженостъ за реализиране на вѣковнитѣ си идеали.

И като взема поводъ отъ нашата нерадостна политическа действителностъ и отъ зловредното партизанство той се обръща къмъ нашата общественостъ и къмъ нашитѣ „водачи“:

— Народътъ, най-вече сега, има нужда отъ родолюбиви и доблестни водачи, които да го упътватъ и предпазватъ отъ съблазни, които да го насочватъ въ правия пътъ къмъ прогреса; които да му гарантаратъ свободата, конституционнитѣ права и частното благосъстояние. Веднажъ за всѣкога трѣбва да се изостави навика— да се гледа на селянитѣ като на просташка маса, която може да се залѣгва съ обещания, само и само да се печелятъ гласове за болшинство въ Камарата; като на маса, която е позволено да се заблуждава, за да бжде послушно орждие въ ржцетѣ на партийнитѣ лидери. Време е вече да се разбере, че тая маса има собственъ миръ, и че именно чрезъ него трѣбва да се действува за истинска демокрация, за вѣрно засилване на обществения и държавенъ строй.

Изпълненъ съ безпредѣлна любовъ къмъ своята

Родина, той разтваря сърдцето си, за да залѣе цѣлата родна земя:

— Български гражданинo, безъ разлика на градски и селски произходъ, обичай горещо Отечеството, блажената майка земя, въ която си се родилъ и те храни и въ недрата на която ще легнешъ редомъ съ дѣдитѣ и прадѣдитѣ си. Скъпи за отечествената свобода, която е свобода и на децата ти, на редица идни български поколения, на скъпото ни българско племе. И при най-лошото вътрешно положение, бжди коравъ въ българскитѣ си чувства.

И като пророкъ отправилъ погледа си напредъ, той завършва:

— Доблестни български войни, настоящи и бждещи, стойте бодро на поста си.

А самъ той е бодъръ както винаги на своя постъ. Въ ония бурни и неспокойни времена следъ войната, когато безвѣрието и недоволството отъ най-различно естество гнетѣха народа и блѣскаха държавата къмъ пропастъ, когато и организацията на запаснитѣ офицери бѣ почнала да се разяжда отъ червея на партизанството, бѣше нуженъ повече отъ всѣки другъ пътъ единъ силенъ човѣкъ. И въ тая организация отъ малки и голѣми водачи на въоръжения български народъ, властно се наложи гордата и бодра фигура на генералъ Тошевъ. Обаянието къмъ него бѣ събрало симпатиитѣ отъ всички страни и той бѣ посоченъ единодушно за председател на съюза на запаснитѣ офицери. А може би, никога до това време, а дори и до днесъ, значението на тоя съюзъ въ нашия общественъ животъ не е било по-голѣмо.

— Азъ не съмъ принадлежалъ и не принадлежа на никаква политическа партия, заяви той предъ своитѣ другари. Предъ моитѣ очи е отечеството и азъ отправямъ горещъ позивъ къмъ всички другари да бждатъ единодушни предъ неговитѣ върховни интереси.

Вѣренъ на своя постъ той не преставаше да говори, да ободрява, да обнадеждава, да просвѣтява. И като апостолъ той ходѣше огъ градъ на градъ въпрѣки своитѣ шестдесетъ и петъ години.

Къмъ края на октомврий 1924 год. той бѣ привлеченъ нова обиколка въ южна България. Бѣше се спрѣлъ въ Пловдивъ. На двадесетъ и шести октомврий вечерта,

преди да се прибере въ хотела си той срещна своя братовчедъ Андрей Тошевъ.

Нѣкаква мжка или предчувствие го измѣчваше. Кой отъ смъртните може да знае неведомитѣ пѣтища на човѣшката душа?

— Ела, ела, настояваше той предъ своя братовчедъ. Ела довечера да спишъ въ моя хотелъ. Ще си поприказваме, защото утре заминавамъ.

На другия день генералъ Тошевъ не замина. Още рано сутринята той отлетѣ тамъ, отгдето никой не се връща. Неспойното му сърдце му измѣни тоя пѣтъ. Въ единъ моментъ то прекъсна нишката на неговия животъ.

Рѣдко нѣкой е оставалъ толкова силно почувствуванъ празнина следъ своята смъртъ, както това бѣ почувствувано съ смъртта на генералъ Тошевъ. Кѣмъ неговитѣ останки бѣ засвидетелствуванъ почитъта отъ хилядно множество. На погребението му присѣжествуваха и повечето отъ министритѣ. И лично Царятъ му отдаде тая последна почестъ, като придружи неговитѣ останки до вѣчното му жилище.

Генералъ Стефанъ Тошевъ е вече достатъчно очертанъ въ своитѣ дѣла. Но ето какво казва за него и най-близкиятъ му помощникъ и сътрудникъ, началникъ на щаба му въ Добруджа, запасниятъ генералъ Стефанъ Поповъ:

— „Природно надаренъ съ качества за полководецъ и като отличенъ съруководецъ, той знаеше, че залога за победитѣ се състои, преди всичко, въ сърдцето, духа, морала на войскитѣ и затова още отъ първитѣ дни на встъпването си въ командването, той си зададе за целъ, наредъ съ другитѣ военни мѣроприятия по подготовката на войната — да кали морала на войскитѣ и да подготви душата имъ за великитѣ подвизи, които имъ предстояха въ близко бъдеще.

„Ето тукъ незабравимиятъ генералъ Тошевъ, съ вродения си бѣчи даръ да ентузиазира и завладява сърцата на войници и офицери, достигна резултати, които обезпечиха славния изходъ на войната въ Добруджа.

„Въ качеството си на най-близкътъ неговъ помощникъ въ паметната добруджанска кампания, дължимъ да изтъкнемъ, че славнитѣ дѣла на трета армия въ Добруджа сж неразривно свързани съ името на генералъ Тошева,

когото войскитѣ съзерцаваха съ гордостъ и адмирация и подъ обаянието на крилатия духъ на когото тѣ извършиха изумителнитѣ военни подвизи — достояние на всемирната военна история“.

Генералъ Стефанъ Тошевъ вече не е между живитѣ, тѣй обикновено се казва за обикновенитѣ хора. Това обаче, не може да се каже за него. Ето вече повече отъ дванадесетъ години неговата горда и величествена фигура не се мѣрка предъ нашия погледъ. Но за всички, които го познаватъ непосредствено и за войскитѣ, които го „съзерцаваха съ гордостъ и адмирация“, генералъ Тошевъ е живъ и ще живѣе. Но това, което за обикновенитѣ простосмъртни хора е много, за великанитѣ на духа е твърде малко.

Генералъ Стефанъ Тошевъ е влѣзналъ вече въ историята Презъ живота си той не принадлежеше на себе си. А следъ смъртта си той не принадлежи вече само на своето поколѣние. И ако войскитѣ, които той предвождаше вихрено къмъ победи го „съзерцаваха съ гордостъ и адмирация“, то сигурно иднитѣ поколѣния съ още по голѣмо право ще съзерцаватъ благоговейно неговия величавъ духъ, когато времето ще го освободи отъ дрипитѣ и дрязгитѣ на човѣшкото ежедневие.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
1. Предговоръ отъ Тодоръ Кожухаровъ	5
2. Библиотека Прослава	7
3. Великата жажда	9
4. Посвещение	19
5. Кръщение съ огънь и мечъ	22
6. Победа	27
7. Мила Родино	39
8. Съ софийци	43
9. По пжтя на дълга	48
10. Макензенъ — Тошевъ	58
11. Въ Добруджа	66
12. И вътрешенъ фронтъ	78
13. „Не позволявамъ никому“	92
14. „За да не бжда вреденъ на дѣлото“	96
15. Винаги на своя постъ	98